AK
YAYINLARI

HALÛK F. GÜRSEL

TARİH BOYUNCA TÜRK - RUS İLİŞKİLERİ

TARİH BOYUNCA TÜRK — RUS İLİŞKİLERİ

HALÛK F. GÜRSEL

TARİH BOYUNCA
TÜRK-RUS
İLİŞKİLERİ

BİR SİYASİ TARİH İNCELEMESİ

İstanbul — 1968

AK YAYINLARI LİMİTED ŞİRKETİ NEŞRİYATI : 8

BAHA MATBAASI
İSTANBUL — 1968

Sevgili Anneme...

Bu eser, "Tarih Boyunca Türkiyenin Kaderine Rusya Komşuluğunun Etkileri" konulu yarışma için 1967 yılında yazılmış ve bu yarışmada birinci ödülü kazanmıştır.

İÇİNDEKİLER

ESER HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Türkiye'nin kaderinde Rusya komşuluğunun, ne zamanlarda, ne yüzden, ne gibi etkileri olduğunu, memleketini her düşünen, tarihe az çok eğilen her insan elbette düşünmüş, imkânlarınca araştırmış olsa gerektir.

Her kalkınıp silkinmek, her davranıp gelişmek istediğimiz zaman, başucumuzdaki bu, çok defa ne yapacağı, neyi nasıl fırsat sayacağı pek bilinmeyen, daha doğrusu çok kere besbelli olan bu komşu ile olan ilişkilerimizi enine - boyuna, genişliğine - derinliğine inceleyip gün ışığına çıkarmak, memleketseverliğin kaçınılmaz bir gereği idi.

Hem her Türkte uyanması mukadder bu merakı tatmin, hem de yeni neslin bu alanda düşünmeye ve incelemeye geçmesini temin etmiş olmak için, bu konuda bir yarışma açmayı düşündük. İlân ve tevzi ettiğimiz şartnameye göre Tarih boyunca Rusya komşuluğunun gelişmemizi engelleyen veya geciktiren yönlerini konu alacak; tarihî olaylara, belgelere, savaşlara, anlaşmalara dayanarak Türkiye'nin Rusya ile komşu olmaktan dolayı almağa mecbur olduğu tedbirleri, uğradığı zararları, katlandığı külfetleri, Rusya ve başkaları ile yapmak zorunda kaldığı harpleri ve anlaşmaları göz önüne koyacak ve bu suretle yeni nesillerin bu çetin komşumuzu yakından tanımasını sağlıyacak etüdler arasında; Profesör Enver Ziya Karal, Profesör Tayyip Gökbilgin ve Profesör Aydın Yalçın'ın teşkil edecekleri bir Jüri'nin birincilik vereceği esere tarafımdan nakden 4.500 lira ödenecek, ikinci dereceyi alana 1.000 ve üçüncüye 500 lira verilecekti.

Hiçbir yerde tamamen veya kısmen yayınlanmamış olması şart olan eserin, ilân tarihinden başlıyacak ikiyüz gün

içinde (P.K. 958, Karaköy, İstanbul) adresine postalanmış olması şarttı. Bu müddet içinde gelecek olan eserlerin tetkiki jüri tarafından altmış günde ikmal edilip karara bağlanacaktı.

Eser, yazı makinesiyle 23×30 eb'adında kâğıtlara normal aralıklarla en az yüz sayfa olarak yazılmış bulunacaktı.

Araya giren memleket ölçüsünde, bazı olaylar birkaç ay daha yarışmaya katılma süresini uzatmamıza sebeb oldu.

Sonunda 2.6.1967 tarihine kadar yarışmaya 10 eser geldi. Bunları üç sayın jüri üyesi, ilkin ayrı ayrı incelediler; sonra, bir arada, ellerindeki notları ve hükümleri karşılaştırıp tartışarak gelen eserleri değerlendirdiler. Neticede yarışmaya 4 numara ile iştirâk eden eser oy birliği ile birinci olarak kabul edildi.

Yarışmaya katılıp derece alanlara, tesbit ve ilân edildiği şekilde armağanları verildi.

Şimdi de, birinciliği kazanan etüt, sahibi tarafından biraz daha işlenerek, yarışmanın amacını gerçekleştirmek üzere, baskıya verildi.

Bu yarışma ile yakından ilgilenen yazarlara, dostlara ve asıl sayın jüri üyeleri ile bu yarışmaya lâyık olduğu önemi gösteren müsabıklara candan teşekkür ederim.

AHMED DALLI

Ö N S Ö Z

Çalışkan, değerli ve kabiliyetli öğrencilerimden Halûk Gürsel'in, "Tarih Boyunca Türkiye'nin Kaderine Rusya Komşuluğunun Etkileri" adlı çalışmasını Türk okuyucusuna sunmakla gerçek bir kıvanç duymaktayım. Çünkü, memleketimizde bu konuda derli-toplu, doğrudan doğruya halka yönelen ve hiç değilse geçmiş üç yüzyılda Türk Milletinin hayatına olduğu kadar, bundan sonra olumsuz etkilerini göreceğimiz Rusyanın, Türk Milleti ile münasebetleri üzerine pek az yayın yapılmıştır. Yapılan yayınlar genellikle monografik ve halkın okuması için yüklü olan bilimsel çalışmalar şeklinde olmuştur. Halbuki bu konudaki bilgiye halkımızın asıl ihtiyacı vardır. Halkımızın kuzey komşumuza karşı beslemekte olduğu geleneksel duygular, hele bugünkü Sovyet dış politikasının benimsemiş bulunduğu gayet ince taktik ve stratejiler, maharetli manevralar karşısında yeterli değildir. Sağlam millî duyguların, gerçeklerin ifadesi olan yeterli, objektif ve güçlü bilgilerle desteklenmesine kesin bir zorunluluk vardır. Bu zorunluluğun gereklerini yerine getirmek de

ancak bu çeşit yayınlarla mümkün olacaktır. Günümüz Türkiyesinde, geçmişin kara ve karanlık gerçeklerini sempatik bir pembelik içinde sunmak için belirli çevreler tarafından yoğun ve teşkilâtlı bir çaba harcanmaktadır. Türk halkının düşüncesi, Türk - Rus münasebetlerinin gerçeklerinden koparılıp başka ve yanlış yönlere sürüklenmek istenmektedir. Bu durumda, Halûk Gürsel'inki gibi ve diğer benzeri çalışmalara olan ihtiyaç büyüktür. Bu çalışma böyle bir ihtiyaçtaki bir boşluğu doldurma amacına yönelmiştir. Halûk Gürsel çalışması ile başarılı olmuştur. Kendisini yürekten kutlarım.

Türk okuyucusuna sunulan bu çalışma, bu inceleme, Ahmed Dallı Armağanı'na sunulan eserler içinde oybirliği ile birinciliği kazanmıştır, Millî çıkarlarımıza hizmet amacı ile düzenlemiş olduğu bu eser yarışmasından ötürü Sayın Ahmed Dallı'yı da kutlarım. Dileğim, Sayın Dallı'nın bu gerçekten yararlı hizmetinin çok uzun seneler devam etmesidir.

Prof. Dr. FAHİR H. ARMAOĞLU

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Türkiye, Sovyetler Birliği ile yakın siyasal ve ekonomik münasebetlere girişen NATO ülkelerinin hemen hemen sonuncusu olmuştur. Bu gecikme dünya siyasî konjonktüründeki gelişmelerden çok, son üç yüzyılda Türk - Rus münasebetlerinin gösterdiği genel seyirden özellikle Stalin devri olaylarından doğmuştur. Bu sebepten bilhassa 1963'den sonra Türk dış politikasında Doğu Bloku ülkeleri ile yakınlaşma yönünde görülen büyük değişme, Türk - Rus münasebetlerinin geçmişi hakkında bir fikir sahibi olmayı zorunlu kılmıştır. Bu, aynı zamanda yakınlaşmanın muhtemel gelişmeleri hususunda bir tahminde bulunabilmek için de gereklidir.

Bu konuda yazılan ve söylenenleri değerlendirmek durumunda olan okuyucu, hisleriyle veya bugünedek kendisine anlatılanlarla değil, hakikati bilerek hareket etmelidir. Hakikat ise belgelerde gizlidir.

Yarışmaya ait ilânı gördüğüm zaman her şeyden önce bunları düşündüm. Yüzyıllardır bazan dostane, fakat çok defa da hasmane münasebetler şeklinde gelişen Türk - Rus

komşuluğunun arzettiği önem ve genişlik sebebiyle konu çok sıkı ve yorucu bir çalışmayı gerektiriyordu. Benim ise Siyasal Bilgiler Fakültesi son sınıf öğrencisi, hele bir Maliye ve İktisat Şubesi mensubu olarak harcamam gereken mesaiyi ve bir an önce hayata atılıp içinde bulunduğum güç şartlardan kurtulmak zorunda olduğumu dikkate almam lâzımdı.

Bu nedenlerle önce yarışmaya katılmamayı düşündüm. Fakat bir mülkiye mensubu olarak bu görevin tarih araştırıcıları kadar bana da düştüğünü dikkate aldım ve çalışmaya başladım.

Sekiz ay boyunca harcadığım ek mesai, konunun taşıdığı önem açısından zaman zaman beni ümitsizliğe düşürdü. Yaptığım çalışmanın hiçbir zaman yeterli olmadığını biliyorum. Aslında böyle bir araştırma, —eğer gelecekteki gelişmeler hakkında tahminde bulunmaya yardımcı olmak iddiasında ise— çok daha geniş kaynakların incelenmesini, diğer ülkelerdeki arşivlerin taranmasını gerektirir. Halbuki, benim ne vaktim, ne de maddî olanaklarım buna yeterliydi. Bu bakımdan araştırmam, olması gerektiğini belirttiklerim konusunda bir iddia taşımamaktadır. Bununla beraber elimdeki imkânlardan sonuna kadar yararlanmıya çalıştım.

Burada, önce bana bu çalışma fırsatını veren sayın Ahmed Dallı'ya, tezime ittifakla birincilik vermek teveccühünü gösteren jüri üyelerine, başta sayın Prof. Dr. Fahir Armaoğlu olmak üzere bana siyasal kültürümü kazandıran kıymetli hocalarıma, gerek kaynakların temini ve gerekse kitabın basımı esnasında büyük yardımlarını gördüğüm bütün ilgililere, Baha Matbaası sahibi sayın Baha - İsmet Bâtır ile Matbaa personeline, müsveddelerimi gözden geçiren ve daktilo eden kardeşim Hale'ye ve bana en yakın desteği sağlıyan sevgili anneme olan sonsuz şükran borcumu kaydetmek isterim.

Küçükesat, 20.10.1967

Haklı olan kuvvettir.
Kuvveti olmayanın
hakkı da yoktur.

GİRİŞ

TARİHTE Türk - Rus münasebetlerinin genel karakteri Rusya'nın kuruluşundan beri güneye sarkmak ve sıcak denizlere çıkmak istemesi sebebile Türklerle devamlı çatışmasıdır.

Rusya'nın bu güneye sarkma arzuları başlıca üç bölgede toplanmıştır: 1 — Doğu Anadolu, 2 — Balkanlar ve 3 — Boğazlar.

Bunlardan her birine Ruslar çeşitli yollarla ulaşmayı denemişlerdir. Ama en ağır baskılar Boğazlar üzerine olmuş-

tur. Bir zamanlar Osmanlı Padişahının "hareminden farksız" saydığı Karadeniz'in kapısını Ruslar, daha I. Petro zamanından beri zorlamaya başlamışlardır.

Fransız profesörü Pierre Renouvin bu hususta şunları söylemektedir:[1]

> "Akdeniz'e, sıcak denizlere çıkmak, bir Rus hükûmeti için geçici bir hedef değildir, olamaz.
>
> Bu esaslı problemi onun karşısına her an çıkaran coğrafî şartlardır. Boğazlara sahip olmayan bir Rusya evin anahtarlarına sahip değil demektir."

Raymond Lacoste ise aynı konuda şunları söylemektedir:[2]

> "Şark meselesinin (yani Osmanlı İmparatorluğu topraklarının büyük devletlerce paylaşılması veya nüfuz bölgelerine ayrılması) bütün görünümlerinde, Boğazlar esas mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.
>
> Bu, büyük devletler için olduğu kadar, Türkiye için de böyledir."

Rusların bitmez tükenmez çabalarının bir diğer karakteri ise, Rus saldırılarının Osmanlı Devleti'nin en zayıf olduğu anlarda gelmesidir. Örneğin, 1826'da Yeniçeri ocağı kaldırıldığında arkasından bir Rus savaşı gelmişti. Yeni kurulan askerî teşkilât savaş yapabilecek güçte değilken, Osmanlı Devleti Rus saldırısı üzerine "İslâmiyetin şerefini kurtarmak için" savaşa girmiş, sonunda 1829 Edirne barışı ile hem Rusya'ya bazı topraklar vermiş, hem de Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştı.

İşte bugün Kıbrıs meselesinde "rakibimiz" olan Yuna-

---

1 Constantinople et les Détroits, Documents Secrets de l'Ancien Ministère des Affaires Etrangères de Russie, Paris, 1930, C. I, pp. 3-4.

2 La Russie Soviétique et la Question d'Orient, La Russée Sovietique vers les Mers Chaudes Mediterranée et la Golfe Persique, Paris, 1946, p. 107.

nistan diğer devletlerin de gayretiyle, Osmanlı Devleti'nin içinden böyle doğmuştu.

Kıbrıs'a gelince, onu da gene Rusya yüzünden "bizi Rus tehlikesine karşı koruyacağını" söyliyen İngiltere'ye kaptırmıştık.

1917'lerde ise Rusya'da bolşevik ihtilâli olup da Komünistler işbaşına geçince onlar da Çarlık emperyalizmini benimsemekle kalmadılar, "Dünya Proleter İhtilâli" fikriyle bunu bütün dünyaya şamil bir hale getirdiler.

Bu amaçla Atatürk ihtilâlini de bir "proleter ihtilâli" haline getirmeye çalıştılar ve bunu beceremeyince de 1945'de Türkiye'den toprak ve Boğazlarda üs talebinde bulundular.

Sovyetler bugün de bu emellerinden vazgeçmemişlerdir. 1960'da Kruşçef "gösterdiğimiz güler yüzü, Lenin'in yolundan ayrıldığımız şeklinde anlayanlar yanılıyorlar. Bunu umanlar hava alır" diyordu.

Ancak bugün artık "kılıçla fütuhat" imkânı kalmamıştır. Çıkacak bir harbin yeneni yenileni olmayacaktır. Bu sebeple de Sovyetler, ülkeleri harpsiz ele geçirme yollarını aramaktadırlar. Bu yolların başlıcaları ekonomik yardım ve dahilde isyan çıkararak kendilerine bağlı hükûmetlerin işbaşına gelmelerini sağlamaktır. Bu husus özellikle genç Afrika ülkeleri için varittir.

Bundan sonraki bölümlerimizde, Türkiye'nin — topraklarının 10.000.000 kilometrekareden 770 bin km.ye düşmesi ve sayısız şehit vermesi bahasına da olsa — Rusların "sıcak denizlere inmek heveslerine" nasıl set çektiğini izliyeceğiz. Böylece hem "kuzey komşumuzu" gerçek yüzüyle tanımak fırsatını bulacak ve hem de günümüzün aktüel siyasî problemlerinin çoğunun da menşelerini öğrenmiş olacağız.

— I —

MOSKOVA — VELİKORUS (Büyük Rus) DEVLETİNİN KURULUŞUNA KADAR RUSYA

A — RUSLARIN MENŞEİ

Bugün Rusya denen topraklarda Taş Çağından beri yaşıyanların bulunduğunu araştırmalar bize göstermektedir. Daha sonraları aynı topraklarda M.Ö. VII yy ile M.S. IX yy arasında Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Antlar vs. yaşamışlardır.

İlk Rus devletini kuranlar Ruslaşmış Slavlardır. Slavlar (islâvlar) esas olarak Hind - Avrupa (Arî) ırkına mensuptur.

İlk Slav vatanının Vistül nehrinden başlıyarak Pripet havzasını ve orta Dinyeper sahasını kapladığı anlaşılmaktadır. Milâdî III — IV yy. da, çeşitli isimler alan ve birbirleriyle birleşen Slav kavimleri, Orta Asya'dan kopan Hunlar'ın, Gotlar'ın daha sonra VI yy. da ise Avarların istilâsına uğradılar.

Arkadan VII yy. a kadar sürecek olan Türk asıllı Hazarların hâkimiyeti ve IX yy. da gene Türk asıllı Macar ve Peçeneklerin istilâsı geldi.

Slavların bir kolu olan doğu Slavları ise Dinyeper, Volga, Don gibi nehirlerden faydalanarak, kuzeyde 60° paralele kadar çıkan ormanlık bölgelere yayılmışlardı. Ormanlık bölgelere yayılmaları neticesi, avcılık, arıcılık ve ziraat kültürünün gelişmesi oldu.

Bu arada, Slav cemiyetlerindeki ziraî komünizmden söz etmek yerinde olur. **Mir** [1] denilen bu usule göre, bir yerde oturanlar, oradaki toprağı birlikte işletir, mahsulünden ortaklaşa yararlanırlardı. Dolayısıyla kişisel mülkiyet tanınmamıştı. Daha sonra güney Slavlarında "zadruga" denen büyük ailelerde devam eden bu usul, bugün Sovyetler Birliğinde tatbik edilmeğe çalışılan **"kolhoz"** sistemini andırmaktadır.

Slavlar, VIII — IX yy. da pek siyasî faaliyet gösterememiş ancak, IX. yy.da İskandinavyalı (Varek — Rus)'ların gelişiyle tek devlet halinde teşkilâtlanmaları mümkün olmuştur.

1934 yılından beri Rusya'da geliştirilmeye çalışılan "yeni tarih cereyanı", Kief Rusyasını kuranların "yerli - otokton" Slav unsurları olduğunu iddia etmektedir. Böylece N.S. Derjavin, N. Marr vs. gibiler "Rus"ların bir Slav kavmi olduğunu ve hattâ Sarmat - İskit - Kimmerler yoluyla Et-

---

[1] **Akdes Nimet KURAT,** Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayını, XIII seri, No. 17, 1948, s. 183; **Gnl. İsmail BERKOK,** 1958, İstanbul, s. 306.

rüskler'e bağlandığını iddia etmektedirler. Fakat resmî bir nazariye olarak Rusya'da ortaya atılmış olsa bile bu görüş, temelsiz olduğundan ilim adamlarınca kabul edilmemektedir.

Kuzey Normanları olan Varekler, Dinyeper boyunca Karadeniz'e inmiş Slavlarla kaynaşmış, Bizans ile ticaret münasebetleri tesis etmişlerdir.

Varek kıt'alarının başında bulunan norman beylerine **"knez"** adı verilirdi. Siyasî teşkilâtlanmada sonradan reis görevi görecek olanlar bunlardır. Rus adı ise Vareklerden olup Slavlar üzerinde siyasî otorite kuran zümrenin adı olmuştur. Varek - Ruslar Kief'le hâkimiyeti ele geçirince Orta Dinyeper "Rus yurdu" adını almıştır. Hristiyanlığın Kief'te kabulünü takiben Slavlarla Ruslar din ve dil bağlarıyla kaynaşınca "Rus" adı, yerli Slav ahalisine de teşmil edilmiştir.

B — MOĞOL - TÜRK İSTİLÂSINA KADAR RUSYA

Varek - Rus başbuğlarından Rurik, (862 - 864)'de İlmen gölü kenarında Novgorod (Yenişehir)' da ilk Rus devletini kurmuştu. Buna dair bilgiler, 150 yıl kadar sonra kaleme alınan Nestor kroniğinde bulunmaktadır. Rurikten sonra yerine akrabası Oleg (Helgi) geçti. Oleg "Büyük Ticaret Yolu" denen İskandinav - Bizans yolunu elde etmek için güneye inmeye başladı. Bu yol üzerinde bulunan Kief'e gelerek devlet merkezini buraya nakletti. 907 de İstanbul'u kuşatan Olef, Bizansı vergiye bağlamış ve bir ticaret anlaşması yapmıştır. Oleg 912'de öldü.[2]

---

[2] Efsaneye göre, Oleg atını kaybetmişti. Onu ölü olarak bulunca yanına yaklaştı. Bu sırada atın kafatası kemiğinden çıkan bir yılan Oleg'i sokarak öldürdü. Olay Rus yazarı PUŞKİN'in eserlerine konu olmuştur.

Ondan sonra Rurik'in oğlu İgor (Ingvar) tahta geçti. İgor da 941 de İstanbul'a bir sefer tertipledi. Ancak yağma sırasında gemileri **"grek ateşi"** ile yakıldı. Bunun üzerine Anadolu kıyılarına saldıran Rusları, Bizanslılar büyük kuvvetler göndererek yenmeyi başardılar. Böylece Anadolu'ya yapılan ilk Rus hücumu püskürtülmüş oldu.

İgor bir isyan sonucu ölünce yerine karısı Olga geçti. Bu kadının en büyük özelliği hristiyanlığı kabul etmiş olmasıdır. Bunun mânası, Rusya'da Hristiyanlığın halk arasında yayılmaya başlamasıdır. Nihayet (988 - 989)'da Knez Vladimir Hristiyanlığı, Kief Rusyasının resmî dini olarak kabul etti. O tarihlerde Hristiyanlık, merkezi Roma'da bulunan Katoliklik ile merkezi İstanbul'da bulunan Ortadoksluk olarak fiilen ikiye ayrılmıştı. Ruslar Hristiyanlığı Bizans'tan aldıkları için, Rus kilisesi İstanbul Patriğine bağlı bir **"metropolitlik"** oldu.

Rusların Hristiyan olmasının en önemli sonucu, Rusya'da bir kültür değişikliğinin olmasıdır. Gelişmesinin sonuna yaklaşmış Bizans kültürünü alıp işleyen Ruslar, **"medeni"** milletler arasına katılmışlardı. Bizans'ın yıkılışından sonra Ortadoksluğun liderliğini ele geçiren Rusların, dini, bilhassa Osmanlı Devleti üzerinde, nasıl bir politika unsuru olarak kullandığını ise ileride göreceğiz.

XII. yy. sonunda Rusya "feodal" knezliklere bölünmüştü. Ancak knezlerin birbirleriyle akraba olmaları, batıda Katolik olan Lehlilere karşı ve güneyde yabancı bir ırk ve dinden olan Kuman (Kıpçak)'lara karşı mücadele etme zorunda olmaları gibi sebepler, bir dereceye kadar millî bütünlüğü muhafazaya yardım ettiler.

Güneydeki Kuman tehlikesi Rus'ları Volga civarına gitmeye zorlamıştı. Bu suretle Volga havzasında Suzdal Prensliği meydana geldi. 1169 senesinde Suzdal Rusyası, Kief'e de

hâkim oldu. Böylece egemenlik tamamen Suzdal knezliğine geçmiş oluyordu. Moskova şehri de bu sıralarda kuruldu (1147). Stratejik bir yerde bulunması sebebiyle şehir kısa zamanda gelişti.

1222 senesinde ise Moğollar, Kumanlara saldırdılar. Kumanların isteği üzerine onlara yardıma koşan Ruslar, 1223 senesinde Azak denizine dökülen **Kalka** nehri üzerinde büyük bir yenilgiye uğradılar. Ancak Moğollar fazla ilerlemeyip geriye döndüler.

1237 — 1238 batı seferi ile Batu Han, Aşağı İdil boyunda Altın Orda (Altınordu) devletini kurdu. Rusya'yı baştan başa istilâ etti ve Rus knezliklerini tamamen egemenliği altına aldı.

C — RUSYA'DA MOĞOL - TÜRK HÂKİMİYETİ

Moğollar, Rusya'yı işgal ettikten sonra "Moğol Kağan" ına vergi vermek, asker vermek vs. gibi sorumluluklarını yerine getiren beyleri yerlerinde bıraktılar. Batu Han'dan ve Moğolistan'daki "Kağan"dan "yarlık" alanlardan biri de Suzdal büyük knezi Yaroslav idi. Bu hareketleri ile Moğollar, Rusya'da Burik sülâlelerini ve knezlik sistemini devam ettirmek istediklerini göstermiş oluyorlardı.

Bundan sonra büyük knezlik, İvan Kalita [3] zamanında Moskovaya geçti. Rus kilisesi de 1300'lerden sonra Moskova'ya nakledilince diğer Rus knezlerinin Moskova hâkimiyetine girmeleri daha da kolaylaştı. **"Moğollara dayanarak Moskova knezliğini yükseltmek"** prensibi ile hareket eden Moskova knezleri yavaş yavaş tek devlet halinde birleştiler.

---

[3] "Kalita" Rumca "kese" demektir. Knez İvan Daniiloviç gereğinden çok para toplayıp, Moğol Hanına vergi verdikten sonra kalanı hazinesine attığı için kendisine bu isim verilmişti.

1380 yılında ise Moskova knezi Dimitri İvanoviç, Altın Orda'lı Mamay Mırzayı **Kulikovo**'da yendi. Bu hareket 150 yıldır Moğol egemenliği altında yaşayan Rusları cesaretlendirdi. Ancak bu zaferden Rusya için bir netice çıkmadı. Altın Orda hanı **Toktamış,** Dimitri'yi **"yüz sürmek üzere"** huzuruna çağırdı. Moskova knezi buna aldırmayınca, Moğollar bir ordu ile Moskova'ya kadar geldiler. Şehri yağma ettiler. Bunun üzerine Dimitri vergi vermek ve oğlunu Altın Orda'da rehin bırakmak zorunda kaldı.

Bu arada Altın Orda Hanlığı parçalanmış ve eski Han **Uluğ Mehmet** (Muhammed), Kazan Hanlığını kurmuştu. 1439 senesinde Uluğ Mehmet yeniden Moskova'ya saldırdı. Bu arada Vasili Vasilyeviç Temnı (Kör Vasil) knez idi. 1445 yılında Kör Vasil büyük bir yenilgiye uğradı ve esir düştü. Serbest bırakılması için yapılan anlaşmaya göre, Moskova Büyük knezliği bundan böyle Altın Orda yerine Kazan Hanlığına vergi, ve Uluğ Muhammed'in çocuklarına Moskova arazisinde toprak verecekti. Oka nehri boyundaki Grodets şehrini alan Yakup ile Kasım buraya yerleştiler. Yakup aradan çekilince Kasım burada Kasım Hanlığını kurdu. Ancak kısa bir zaman sonra Kasım Hanlığı Moskova knezliğinin nüfuzu altına düştü.

1439'da Bizans İmparatoru, Osmanlı Türk tehlikesine karşı Katolik Ortadoks kiliselerinin birleşmesi için, Floransa'da Papalık ile bir anlaşma yapmak zorunda kalmıştı. Ancak Rus kilisesi bu birleşmeyi tanımadı ve İstanbuldan ayrılarak, Rus kilisesini, Ortadoksluğun tek mercii olarak ilân etti.

— II —

III. İVAN'DAN DELİ PETRO'YA KADAR RUSYA

A — RUSLARIN MOĞOL - TÜRK HÂKİMİYETİNDEN ÇIKIŞLARI

Vasili Temni öldükten sonra yerine III. İvan geçmişti. İvan, Novgorod ve Psikov prenslikleri dahil bütün Rus prens-liklerini Moskova hâkimiyeti altına aldı. Bu sırada Altın Orda Hanı Seyyit Ahmet, 1472 de Moskova'ya saldırdı. Bu hareket pek netice vermedi. Ancak hukuken, Moskova hâlâ Altın Orda'ya tâbi idi. Kazan Hanlığını önce nüfuzu sonra da

işgali altına alan Rusya artık orta İdil sahasını ele geçirmişti. Şimdi artık Altın Orda ve Lehistan'dan başka doğuda ve batıda gelişmesini engelliyecek hiç bir kuvvet kalmamıştı.

Kırım Hanlığı ise adı geçen iki devlete karşı Rusya'nın müttefiki idi. Bunun çeşitli sebepleri vardı. Bir kez, Kırım Hanı Mengligeray, III. İvan'ın şahsi dostu idi. Sonra Kırım hanları Altın Orda'ya ait tüm saha üzerinde hak iddia ediyorlardı. Lehistan Kralı Kazımir'in olumsuz tutumu da Kırım - Moskova bloklaşması için bir sebep olarak ortaya çıkmaktadır.

1480 yılında Kırım Hanı'nın gönderdiği adamlar Altın Orda Hanı'nı öldürünce oğulları arasında mücadeleler çıktı. Bunun neticesi ise Rusya'nın bağımsız bir Hıristiyan devleti olması oldu.

Bu sırada ise güneyde 1299 da kurulan Osmanlı devleti 1453 de İstanbul'u almış, Ortaçağı kapatmıştı.

RUS - OSMANLI MÜNASEBETLERİNİN BAŞLAMASI

Kırım Hanının aracılığıyle gönderilecek Rus elçisinin İstanbul'da kabul edileceği bildirilince, III. İvan 1497 de Miçhail Pleşçeyev adlı birini elçi olarak gönderdi. Kendisine verilen talimatta, Kefe'de bulunan padişahın oğlu ve İstanbul'da padişah huzurunda, diz çökerek değil, eğilerek ''selâm ver mesi'' de vardı. İstanbul'da Rusya'nın ticaret serbestisi meselesini görüşmeye gelen sefir, kaba ve sıfatına yakışmayacak hareketlerde bulunmuş, vezirlerin kendisi şerefine verdikleri ziyafetlere gitmemiş, diğer elçilerin kendi önünde durmasına müsaade etmemiş, başka kimseye hitap etmek istememişti. Bu sebeple Sultan II. Beyazit, ''dostluğumuzu kazanmak isteyen Rusya kralının taraf-ı şahaneye gönderdiği elçinin pek kaba bir kişi olması sebebile avdetinde

hiçbir memurun Rusya'ya gönderilmiyeceğini" bildirmişti. İlk Türk elçisi, ancak 1501 de Kefe'den giden Alagöz isimli birisidir.

Mamafih bundan sonra Kefe ve Azak'ta Rus ticaret faaliyeti arttı. Ancak diplomatik temaslara Kefe valisi sultan Beyazit'in oğlu Mehmet memur edilmişti. Daha sonraları ise Kırım Hanları bu işe memur edildiler.

Bunun sebebi Osmanlıların, Karadenizin kuzeyinde gelişmekte olan Rus devletinin önemini kavrayamamış olmalarıdır. Onlar, güneyde Akdeniz, Balkanlar ve Afrika'nın kuzey kesimlerinde hâkimiyetlerini devam ettirmeye dayanan bir politika izliyorlardı. Fakat bu ilgisizlik Osmanlılara çok pahalıya malolacaktı. Denilebilir ki Rus İmparatorluğunun kuruluşundan sonra Türk Tarihi Rus - Türk mücadelelerinden ibarettir. Doğu Türkleri yani Türkistan Türkleri bu mücadeleyi kaybetmişler ve 70 milyonluk bir nüfus halinde bugün Sovyetler Birliğinin esareti altına girmişlerdir. Bu ırkdaşlarımız, A.B.D. Senatosu tarafından resmen "esir milletler" içinde sayılmış, 13 Aralık Türkistan, 28 Mayıs da Azerbaycan günü ilân edilmiştir.

Batı Türklerine gelince onların da kayıpları şöylece sıralanabilir:

Türkiye'nin Kafkasya'daki tüm arazisi, Batum'dan Tuna ağzına kadar Karadenizin kuzey ve doğu sahilleri, Kırım, Don havzası, Özü ve Aksu arasındaki Ukrayna kısmı, Besarabya, Türk Galiçyası ve Podolya. Ayrıca Rus'lar yüzünden ve onların kışkırtmalarıyla, Romanya (Eflâk Buğdan), Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan.

Bugün artık Türklerin tek egemen ülkesi Türkiye kalmıştır.

Bundan sonraki bölümlerimizde batı Türklerinin kayıpları sırasıyla incelenecektir.

B — RUSLARIN İSTANBUL VE BOĞAZLAR ÜZERİNDE HAK İDDİA ETMELERİ

III. İvan, 1469 da evlenmek isteyince, kendisine son Bizans İmparatorunun yeğeni Sofya (Zoya) tavsiye edildi. Sofya, Bizans yıkıldıktan sonra Roma'ya Papanın yanına kaçmıştı. Papa da Rus kilisesinin kendisine bağlanacağını umarak bu evliliği destekledi.[1]

Kendisine "Bizans Prensesi" (daha doğrusu İstanbul Prensesi) adını takan Sofya 1472 de Moskova'ya geldi. Her ne kadar, Rus kilisesini Roma'ya bağlıyamadıysa da bu evlilikten sonra Sofya, İvan'a "Bizans imparatorlarının meşru halefi ve Ortodoksluğun yegâne hâmisi" olduğu fikrini aşıladı. Bu fikir, Filofey adlı bir rahip tarafından işlenerek **"Moskova - üçüncü Roma"** nazariyesi meydana getirildi ve yazılı olarak III Vasili'ye sunuldu.

Buna göre, "evvelce dünya hâkimiyetinin merkezi Roma idi. Sonra yeni Roma (İstanbul) oldu. Her iki Roma da düştü. Ayakta kalan üçüncü Roma, Moskova'dır. Hristiyanlıktaki "kutsal üçleme" (Kutsal ruh, Meryem ve onların oğlu İsa üçlemesi) gereğince dördüncü Roma olmayacaktır. O halde dünya hâkimiyetinin yeni merkezi Moskova'dır. Moskova hükümdarları böylece Bizans İmparatorluğunun halefi ve Ortodoksluğun yüksek hâmileridir."

Bu fikirlerde, bir dünya hâkimiyeti arzusu gizliydi. Bu nazariye Moskova hükümdarları için "bir devlet prensibi" haline geldi. Böylece "Rusya'nın ulaşması gereken amaç ve tarih karşısında ifa etmesi lâzım gelen, mukadder vazifesi" evvelden tâyin ve tesbit edilmiş oldu.[2]

Bunun yanısıra Moskova knezlerinin çok eski bir hükümdar ailesine mensup olduğu, Rus yurdunun havarilerden

---

2 **Yılmaz ÖZTUNA,** Türkiye Tarihi (Hayat Yayını) C. IV. sh. 84.

2 **KURAT,** Age, s. 140.

Andrey tarafından takdis edildiği, Rus knezlerinin ceddi sayılan Rurik'in, Roma İmparatoru Agustus'tan geldiği efsaneleri uyduruldu.

Kısacası, Moskova knezlerinin günün birinde İstanbul'u alacakları iddia edilmeye başlandı. Hattâ III. İvan, Rusya'nın Bizans varisi olacağını göstermek amacıyla, Bizansın arması "çift başlı kartal"ı Rusyanın arması, Bizans bayrağını da Rus bayrağı olarak kabul etti.

Bu nazariye daha sonraları değişmiş ve somut olarak Türkiye'yi istilâ emeli olarak ortaya çıkmıştır.

C — RUSYA'NIN TÜRK İLLERİNDE YAYILMASI VE BUNLARIN ÖNEMİ

1 — IV. İVAN DEVRİ VE İSTİLÂLAR

III. Vasili'den sonra yerine oğlu IV. İVAN geçti. Onaltı yaşını bitirince Kremlin'de [3] çarlık tacını giyen İvan, 1547 den sonra [4] "Moskova Çarı" olarak hüküm sürdü.[5] Herkese dehşet veren, "hain" leri öldüren İvan'a, "korkunç" (Grozny) lâkabı verilmişti. Adam öldürmekten büyük zevk alan (kendi deyimiyle "adamcıkları temizleyen") Çar, bu arada kendisini sinirlendirdiği için bir vuruşta kendi oğlunu da öldürmüştü.

Bununla beraber Rus Tarihinde yeri büyüktür. Gerek-

---

[3] Kremlin Moskova nehrinin Yavuza suyuna birleştiği esas şehir ve hisardı. "Kremlin" sözü türkçedeki "kermen" yani "hisar" sözcüğünden alınmadır.

[4] **Yılmaz ÖZTUNA**, Türkiye Tarihi, c. VII, s. 47., **Kurat**, age. s. 145 "Moskova çarları, 1721 de I. Petro'nun imparatorluğunu ilânına kadar devam edeceklerdir".

[5] "Çar" sözcüğünün menşei Roma'lı "Çaesar" (Sezar)'dan gelmektedir.

İdil boyunu zapt etmek ve gerekse iç politikada ıslahat yapmakla Rusya'yı geliştirmeye çalışmıştır. Öldükten sonra Ruslarca "büyük bir Çar", "Fatih", "kahraman" olarak anılmıştır. Annesi Türk asıllı olmasına rağmen Türklüğün büyük düşmanlarından biri olmuştur.

Çarlığı sırasında çeşitli toprakları ülkesine katmıştır. Bunlardan birisi 1487 de işgal edilen fakat sonra Rus egemenliğinden çıkan Kazan Hanlığını ilhakıdır. 30.000 kişi ile müdafaa edilen Kazan'a 150.000 kişi ile saldıran İvan 1552 de burayı alarak Orta İdil sahasında milâdi VI. yy.dan beri devam eden Türk egemenliğine son verdi.

Bu olay, Rus ve Türk Tarihi bakımından özel bir önem taşır. Çünki Ruslar'ın, İdil boyunca Hazar ve Aşağı Ural sahasına yayılmasında en büyük engeli Kazan Hanlığı teşkil ediyordu. Kazan'ın zaptıyla kısa bir zaman sonra Rus'lar, Hazar ve Kafkaslara dayanmışlardır. Ayrıca Rusların, bünyelerinde çeşitli milletleri barındıran bir imparatorluk halini almaya başlaması da bu olayla mümkün oldu. Osmanlılar açısından önemine gelince, Kazan'ın ve daha sonra Astrahan (Hacıtarhan)'ın zaptıyla Ruslar'ın Terek nehri ve Azak denizi civarında Osmanlı sınırına dayanmalarıdır.

1556 - 1557 Astrahan (Ejderhan)'ı zaptettikten sonra güneye doğru sarktılar. Terek nehrine kadar gelerek Kabarda arazisinde müstahkem mevkiler kurdular. Rusların bu yayılışı Osmanlıların dikkatini çekti ve Türk - Rus münasebetleri ciddileşti.

2 — KIRIM - RUS MÜNASEBETLERİ

Kırım Hanları Ruslardan her yıl "hediye" alırlardı. Kırımlılar buna "tış" (tiiş-vichod — vergi) derlerdi. Her yıl verile verile sonunda mecburi bir hal almıştı. Zaten Ruslar bunu, Kırım'ı Litvanya - Lehistan üzerinde baskı aracı ola-

rak kullanabilmek için veriyorlardı. Ancak bazan Lehliler daha çok kürk gönderirler, bunun üzerine de Kırımlılar bu sefer Rusya'ya akınlar yaparlardı. Bu akınlar sırasında aldıkları esirler ise bir kazanç kaynağı oluyordu.

Fatih'in 1453 de İstanbul'u zaptı üzerine Kırım Hanlığı da Osmanlı himayesine girmişti. Böylece Osmanlılar Kırım Hanlığı yoluyla Ruslarla sınırdaş olmuşlar, Doğuda Dinyester nehrine dayanmıştı. Bucaş Anlaşması (1676) ile de Kief'deki Ukrayna Kazaklarını himayeleri altına alınca nüfuz alanları, Dinyeper'e kadar genişlemişti. 1475 senesinde Türk hududu kuzeyde 55° paralele kadar çıkıyordu.[6]

Kırım Hanlığı böylece Osmanlılara bağlı olunca savaşlarda ona devamlı asker vermişti. Bu savaşlardan biri de Çehrin (Çiğrin) kalelerinin zaptı ve Bağçesaray Barışının imzasıyla sonuçlanan savaştır. Şimdi bu savaşa giden olayları ve sonuçlarını inceleyelim.

3 — TÜRK - RUS MÜNASEBETLERİ

Rusların, Kuzey Kafkasya ve İran'ı tehdit ettiklerini daha evvel söylemiştik. Bunun üzerine Osmanlılar, 1569 da Ejderhan'a bir sefer düzenlediler. Bu seferin yapılması için faaliyet gösterenler arasında Osmanlılara sığınan son Hacıtarhan hanları da vardı. Sokullu Mehmet Paşanın emri ile hazırlanan projeye göre, Don ile İdil nehirleri bir kanal ile bağlanacak, böylece Azak denizinden, Hazar denizine asker sevketmek imkânı olacak ve İran arkadan vurulabilecekti. Ancak, proje ciddi surette ele alınmadığı için seferden bir netice çıkmadı.

1637 de ise Don Kazakları, Moskova'ya giden Türk elçisi Foma Kantakuzin'i yakalayıp öldürdüler. Arkasından Azak

---

6 **ÖZTUNA,** Türkiye Tarihi, C. IV, s. 86.

kalesine hücum ederek burasını aldılar. Ancak burasını muhafaza edemiyeceklerini anlayınca Moskova'ya başvurup kaleyi Ruslara bırakmak istediler. Fakat Rusya, Osmanlılar karşısında kendisini pek zayıf hissettiğinden bunu kabul etmedi. Kazaklara kaleyi boşaltmalarını ve Türklere teslim etmelerini söyledi. Kazaklar, istemiye istemiye, kalede tahribat yaptıktan sonra çıkıp gittiler. Kale gene Türklerin eline geçti.

1634 ten beri aralıklı olarak Polonyalılarla harbeden Ruslar 1667 de Smolensk civarındaki **Andrusovo** köyünde 13 yıllık bir barış imzaladılar. Buna göre, Ukrayna (Dinyeper eksen olarak, sağ sahil Polonya'ya, solu Rusya'ya) bölüşülüyor, Kief Rus işgali altına giriyor, Zaporoğlu kazakları üzerinde de Rus hâkimiyeti tanıyordu. Barış Rusya lehine idi. Lehliler Osmanlılar korkusuyla yumuşak hareket etmişlerdi.

Bundan sonra 1672 de Rusya ile Polonya, Osmanlı İmparatorluğuna karşı ittifak ederek savaşa girdiler. Ruslara göre gaye, Türkleri, Ukrayna ve Podolya'dan atmaktı. Oysa kendisi Ukrayna'ya yerleşmek istiyordu.

Türkler, Leh kralı Jan Sobieski'yi 200 bin kişilik ordusuyla beraber kuşatınca, 1676 da Lehliler Bucaş (Buczacz) barışını yapmak zorunda kaldılar. Buna göre, Podolya'nın büyük kısmını, Ukrayna'dan bir kısım araziyi Türklere terk ettiler. Ayrıca İstanbul'a ve Kırım Hanlarına vergi vermeyi kabul ettiler.

Ruslar yalnız kalınca 1678'e kadar dayanabildiler. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Çehrin (Çiğrin, Tsehigrin)'i geri alınca sulh istediler. Osmanlılar, Rusya ile barış yapmaya tenezzül etmeyince Kırım ile Rusya arasında **Bağçesaray** (Bahçesaray) barışı imzalandı.

Buna göre:

1. Kırım Hanlığı ile Rusya'nın sınırını Dinyeper nehri teşkil ediyordu,

2. Kırım Hanına harple geçen 3 yılın vergisi birden ödenecek ve bundan sonra da her yıl muntazaman gönderilecekti.

3. Zaporoğlu kazakları Moskova'ya tabi olacaktı.

Yirmi yıl süreli anlaşmaya göre, esirler de mübadele edilecekti.

Osmanlılar, 3. madde hariç diğer şartları onayladı. Çehrin seferine Padişah IV. Mehmed'in katılması ve bu sefer işi Kırım Hanına bırakmaması enteresandır.

Bu savaş ilk Türk - Rus savaşıdır. Bu savaşla birlikte bazı düşünürler dikkatlerini Rusya'ya çevirmişler ve Rus tehlikesine işaret etmişlerdir. Örneğin, Evliya Çelebi, meşhur "seyahatname"sinin, VII. cildinin 534. sayfasında şöyle diyordu:

> "Âl-i Osmân ile Moskof beyninde cenk-ü cidâl olmayıp, Âl-i Osmân sâir küffar ile gazâ ve cihâdla meşgul olmuştur. Yoksa bu küffar (Ruslar) öyle bir mel'undur ki eğer 5-10 sene Tatar'ın (Kırım Türkleri) çapulundan kurtulup, refah-ı hâl ile devletine fi'lcümle nizâm verecek olur ise, bu melâine bir devlet mukabele edemeyip, cümle Kazak'a (Ukrayna), Leh'e (Polonya) istilâ edip Tuna yalılarına çıkacak olur ise, bir türlü Devlet-i Âl-i Osmân'la râhat vermeyip, mâ'aza'llah belki Kırım'a istilâ eder... Bu kâfirden Devlet-i Âliye'ye zarar-ı azîm terettüp edeceğini, ukalâ cezm ediyorlar".

Hakikaten de öyle oldu. Evliya Çelebi'nin dedikleri doğru çıktı.

1683 yılında İkinci Viyana kuşatması bozgunla neticelenince, Jan Sobieski'nin ısrarıyla Lehistan, Avusturya ve Ve-

nedik bir "Kutsal ittifak" kurmuşlardı. Papa'nın başında bulunduğu bu "lig"in amacı Türklere karşı bütün Hristiyan devletlerinin harekete getirilmesini sağlamak idi. Lehlilerin 1687 de Rusya ile "ebedî barış" imzasından sonra, Rusya da tarihte ilk defa [7] Avrupa koalisyonuna girdi. Bununla, Kırım üzerine sefer açmayı taahhüt ediyordu.

Bu sırada Rusya'nın içinde de değişiklikler oluyordu. 1613 de, 1917 Rus ihtilâline kadar Rusya'yı idare edecek olan Romanoff hanedanı iş başına geçmişti. İlk Romanof, Mihail Feodoroviç idi. Ondan sonra Aleksi Mihailoviç geçti. Bu çar zamanında Başkurt Türkleri, zorla "Hristiyanlaştırılmak" istendikleri için ve usulsüz vergi toplama yüzünden ayaklandılar. "Seyyid ayaklanması" adıyla anılan Başkurt kurtuluş savaşı kanlı bir şekilde bastırıldı.

Nihayet 1689 da I. Petro iktidara geçti. Petro'nun devri Rus tarihinde olduğu kadar, Osmanlı - Rus münasebetlerinde de büyük önem taşır. Petro'nun idealleri Türk - Rus münasebetleri için bir dönüm noktası olmuş, Petro'dan sonra günümüze kadar devam edecek Rus - Türk savaşları ve Rusların Türkiye'yi parçalama siyaseti bilinçli bir şekilde onunla beraber başlamıştır.

---

[7] ÖZTUNA, c. X. s. 112; KURAT, s. 237.

— III —

RUS İMPARATORLUĞU
(I. PETRO VE SONRASI)

A — PETRO'NUN TÜRKLER HAKKINDAKİ FİKİRLERİ

Küçük yaştan itibaren askerliğe ve denizciliğe merak saran I. Petro (Büyük Petro, Deli Petro) 1689 yılında tahta geçti. Kendisi Moskova saraylarının "Türk düşmanlığı" havası içinde büyümüştü. Üzerinde, özellikle İskoçya'lı Gordon ve İsveçli Lefort adlı hocalarının etkisi büyüktür. Bunların tesirile Petro büyük bir işe karar verdi:

"Zahire ambarına sıkışıp kalmış fareyi, dışarı çıkartmak" istiyordu. Hakikaten de o sıralarda Rusya'nın hiçbir denize kıyısı yoktu. Rusya ancak iki şekilde denizlere ulaşabilirdi:

1) Azak kalesini Türklerden alıp "sıcak denizlere" çıkmak.

2) Baltık denizine çıkmak.

Petro her iki yolu da denedi. Sonunda hem Azak kalesini alıp Karadeniz'e çıktı (ancak bu uzun sürmedi. Prut barışı ile kaleyi tekrar bırakmaya mecbur oldu), hem de İsveç ile Kuzey harbi sonunda 1721 de yaptığı **Niştat** barışı ile Baltık sahillerini Rusya'ya kazandırdı. Bu zaferle birlikte Rusya doğu Avrupanın kuvvetli devletlerinden biri oldu.

Petro Karadeniz'e çıkmak için işe Azak kalesinden başladı. 1695 ten itibaren bunun için çalışmaya koyuldu.

B — AZAK SEFERLERİ (1695 - 1699) VE İSTANBUL BARIŞI (1700)

Azak seferleri iki grupta incelenebilir:

I. Azak seferi:

1695 ilkbaharında kalabalık bir Rus ordusu Azak üzerine gönderildi. Bu sefere Petro da iştirak etmişti. Kale muvaffakiyetle Ruslara karşı koydu. Ancak bu direnmenin esas sebebi kaleye deniz yoluyla yardım gelmesiydi. Bunu Petro da görmüştü. Azak kalesini ele geçirmek konusundaki kararı kat'i olduğundan bir donanma inşa etmeye karar vererek geriye çekildi.

II. Azak seferi:

1695 - 1696 kışı ve ilk baharında orta Don'da bulunan Voronej şehrinde tersaneler kuran Petro, yabancı ustaların da yardımıyla 30 kadar harp gemisi hazırlatmayı başardı.

Öte yandan kaledeki Türk garnizonu ihmal edilmişti. Takviye gelmediği gibi, evvelki muharebelerdeki tahribat da tamir olmamıştı. Karların erimesiyle kabaran Don suları üzerinde gelen Rus gemilerine karşı koyamadılar ve 1696 temmuzunda Karadeniz'in kilidi sayılan Azak, Ruslar'ın eline geçti.

Karadeniz'e ilk adımı atmakla Petro, oldukça büyük bir zafer kazanmıştı. Bu zafer Moskova'da büyük şenliklerle kutlandı. Bununla Rus siyasetinin temelleri atıldı.

Bu muharebeler esnasında Rus kuvvetleri Kırım'a da saldırmışlardı. Ancak Dinyeper'in aşağı kısmında yer alan bu savaşlar ikinci derecede kalmıştır.[1]

Petro Azak ile iktifa etmek istemiyordu. Gayesi Kerç boğazını da ele geçirip Karadeniz'e çıkmaktı. Bu sebeple Don'un ağzından 60 Km. mesafede bulunan Taygan mevkiinde Taganrog adıyla bir deniz üssü inşa ettirdi. Ayrıca bir takım "şirketler" kurduran Petro, halka harp gemileri yaptırttı. Her 10.000 köylü evi bir harp gemisi yapıyordu. Öte yandan yapılan gemileri idare etmek üzere asılzade gençler Avrupa'ya tahsile gönderildiler.

Petro bir taraftan harbe hazırlanırken öte yandan diplomatik yollarla da kendisine müttefikler arıyordu. 1697 ilk baharında Avrupa başkentlerine gönderdiği elçilik heyetine "preobrajenski" alayı yüzbaşısı "Petr Michaylov" olarak katıldı. Bu seyahatte Hollanda'da gemi yapımında bizzat çalışan Petro, İngiltere'de ise idarî teşkilât, topçuluk, müzeler v.s. ile ilgilendi. Bu seyahatte umduğu müttefikleri bulamamakla beraber, Avrupa medeniyetini yakından görmek bakımından istifade etti. 1698 sonbaharında, streletslerin (Rus yeniçerileri) ayaklanması üzerine Rusya'ya döndü. Ayaklanmayı bastırdı.

---

1 ÖZTUNA, X, 155.

Öte yandan Lehistan kralı II. Agust (Nalkıran) ile anlaşarak, İsveç'e saldırıp Baltık denizini ele geçirmek istedi. Bu arada 1700 tarihinde İstanbul barışı ile Türklerle sulh yapılmıştı. Petro'nun İsveç Kralı ile savaşmasıyla başlayıp, Prut'ta Osmanlılara yenilmesiyle biten macerasını özetlemeden evvel kısaca İstanbul barışına temas edelim.

Bilindiği gibi mukaddes ittifak üyeleri 1683 den beri Türklerle harp etmekteydiler. Ancak tarafların savaştan yorulması üzerine İngiltere ve Hollanda'nın İstanbul'daki elçilerinin aracılığıyla Avusturya, Polonya ve Venedik ile Türkiye arasında 1699 Ocağında Karlofça (Karlowitz) barışı imzalanmıştı. Türklerin ağır toprak zayiatı vermesine sebep olan bu barış Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir.

Bu anlaşma müzakereleri sırasında Rusya tarihinde ilk defa olmak üzere, bir milletlerarası konferansa katılarak bir temsilci göndermişti. Ancak Karlofça barışına Rusya katılmadı. Zira konferans uti possidetis, ita possidetea (savaş sırasında alınan topraklardan şu anda kimin elinde ne varsa, o devlet onun maliki olmalıdır) prensibini kabul ettiği halde Ruslar, ellerinde bulunmayan Kerç kalesini de istiyorlardı. Hattâ Ruslar bunu temin için diğer ülkelerle diplomatik faaliyetlere girişmişlerdi. La Haye'deki Rus elçisinin oradaki Avusturya elçisine verdiği nota Rus niyetlerini gösteren tipik bir örnek olduğu için bir parçasını aşağıya alıyoruz:

> "Bu barışın ileride, Tanrının yardımıyla bütün Hristiyan devletlerinin selâmeti ve faydasına elverişli olmasına dikkat edilmesi lâzım gelmektedir; ve düşmanın (Türklerin) bir müddet sonra kendini toparlayıp toplanmasını müteakip, münasip bir fırsat zuhur edince Çesar cenablarına ve müttefiklerine bazı zarar ü ziyan yapmasına imkân bırakılmaması gerekmektedir; bundan ötürü harp esnasında zaptedilen bütün yerler ve kaleler ile birlikte Kerç kalesinin de

> Çar cenaplarına bırakılması talep olunmalıdır; tahakkuk ettiği takdirde Türkler (metinde "imansızlar - dinsizler" diye geçmektedir) Çar'a ve Çesar'a karşı bir daha harp açamazlar; çünkü düşmanın kendilerine pek yakın olmasından çekinirler. Eğer Çar'ın bu talebi yerine getirilmez ve Türklerle barış aktedilirse oraya yakın yerlerde yaşıyan Tatarlar sulh devam ettiği müddetçe boyuna müttefiklerin arazisine ve bilhassa Çar'a tâbi olan yerlere akınlarını durdurmıyacaklardır; bunlar Çar'ın memleketine yakın olmaları hasebiyle oraları harap edeceklerinden Çar cenapları hâl-i hâzırda bir barış akdinden hiç bir menfaat elde etmemiş olacaktır; çünkü bu akınlara mâni olmak için daima bir ordu hazır bulundurması lâzım gelecektir."[2]

Teklifler ayrıca açıklamaya lüzum göstermiyecek kadar açık olup Rusların zihniyetini güzel bir şekilde izah etmekte, onların Avusturyalıları nasıl kandırmıya çalıştıklarını göstermektedir. Mamafih Ruslar Karlofça barışının imzasına muvaffak olamadılar. Kendileriyle iki yıllık bir mütareke yapılarak kesin müzakerelerin İstanbul'da yapılması kararlaştırıldı.

İstanbul'da Rusların, Rus gemilerine "Karadenizde seyr-i sefer hakkı" sağlamak hususundaki teklifleri "Padişahın Karadeniz'i kendi haremi gibi telâkki ettiği; kendi haremine nasıl yabancı birinin girmesine katiyyen müsaade edilmiyorsa Karadenizde de yabancı bir geminin bulunmasına katiyyen muvafakat edilemiyeceği"[3] gerekçesile reddolunmuştu. Petro, İsveç ile harp etmeyi tasarladığından işi fazla uzatmadı ve 14 temmuz 1700 de İstanbul barışı imzalandı. Buna göre :

---

[2] Wien, Haus-Hof und staatsarchiv, Turcica ad 1698 et 1699 (instruction) Monscowitische Proposition (Rus teklifleri) adlı belgeden alınmış olup, "KURAT, Prut seferi cilt: I, sh. 39-40" (Ankara 1951) de sayılmaktadır.

[3] R. LACOSTE, La Poussée Soviétique, Paris, 1946, p. 46.

"1 — Azak kalesi Ruslara terkedilecekti.

2 — Rusların Dinyeper üzerinde ele geçirebildikleri, Tavan, Kaskerman, Nusretkerman, Sağkerman kaleleri yıkılarak arazileri Osmanlılara iade edilecektir.

3 — Ruslar İstanbul'da daimî elçi bulunduracaklardır.

4 — Ruslar Kudüs'ü ziyarette tamamen serbest olacaklardır."

Bununla Rusların en mühim kazançları şüphesiz Azak kalesi idi. Öte yandan Özü nehrinde Türk hâkimiyetine mani olacak herhangi bir müstahkem mevkiin bulunması temin edilmişti. Böylece ileride Kırım istikametine yayılma imkânları hazırlanmış oluyordu. Osmanlılar bu anlaşmadan sonra Kerç boğazını muhafaza için Yenikaleyi yaptılar.

Barış icabı İstanbul'a gelen ilk Rus elçisi P.A. Tolstoy'un görevi ise sadece diplomatik değildi. Petro'nun emrile, bulunduğu memleketin askerî ve malî vaziyeti hakkında etraflı malûmat toplıyacak ayrıca Türkiye'de Rus ajanları da bulmağa çalışacaktı. Rus elçisinin derhal Kudüs patriği ile temas ettiği anlaşılıyor. Kudüs Patriğinin yeğeni olan Spilot adlı bir Rum kendisine yardım ediyordu.[4] Rumlardan diğer bazı kimselerin de Rus elçisiyle irtibat kurdukları bilinmektedir.[5] Böylece Rus elçisi en kuvvetli desteği azınlıklarda daha doğrusu Rumlarda bulmuştur.

C — PRUT SEFERİ (1711)

Petro'nun, İsveç üzerine saldırdığını daha evvel anlatmıştık. İlk savaşları İsveç kralı XII. Karl kazandı. Ancak Le-

---

4 **A.N. KURAT,** Prut seferi, İstanbul, 1951, I, 83'de sayılan S. Solovev, III. 1330.

5 **KURAT,** Prut, İst., 1951 de, I, 83 de: N. Ustryalov, İstoriya tsarstvovaniya Petra Velikago. IV/2 s. 266; Pis'mai bumagi Petra Velikago, II, 648, III, 725, 804.

histan'da Rus aleyhtarı bir devlet kurmaya çalışması uzayınca aradan geçen 6 yılda Petro toparlandı. 8 Temmuz 1708 de **Poltava** savaşında XII. Karl'ı yendi. Kral, Ukrayna hetmanı Mazepa ile birlikte Osmanlı topraklarına, Bender'e iltica etti. Bu zaferden sonra Rusya'nın Doğu Avrupa'daki vaziyeti değişti. Rusya en kuvvetli ve rakipsiz devleti durumuna yükseldi.

Öte yandan XII. Karl (Şarl), iki yıllık bir uğraşmadan sonra Osmanlı devletini Rusya ile harbe ikna edebildi. Aslında Rusların niyetleri 1700 yılından beri biliniyordu. Ruslar, Türk tebaası Hristiyanları (Eflâk, Buğdan, Sırbistan, Karadağ'lıları) durmadan kışkırtıyordu. Papas kıyafetinde birçok Rus ajanları Mora'ya kadar girmişti. Bunlar para ve üzerinde **"Petro I., Rusların ve Greklerin İmparatoru"** yazılı madalyalar dağıtıyorlardı. 1704'de bir kısım Arnavut ve Rumlar isyan ederek Petro'dan yardım istemişlerdi. 1710 da ise **Voiç** adında bir asi, onu takiben 19 bin Sırbın Petro'nun emrine amade olduğunu bildiren **Buğdan Popoviç** gibiler Rusya'ya müracaat etmişlerdi. Petro ise Eflâk beyi ile bir muahede yaparak muhtar bir Eflâk krallığı kurulmasını ve Eflâk beyinin 30 bin askerle kendisine yardım etmesini de sağlamıştı. Petro harekete geçince Karadağ, Rumlar, Bulgarlar isyan edeceklerdi. Avrupa ise Veraset harpleri ile meşgul olduğu için Petro meydanı boş bulmuştu.

Türk topraklarına sığınan "XII. Karl'ın Türkiye'den çıkarılmasını, aksi takdirde silâha müracaat edeceğini" bildiren Petro öte yandan Türk tebaası Hristiyanlara beyannameler dağıtarak "Hristiyan sürüsünün Osmanlı kurdundan kurtarılması zamanının geldiğini" ilân etmişti.

Bunun üzerine Osmanlılar Rusya ile harbe karar verdiler. Bu gecikmiş bir karar idi. Daha evvel verilecek bir kararın sonucu daha başka olabilirdi.

1711 baharında harekete geçecek orduya, ikinci defa sad-

razamlığa getirilen Baltacı Mehmet Paşa kumanda edecekti. Kastamonu'nun Osmancık kasabasında doğan Mehmet Paşa harem dairesinin bekçiliğini yaptığı için Baltacı lâkabını almıştı. Aynı zamanda şehzade III. Ahmed'in hizmetçiliğini yapıyordu.[6]

III. Ahmet padişah olunca, onu iki defa sadrazamlığa getirdi.

Ruslar da bir yandan harp hazırlığı yapıyorlardı. Onlar da Türklerden evvel Tunaya ulaşmak maksadıyla Buğdan'da toplanacaklardı. Her iki ordu da yürüyüşe geçtikten sonra Buğdan'a giren Petro burada Buğdan beyinin vaad ettiği kuvveti bulamadı. Bunun üzerine Prut üzerine **Novoistanilişce'**ye çekilmek istedi. Bu sırada Rus ordusu 40 bin kişi idi. 21 Temmuz 1711 de Ruslar türlü yardımdan mahrum olarak sıkıştırıldılar. Ne Osmanlı tebaası Hristiyanlar isyan etmiş, ne de başka bir yerden yardım gelmişti.

Türk Ordusunun mevcuduna gelince çeşitli rivayetler olmakla beraber 120 bin civarında olduğu kabul edilmektedir.[7]

Tam Baltacı "yürüyüş" emri vermek üzere iken, Ruslar barış için murahhaslar gönderdiler. Bazı rivayetlere göre Petro'nun karısı Katerina da Baltacı'ya yalvarmaya gelmiştir. Ancak bunu doğrulamak mümkün olmamaktadır. Bugün Baltacı'nın huzuruna sadece erkek murahhasların çıktığı kabul olunmaktadır.

---

6 "Hattâ söylendiğine göre, Ahmed III. bu sıralarda saray cariyelerinden birine aşık olmuştu; fakat münasebet tesis edemiyordu; bunun üzerine gûya, mezkûr câriye Baltacı Mehmet ile nikâhlanmış fakat Ahmed III ile düşer kalkarmış". **KURAT,** Prut I, sh. 144 de sayılan: a) **Nordberg,** Karl XII **Historia** II. cilt ve b) İstanbul'daki Alman Resident'i Talmann'da 1711 Eylül tarihli raporunda.

7 Bu hususta bak.: **KURAT,** Prut I, 423 - 428.

Kâhya Osman Ağa'nın da teşviki ile Baltacı barışa yanaştı. Yaptığı barış daha ziyade Ruslar için zafer niteliğindedir. Baltacı, Türkün eline bir daha geçmiyecek bir fırsatı, beceriksizliği yüzünden harcamıştır. Bundan sonra 1. Dünya Savaşı dahil Ruslar daha 6 kere bizimle harp yapmışlar, hem bizim hem de dünyanın başına belâ olmuşlardır. Bunları ileride sırayla inceleyeceğiz. Şimdi Prut Anlaşmasına değinelim. Buna göre:

"1 — Prut'ta muhasara edilen Ruslar serbest bırakılacak ve serbestçe yurtlarına dönecekler,

2 — Azak kalesi Türklere bırakılacaktır,

3 — Aşağı Özü boyundaki Taygan, Kamenka, Samara kaleleri yıkılacaktır,

4 — Ruslar Lehistan işlerine karışmıyacaklardır.

5 — Ruslar İstanbul'da sefir bulundurmıyacaktır,

6 — Rus tüccarları bundan sonra İstanbul'a Karadeniz yolundan gelemiyecekler,

7 — İsveç Kralı istediği yoldan memleketine dönebilecekti".

Bu kadar basit olan muahede şartlarını bile uygulamayan Ruslarla iki defa harp tehlikesi başgösterdi ise de 1712 İstanbul ve 1713 Edirne anlaşmalarıyla tehlikeler önlendi. Bu anlaşma ile İsveç kralının yüzüstü bırakılmasına yol açılıyor, Rus ordusu ve Rusya muhakkak bir yıkımdan kurtuluyordu. Buradan kurtulan Petro hemen kuzeydeki harp sahasına gitti. Petro, 1721 de **Niştat** barışı ile İsveçten istediği yerleri aldı ve aynı yıl imparatorluğunu ilân etti.

Öte yandan Petro, Türklerle yeni bir ihtilâftan çekinmekle beraber Hazar denizi sahilleri boyunca fütuhatını genişleterek Kafkasların güneyine kadar olan toprakları aldı. Türkistan Hanlıkları ile de ilgilenen Petro buraları alamadı.

D — DELİ PETRO'DAN SONRA RUSYA

1 — PETRO'NUN RUS TARİHİNDEKİ ÖNEMİ:

1725 kışında ölen Petro'nun Rus tarihinde büyük önemi vardır. Rusya'yı eski Moskova zihniyetinden kurtarıp Avrupa tekniğini memlekete sokmuştur. "Türklere karşı savaşın icabı" olarak başlayıp kuzey harbinin ihtiyaçları ile gelişen bu faaliyetler esas itibarile Rusya için faydalı olmuştur.

Kendisinden sonra Rusya onun çizdiği yolda yürüyerek gittikçe emperyalist bir çehre aldı. Bu sebeple, Petro'nun kendisinden sonraki Çarlara bir "vasiyetname" bıraktığı söylenir. Rivayetten öteye gidememiş olmakla beraber, esasları, Karadeniz'in, Boğazların, İstanbul'un ele geçirilerek İmparatorluğun Osmanlılar zararına genişlemesidir. Ayrıca Lehistan'ın alınması ve Akdeniz'e, Hint Okyanusuna, Atlas Okyanusuna çıkılması tavsiye edilmektedir. Rumelinin istilâsında ise Hristiyan Türk tebaasının yardımından yararlanılacaktır.

Vasiyetname ortada olmasa bile sonraki Çarların icraatı bu yönde olmuştur.

2 — 17376 - 1739 SAVAŞLARI VE BELGRAD BARIŞI:

Petro ölünce yerine önce karısı sonra torunu II. Petro ve daha sonra Petro'nun kızı Anna (1730) geçti. Onun saltanat yıllarında İran'dan alınan topraklar geri verildi. Avusturya ile anlaşma yapıldı. Anna, babası Petro'nun izinde yürüyordu.

Nihayet Ruslar 1736 da harp ilân etmeksizin Azak'a taarruz edip, burayı zaptettiler. Kırım'a girdiler. Bahçesaray'ı tahrip ettiler. Bir Rus - Avusturya ittifakı karşısında kalan Osmanlı Devleti, kuvvetlerinin ağırlığını Avusturya üzerine vererek savaşa girdi.

Türk ordusu karşısında dayanamayan Avusturya 1739 da barış istedi ve Pasarofça muahedesiyle almış olduğu Sırbistan ve Batı Eflâk topraklarını iade etmek zorunda kaldı.

Ruslara gelince, 1738 de Türk ordusunun darbeleri karşısında daha evvel ele geçirdikleri Özü ve Kılburun kalelerini terketmek durumunda kalmalarına rağmen 1739 da (17 Ağustos) Hotin kalesini zaptettiler ve Yaş şehrine yürüdüler. Ancak Ruslar Avusturyalıların savaşı bırakmış olduklarını dikkate alarak 1 Eylül 1739 da Osmanlılarla Belgrat barışını imzaladılar. Bu barış ile Ruslar Azak kalesini ele geçirdiler. Ancak Azak ve Taygan'da gemi yapamıyacaklar ve Karadeniz ile Hazar Denizinde gemi bulundurmıyacaklardı. Ruslar Karadeniz'e çıkmak için ilk esaslı şart ve imkânları böylece elde ettiler. Ve Prut barışının kayıplarını (özellikle Azak kalesini) telâfi ettiler.

3 — 1768 - 1774 SEFERİ:

Anna'nın ölümünden sonra yerine geçen Elizaveta, kız kardeşinin Holstein dükasından olma oğlu Karl Peter 1 Ulrih'i veliaht yaptı ve Anhalt - Çerbst beyinin kızı Sofiya - Avgosta ile evlendirdi. Kadın ortokods mezhebine geçirildi ve Katerine Aleksiyevna adını aldı. Katerina'nın, Orlof kardeşler, Potemkin ve başkaları gibi âşıkları vardı. Aşıklarıyla beraber kocasını tahttan indirip öldürtttü ve II. Katerina adıyla tahta geçti.

Petro'dan sonra ikinci büyük Türk düşmanıdır. Türklerle iki defa harp etmiştir. Şimdi bunları kısaca gözden geçirelim.

1795 de Lehistan'ın, Prusya, Avusturya ve Rusya arasında paylaşılmasına kadar varan gelişmeler ve Rusya'nın Lehistan'da nüfuz kazanması Türk devlet adamlarını telâşa

düşürmüştü. Lehistan'da Türkiye'ye düşman bir devletin meydana gelmesi pek iyi olmıyacaktı. Bu sırada Lehistan'dan Ruslardan kaçan bazı kimselerin Türkiye'ye sığınmaları Rusları sinirlendirdi. Mültecileri takip eden Ruslar, Osmanlı topraklarında bunlarla beraber müslüman halkı da öldürdüler. Bunun üzerine Rusya'ya harp açıldı. Anlaşıldığına göre Türkler, Rusların Lehistan'da meşgul olmasını fırsat bilmişlerdi. Ancak ordu böyle bir savaş için iyice hazırlanmamıştı. Bu sebeple 1769 da bir Türk ordusu Hotin önlerinde Ruslara yenildi. Bundan sonra Ruslar Tuna boyuna doğru ilerlemeğe başladılar. 1770 de Rumyantsev'in 30 bin kişilik kuvveti 180.000 kişilik Türk ordusunu yendi. Türk kuvvetlerinin disiplini ve ikmâl durumu çok bozuktu. Ancak Ruslar Balkanlara inemeyip, Eflâk ve Buğdan'ın işgali ile yetindiler. Bu sırada ikinci Rus ordusu, içeriden bazı kişileri de kandırarak Kırım'a girdi. Tatar ileri gelenleri ve Kırım Hanı Selim Giray'ın iki oğlu Petersburg'a giderek Katerina'ya bağlılıklarını bildirince, Ruslar da sözde Kırım'ın istiklâlini tanıdılar.

Öte yandan kont Aleksey Orlov'un kumanda ettiği Rus donanması Baltık'tan hareketle Akdeniz'e geldi. Bir takım papazları Yunanistan ve Mora'ya göndererek kendilerinin "Ortodoks ve Hristiyanlığın kurtarıcıları" olduklarını yaymaya çalıştı. Bu tahriklerle, Mora halkının bir kısmı ayaklandı. Ancak hükûmet isyanı bastırınca durumun vahametini anlayan Orlof kaçtı.

Bunun acısını çıkarmak isteyen Orlof, donanmada bulunan İngiliz amirali Elfinston'un da teşviki ile Çeşme'de demirli bulunan Türk donanmasına saldırdı. 14 kalyon, 6 fırkateyn ve diğer 50 Türk gemisi yandı. 8 bin kadar Türk denizcisi öldü. Babıâli bundan telâşa düştü ve barış istedi.

Petro'nun, Prut barışını imzaladığı günün yıl dönümünde imzalanan barışla Türkiye Rusların ağır şartlarını kabul

etti. Küçük Kaynarca'da 1774 de imzalanan 28 maddelik anlaşmanın önemli maddelerine göre:

"1 — Kırım Türkiye'den ayrılarak müstakil olacaktır.

2 — Dinyeper ile Buğ nehirleri arasındaki topraklar Ruslara terk edilecekti.

3 — Azak, Yenikale, Kerç, Kılburun kaleleri Rusya'ya terk edilecekti.

4 — Ortodoks Türk tebası üzerinde Rusya'nın himaye hakkı tanınıyordu.

5 — Rus ticaret gemilerine Karadenizde ve Akdeniz'de serbesti tanındı. Ve boğazlardan geçiş hakkı verildi.

6 — Eflâk ve Buğdan voyvodalarının seçiminde Rusya'ya danışılacaktı.

7 — Ruslara harp tazminatı verilecekti.

8 — Ruslar İstanbul'da daimi elçi bulundurabileceklerdi."

Avusturya'ya ise sözde yardımlarına karşılık olarak Bukovina veriliyordu.

Bu barış ile Rusya kat'i şekilde Karadeniz sahillerine ulaşmış ve geniş bir arazi elde etmişti. Kırım Hanlığının ilhakı için en mühim adım atılmıştı. Öte yandan Ortodoks teb'ayı himaye bahanesiyle Osmanlıların iç işlerine karışma imkânını elde eden Rusya boğazlardan şimdilik ticaret gemileri için geçit hakkını elde ediyordu. Bütün bu sebeplerle Kaynarca antlaşması Türk - Rus münasebetlerinin bir diğer dönüm noktası olup Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak yolunda Rusların büyük bir muvaffakiyeti idi. Bu hal Katerina'da yeni heveslerin doğmasına sebep oldu.

4 — 1787 - 1792 SEFERİ:

Katerina kazandıklarıyla yetinmek istemiyordu. Avusturya'nın yeni imparatoru II. Jozef ile anlaşarak Grek projesi denen projeyi hazırladı ve Rusya - Avusturya arasında 8 yıllık bir ittifak yaptı (1781). Projeye göre:

"1. Eflâk, Buğdan, Basarabya'dan mürekkep Dinyester ve Tuna nehirleri arasında Rusya'ya bağlı bir Hristiyan hükûmeti "Daçya İmparatorluğu" kurulacak,

2. İstanbul'da Bizans İmparatorluğu ihya edilerek bu hükûmetin tahtına Katerina'nın torunu Konstantin geçecek, yine bu imparatorluğun korunması için Buğ ve Dinyester nehirleri arasındaki arazi ile Ege adaları Rusya'nın olacak,

3. Avusturya Eflâk'ın Aluta nehrine kadar olan batı kısmını ve Sırbistan'ı, Bosna-Hersek'i, Istriya'yı, Dalmaçya'yı alacak,

4. Şayet bu projeye muhalif durum alırlarsa, Fransa'ya Mısır ve Suriye, Prusya'ya Torn ve Danzig verilecekti."

İngiltere, o sıralar 1775 - 1783 Amerika istiklâl harpleri ile meşgul olduğu için açıkta bırakılmıştı. Ruslar Avusturya ile ittifak yaptıktan sonra Kırım'da isyan çıkardılar ve Kırım'ı işgal ettiler. Öte yandan himaye etmek bahanesiyle Gürcistan'a da asker çıkardılar.

Fakat İngiltere ne Rus - Avusturya ittifakından ve ne de bu gelişmelerden hoşlanmıştı. Prusya ve Hollanda ile anlaşarak Osmanlı devletini harbe teşvik etmeye başladı. Türkiye ise Kırım'ın Ruslar tarafından işgaline ses çıkarmamış ancak şer'i işlerin Osmanlılarca düzenlenmesi hususunda Ruslarla Aynalıkavak muahedesini imzalamıştı. Öte yandan Mısır, Eflâk ve Buğdan'da Rus konsolosları halkı isyana teşvik ediyorlardı. Devlet ricali harp isteyenler ve istemeyenler olarak ikiye ayrılmıştı. Nihayet harp isteyenler İngiltere'nin de telkini ile ağır bastılar.

Türkiye 28 Ağustos 1787 de Rusya'ya harp ilân etti ve Rus sefiri Bulcakof Yedikule'ye hapsedildi. Avusturya ise "Avrupa'yı barbar Türklerden kurtarmak için" harbe girdiğini ilân etti.

Ancak Türk ordusu bu harp için yetersiz bir asi sürüsü idi. Kâğıt üzerinde 400,000 yeniçeri görünürken, harp başlayınca 20 bin yeniçeri toplanabilmişti. Bunun üzerine padişah I. Abdülhamit orduyu ıslah için Fransız, İngiliz ve Prusyalı mütehassıslardan faydalanmak yoluna gitti. Bu tedbirle ancak topçular düzene konabildi. Harbin ilânıyla birlikte kalelerin takviyesine hız verildi. Bu savaşta Rusların hedefi Hotin, Bender, Özü kaleleri ile Tuna'ya kadar Buğdan, Avusturyalıların hedefi ise Adriyatik Denizi ile Hotin arasındaki sahada Türklere engel olmaktı. Türkler ise Kırım'ı kurtarmak ümidindeydiler.[8]

Savaşa başlarken İsveç ile de bir askerî ittifak yapan Osmanlı Devleti, başlangıçta bazı mevzii zaferler kazanmasına rağmen savaşı kaybetti. Özü kalesi düşüp burada katliam yapılınca padişah I. Abdülhamit teessüründen vefat etti. Yerine Üçüncü Selim geçti. Bundan sonra, Ruslar ilerliyerek Fokşani'de büyük bir zafer kazandılar. Tuna üzerindeki İsmail kalesi de alınınca durum tamamen Rusların lehine dönmüştü.

1791 de Avusturya gerek harpten yorulmuş olması ve gerekse Polonya ve Prusyanın kendisine karşı ittifak yapması üzerine **Ziştovi** anlaşmasını imzalıyarak savaştan çekildi. Bu anlaşma ile Bosna'dan biraz arazi ve Yeni Orsova'yı kazanmıştı.

Prusya ve diğer devletlerin de araya girmesi ile 1792 de de Ruslarla **Yaş** anlaşması imzalandı. Buna göre:

---

[8] **Prof. Enver Ziya KARAL,** Osmanlı Tarihi, Ankara, 1947, C. V, s. 22.

"1 — Küçük Kaynarca'nın hükümleri yenilendi.
2 — Ruslar istilâ ettikleri yerleri boşalttılar ve geriye verdiler.
3 — Özü kalesi ile Buğ ve Dinyester nehirleri arasındaki arazi Rusya'ya terkolundu.
4 — Eflâk - Buğdan beyliklerinin imtiyazları tasdik olundu.
5 — Türkiye Gürcistan üzerindeki haklarından vazgeçti.
6 — Rus ticaret gemilerinin garp ocaklarının tecavüzlerinden korunması teminatı verildi."

Bu harp esnasında Rusların Balkanlı Hristiyan tebaamızı isyana teşvikleri şiddetlenmiş ve bu teşviklere uyan asilerle de ayrıca uğraşılmıştı. Bu barış, Rusya'nın Türkiye'ye karşı askerî üstünlüğünün artık su götürmez bir şekilde ortaya çıkması bakımından ilginçtir. Katerina'nın Kırım hanlığını Rusya'ya katarak güneydeki bu tehlikeyi bertaraf etmesi, Osmanlı Devleti ve özellikle Boğazlar üzerindeki Rus emellerine yeni bir yön verdi.

Katerina'dan sonra Ruslar, Osmanlılarla yaptıkları bir takım ittifaklarla Boğazları kendilerine açtırıp diğer devletlere kapatma politikasını izlediler. Bundan sonraki bölümde bu gelişmeleri izleyeceğiz.

— IV —

RUS — TÜRK İTTİFAKLARI
(1798 İLE 1805)
VE
TÜRK — RUS HARBİ (1806 - 1812)

A — RUS - TÜRK İTTİFAKINI HAZIRLAYAN SEBEPLER VE NETİCELERİ

III. Selim'in tahta geçtiğini ve Ruslarla Yaş anlaşmasını imzalıyarak harbe son verdiğini yukarıda anlatmıştık. Ziştovi ve Yaş anlaşmaları ayrıca Türk devlet adamlarına, Türkiye'de bir ıslahat zamanının geldiğini de göstermişti. Bu ise ancak bir yabancı devletin yardımıyla başarılabilirdi.

Islahata yardımcı olacak devlet olarak Fransa görünüyordu. XVI yy. da Kanunî Sultan Süleyman'ın Fransız Kralı 1. François'ya yaptığı yardımdan sonra bazı ekonomik çıkarların da desteğiyle (1) dostluk gelişmiş, Osmanlı - Fransız dostluğu tarihî bir zaruret olduğu kadar değerli bir gelenek de sayılagelmişti.[2]

Osmanlı tahtına III. Selim geçtikten birkaç ay sonra Büyük Fransız ihtilâli patlamıştı. Devrim her ne kadar mutlakiyet rejimi içinde yaşayan Avrupa devletlerini, Fransa'nın bu "iç harpten" zayıf çıkabileceği düşüncesiyle sevindirdiyse de, Osmanlı Devletinde pek etki yapmadı. Zira bu ihtilâlin yıkmak istediği sosyal düzen Türkiye'de yoktu. İnsan hakları beyannamesi ise Avrupa Devletler hukukuna ait bir belge sayılıyordu. Ancak Osmanlı Devleti, başka devletler tanımadan yeni Fransa'yı tanımak ihtiyatsızlığında bulunmak da istemiyordu.

1792 den sonra Avrupa monarşilerine karşı savaşan Fransa, Avusturya ve Rusya ile yaptığı harplerde Osmanlı Devletini yanına almak istedi ise de Babıâli buna yanaşmadı. Zira Küçük Kaynarca antlaşması ile biten **1768 - 1774** harbinin sonuçları Lehistan'ı kurtarmak isteğinin ters neticeleriydi.

Dostluk Napolyon'un başa geçip de Mısır'a saldırmasına kadar devam etti. Önceleri, Türkiye'nin kuvvetlendirilmesini savunan Napolyon [3] İtalya'da bir sıra zaferler kazandıktan

---

[1] Ne hazindir ki bir **âtıfet** olarak verilen kapitülasyonlar sonradan Osmanlı devletinin başına belâ olmuş, onu sömürmek için kullanılmıştır.

[2] **KARAL**, Osmanlı Tarihi V, 23.

[3] Hattâ Napolyon "Kamu Selâmet Komitesine" (Comité de Salut Publique), Türk ordularını kuvvetlendirmek için Türkiye'ye gitmek istediğine dair bir dilekçe dahi vermişti. Bu hususta bak: **KARAL**, Age, V, ss. 27 - 28.

ve şöhrete eriştikten sonra Fransa'ya Akdenizde bir müstemleke imparatorluğu kazandırmak sevdasına düştü. 1797 de imzaladığı Kampo-Formio anlaşması ile 7 Yunan adasını ve Arnavutluk kıyısında Preveze ile Parga'yı alan Fransa Osmanlı Devletine komşu olmuştu. Dolayısiyle Akdenizde genişliyebileceği yerler Osmanlı Devleti aleyhine özellikle Mora ve Hindistan yolu üzerindeki Mısır idi. Bu mücadelede karşısına çıkan en büyük engellerden biri de ezeli rakibi İngiltere idi.

Fransa'nın Mısır'a saldıracağı havadisleri geldiğinde Babıâli bunlara inanmak istememişti. Rus elçisi bile Bonapart'ın niyetleri hakkında İstanbul'u uyarıyordu. Elçi, Fransız'ların Toulon'da, Marsilya'da sefer hazırlıklarını yaptığını ve bunun Mora'ya yöneltilmesi ihtimali olduğunu söylüyordu. Rusların, Babıâliye bu derece yakınlık göstermesi elbette onların temelleri I. Petro tarafından atılan siyasetlerinden vazgeçtiklerini göstermiyordu. Küçük Kaynarca antlaşmasıyla Ortodoks tebaa üzerinde bir takım haklar almayı başaran Rusya henüz Boğazları ve İstanbul'u alamamıştı. Ancak, Mora'da Napolyon tarafından milliyetçilik duygularının körüklenmesi, Fransa'nın Yunan adalarına yerleşmesi Rusların Doğu Akdeniz'de elde etmeyi umdukları çıkarlara aykırıydı.

İşte Bu sebeplerle, Napolyon hem Malta'ya hem de Mısır'a asker çıkarınca menfaatleri haleldar olan iki devlet Osmanlı Devleti ile Rusya, aralarında görüşmeye karar vermişlerdi. Fakat görüşmeler devam ederken Çarın emrile Rusların Karadeniz donanmasının boğaza geldiği haber alınmıştı. Bu oldubitti karşısında İstanbul, donanmasının Büyükdere önlerine demirlemesine razı olmuştu (5 Eylül 1798). 19 Eylülde Rus donanması, Osmanlı donanmasıyla birlikte, Mora ve Arnavutluk sahillerini Fransızlara karşı savunma ve Yunan adalarını alma göreviyle Akdeniz'e gönderidli.

Osmanlı - Rus ittifakı ise 23 Aralık 1798 de imzalandı. 5 Ocak 1799 da İngiltere ile de ittifak yapıldı. Osmanlı - Rus ittifakı iki kısımdan müteşekkildir. Birinci kısım 14 maddelik açık kısım idi. 23 maddelik gizli bölüm ise ikinci kısmı meydana getiriyordu. Açık kısmın başlıca hükümlerine göre:

"1 — İttifak bir savunma ittifakıdır.

2 — Taraflar birbirlerinin toprak bütünlüklerini taahhüt ederler.

Osmanlı imparatorluğunun toprak durumunu tesbitte Fransa'nın Mısır'ı işgalinden önceki durumu esas alınacaktır. (Yani Rusya, Fransa Mısır'da kaldığı sürece "yardım" etmeyi yüklenmektedir).

3 — Yardımlar para veya asker ve donanma şeklinde olacaktır. (Osmanlı ordu ve donanmasının istifade edilemiyecek kadar zayıf olduğunu bilen Rusya, muhtemel bir harpte Osmanlıların kendisine ancak para vererek yardım edebileceğini düşünmüştü).

4 — Anlaşma 8 yıl için yapılmıştı" [4]

Anlaşmanın gizli kısmına gelince, 23 madde olan bu kısmın önemli maddeleri şunlardır:

"1 — Rusya 12 harp gemisinden kurulu bir filo ile Osmanlı devletine yardım edecek ve Boğazlardan Akdeniz'e geçecek bu filo Osmanlı donanması ile birleşecekti. Ayrıca Fransızlara karşı savaşan İngiltere donanmasıyla da karşılıklı yardımlaşılacaktı.

2 — Harp devamınca Rus gemileri "İkmal" bahanesile istedikleri anda Boğazları geçebilecekti. Savaş bitince de Rus donanması Karadeniz'e dönecekti.

---

[4] İttifakın açık kısmının tam metni için: Devletler arası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri, **Nihat ERİM**, Ankara, 1953, cilt: I, ss. 197 - 200.

3 — Taraflar Karadeniz'i bir kapalı deniz olarak kabul ettiklerini ve bu denize girme teşebbüsünde bulunacak savaş gemilerine bütün güçleri ile karşı koyacaklarını bildirmekteydiler.

4 — Fransızlar Osmanlı topraklarına yeniden saldırdıkları veya Osmanlı tebasını isyan ettirmeğe muvaffak olduğu takdirde Rus imparatoru top ve cephaneleriyle birlikte 80 bin kişilik bir kuvveti yardım maksadıyla padişaha gönderecekti.

5 — İttifakın Fransa aleyhine olduğu ve Fransaya karşı harbe gidecek diğer devletlere iki tarafın rızasıyla açıklanabileceği bildirilmekteydi'' [5]

Bu ittifak ile Osmanlı Devleti, toprak bütünlüğünü tehdid eden Fransanın karşısına aynı bölge ile ilgilenen Rus-ya'yı çıkarmıştı. Babıâli artık kendisini harplerle korumanın imkânsızlığını anlamıştı. Böylece Hristiyan devletlerle bir takım ittifaklar yaparak bütün XIX. yy. boyunca devam eden ''denge politikasını'' başlatmış oluyordu. Büyük devletlerin aralarındaki rekabetten faydalanan Osmanlı Devleti, 1920 de genç Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna kadar, bu politika ile varlığını sürdürebilmiştir.

Öte yandan bu ittifakın bir diğer önemi ilk Rus - Türk ittifakı olması ve yine ilk kez Rus donanmasının Boğazlardan geçmesiydi. Rusya elde ettiği bu imkânı tekrar ele geçirebilmek için bundan sonra da çaba harcıyacaktır. Rusların kazançları sadece bu kadar değildi. Gizli kısma koydurduğu ''askerî yardım'' maddesiyle, göz koyduğu topraklardan Fransa'yı atma hakkını elde etmişti. Oralara yerleşen Rusya'nın ise, oralardan çıkıp gitmesi pek akla yakın bir ihtimal değildir.

---

[5] İttifakın gizli kısmı için bak: Fransa, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, 1797 - 1802, **E. Ziya KARAL**, İst. Ed. Fak. Tarih semineri VIII, 1938, ss. 100 - 101.

Osmanlı - Rus ittifakına paralel olarak yapılan Osmanlı - İngiliz ittifakı ile de Osmanlı Devleti, gerçekte aynı bölgeyle ilgilenen Rusya ile İngiltere'yi karşı karşıya getirmişti.[6]

Şartların meydana getirdiği bu Rus - Osmanlı ittifakı neticesinde yedi ada Fransızların elinden alındı. 21 Mart 1800 de yapılan bir anlaşma ile Osmanlı Devleti himayesinde ve Rusya'nın kefaletinde bir Cumhuriyet haline getirildi. Rusya buradaki askerlerini üç ay içinde geri çekecekti. Fransa ise Akkâ önünde Cezzar Ahmet Paşa'ya yenildikten sonra 1802 de yaptığı Paris anlaşması ile Mısır ve Yedi Ada'dan çekilmeyi kabul etmiştir. Akkâ zaferinin kazanılmasında İngiliz donanmasının denizden yardımının da rolü büyük olmuştur.[7]

Zaferden sonra kuvvetler dengesi değişti. Mısır'ın kendisi için arzettiği önemi gören İngiltere Mısır'dan çıkmak istemiyordu. Nihayet Osmanlı Devleti iki yıl uğraştıktan sonra, burayı terkettiler. Öte yandan İngiltere gene harp sırasında Fransızlar'dan aldığı Malta adasını da muhafaza ediyordu. Bu hal İngiltere'nin hem Rusya ve hem de Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini soğuttu. Rusya ise, geleneksel Osmanlı - Fransız dostluğunun sarsıldığını görünce Osmanlıların yalnızlığından faydalanarak bu devleti kendi nüfuzu altına almaya çalıştı.

Yedi adadaki askerini çekmediği için buraya kuvvet yığmaya uğraşıyordu. Savaş sona erdiği halde Rus savaş gemileri İstanbul'a gelip demir atıyor, askerler karaya çıkıyorlardı.[8] Bu hal 1798 ittifakına aykırı idi.

Napolyon ise kendisine karşı kurulan bu ittifak sistemini parçalamak fikrindeydi. Osmanlı Devletiyle anlaşamaz-

---

6 F. ARMAOĞLU, Siyasî Tarih, Ankara, 1964, s. 37.
7 ARMAOĞLU, Age, s. 37.
8 ARMAOĞLU, Age, s. 38.

dı. Zira onunla yeni harpten çıkmıştı. İngiltere ise Fransa'nın ezeli rakibiydi. Fransa'yı Asya ticaret yolunun sahibi görmek istemiyordu. Geriye Rusya kalıyordu. Hem Rusya'nın İngiltere ile münasebetleri de soğumuştu. Bu sebeple Napolyon Rusya'ya yanaştı. Rusya'nın Osmanlılar üzerindeki ihtiraslarını bilen Napolyon, bu ihtirasları okşamakla hedefine varacağını tahmin ediyordu. Mayıs 1800 de Dışişleri Bakanı Talleyrand'a (Topal Şeytan adıyla anılır) yazdığı mektupta "Osmanlı imparatorluğunun uzun zaman devam edemiyeceğini, eğer Rus çarı I. Pol'ün nazarlarını bu cihete çevirirse menfaatlerinin müşterek olacağını" [9] söylüyordu.

Napolyon, Avusturya'nın da katılmasıyla bir takım tasarılar hazırlanmıştı. Üzerinde karara varılan proje şöyleydi:

> "General Masena komutasında bir Fransız ordusu, Ruslara katıldıktan sonra, Orenburg'dan, Buhara'ya kadar olan bölgeyi işgal edecek, sonra Afganistan ve İran'ı alarak Hind'e kadar uzanacak ve ordan İngilizleri kovarak Çar'a büyük bir Doğu imparatorluğu kazandıracak. Buna karşılık Çar, Fransızların Akdeniz'le Mısır'a kesin olarak yerleşmelerine ses çıkarmıyacaktı.[10]

Halbuki Osmanlı - Rus ittifakı (1798), Fransızların Mısır'a saldırması üzerine yapılmıştı. Avusturya ise istediği bölgeleri şöyle sıralıyordu: Sırbistan, Bosna, Bulgaristan, Eflâk - Buğdan.

Fakat tam kesin anlaşma hazırlanacağı sırada Çar I. Pol, İngiltere ile ticarî menfaatleri olanlar tarafından öldürüldü (1801). Yerine geçen **Aleksandr** İngiltere'ye yaklaştı. Pol'ün projesi de suya düştü.

Bu sırada Osmanlı Devleti diplomatik bir yalnızlık içindeydi. Bu sebeple Rusya'nın daha birinci ittifakın süresi

---

9 KARAL, V, s. 47.
10 KARAL, Age, V, s. 47.

dolmadan ittifakı yenileme arzularına karşı koyamadı. Ağır baskılar neticesinde 24 Eylül 1805 de yeni bir ittifak imzaladı.[11] Bunun da bir açık ve bir gizli kısmı vardı. Açık kısmındaki hükümler ittifakın savunma ittifakı olduğunu ve devletlerin birbirlerine nasıl yardım yapacaklarını göstermekteydi. Gizli kısmın bazı maddeleri önem taşımaktadır:

> "Birinci maddeye göre, Avrupa devletleri Fransa'ya karşı birleşir ve buna Rusya da katılırsa, Osmanlı Devleti de bu birleşmeye katılacak veya hiç değilse bir kısım donanma veya askerini Rusya emrine verecek yahutta para yardımında bulunacaktı.
>
> Dördüncü maddeye göre, İtalyan yarımadasının durumu dolayısıyle, Rusya Yedi adadaki askerini muhafaza ediyor ve buradaki askerini zaman zaman değiştirmek bahanesile Rus savaş gemilerinin barış zamanında da Boğazlardan serbestçe geçmesi hakkını sağlıyordu.
>
> Yedinci maddeye göre Karadeniz kapalı bir deniz sayılıyordu. Osmanlı devleti hiç bir devletin savaş gemisini buradan geçirmemeyi taahhüt ediyordu. Her hangi bir devlet zorla geçmeye çalışırsa, Osmanlı Devleti ve Rusya bu teşebbüsü beraberce defedeceklerdi."

Bu ittifak ile Rusya hem Boğazlardan başka savaş gemisinin geçmesini önlüyor, hem de kendi gemilerini rahatça geçirebiliyordu. İkinci olarak Boğazların savunmasına ortak olarak katılmakla Boğazlarda üstün bir durum elde ediyordu. Eğer her hangi bir devlet Boğazları ele geçirmeye kalkarsa Rusya savunma bahanesile daha evvel işgal edebilecekti.

Ancak ittifak uzun sürmedi ve bir yıl sonra Osmanlı - Rus savaşı çıktı.

---

[11] İttifakın açık ve gizli kısımları için bk.: ERİM, age, ss. 221 - 232.

B — RUS - TÜRK SAVAŞININ (1806 - 1812) SEBEPLERİ VE SAVAŞIN CEREYANI

Ruslarla ikinci ittifak yapıldıktan az sonra Napolyon'un **Austerlitz**'de Rus ve Avusturya ordularını yendiği haberi İstanbul'a ulaştı. Öte yandan Napolyon bu sefer Türklere yanaşmaya çabalıyordu. Türkün ezeli düşmanı Ruslar karşısında elde ettiği üstünlük sayesinde bu iş oldukça kolay oldu.

Napolyon'un da teşvikiyle Rus taraftarı olarak bilinen Eflâk ve Buğdan beyleri azledildi. Boğazlar da Rus gemilerine kapatıldı. Bunlar mevcut anlaşmalara aykırı hareketlerdi. Rusya olayları protesto etti. İngiltere ise Rusya'nın yanında yer aldı. Rusların Karadeniz'den İngilizlerin de Çanakkale boğazından donanmalarını İstanbul üzerine göndereceklerini hesaplıyan Osmanlı Devleti, bu devletlerden gelen baskılar sonucu, azledilen Eflâk ve Buğdan beylerini yerine iade etti ve Boğazları Rus gemilerine açtı.

Halbuki bu sırada Çar Aleksandr verdiği notanın neticesini bile öğrenmeye lüzum görmeden harp hareketlerine girişmişti. 1806 Ekiminde harp ilân etmeden Dinyesteri geçen Ruslar Eflâk - Buğdan'ı işgal ettiler. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Napolyon'un da desteğiyle Ruslara harp ilân etti.

Şimdi Rusya iki cepheli savaş durumuna düşmüştü. Bir yandan Napolyon'la uğraşırken, öte yanda Osmanlılarla savaşıyordu. Bu hal İngiltere'nin hoşuna gitmedi donanmasını Çanakkale önüne göndererek Osmanlı devletine bir ültimatom gönderdi. Bunda barış yapılıncaya kadar Boğazların İngiltere'ye, Eflâk ve Buğdan'ın da Rusya'ya terkini istiyordu. Frasanın da desteğiyle Osmanlı Devleti bu baskıya karşı koyunca İngilizler daha ileriye gidemediler. İngiliz donanması bu başarısızlığı örtmek için Mısır'a asker çıkardıysa da orayı alamadı.

Öte tarafta Rusya'nın iki cepheli harp yapmasından yararlanan Napolyon **Friedland'**da Rusya'yı yendi. Ruslar barış istediler, Napolyon ile Çar Aleksandr 9 temmuz 1807 de **Tilsitt'**de görüşerek barış yaptılar.

Bu barış sırasında Osmanlı İmparatorluğu da pazarlık konusu olmuştu. 1806 da Osmanlı Devletini Rusya'ya savaş açmaya teşvik eden Napolyon 1807 de tekrar Osmanlıları parçalamak için plânlar hazırlıyordu. Tilsitt'e göre Napolyon, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında aracılık yapacak, ve Türk'leri Eflâk - Buğdan'ı Ruslara bırakmaları için iknaya çalışacaktı. Muvaffak olamazsa Rusya'nın bu yerleri kuvvet ile alması için yardım edecekti. Rusya ise 1800 de kendi kefaleti altına konan yedi Yunan adası ve Dalmaçya üzerinde Fransız hâkimiyetini tanıyordu.

Hakikaten 1807 de Slobazya'da ateşkes imzalandı ise de Rusya'nın uzlaşmaz tutumu yüzünden barış yapılamadı. Savaş tekrar başladı. Tabii iki yüzlü Napolyon bu sefer Rusya ile ittifak haline geçmişti.

Savaş devam ederken Napolyon ile Çar Aleksandr 12 Ekim 1808 de Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki isteklerini müzakere etmek üzere Erfurt'ta tekrar masa başına geçmişlerdi. Bu görüşmede Napolyon, Eflâk - Buğdan hususundaki fikirlerini tekrarladıktan sonra Boğazlar ve İstanbul'u Rusya'ya bırakamıyacağını bildirdi. Hakikaten daha sonra 1817 de Sainte-Hélène'de Napolyon şunları söyliyecektir:

"... Rusya ile Osmanlı İmparatorluğunu paylaşabilirdim. Bu mesele birkaç kere Aleksandr ile aramda söz konusu olmuştu. Ama İstanbul her zaman Türkiye'yi kurtarmıştır. Bu Başkent büyük bir engeldi. Onu Rusya istiyordu. Halbuki çok kıymetli bir anahtardır. Tek başına bir imparatorluğa değer. Ona sahip olan dünyaya hâkim olabilir." [12]

---

[12] Raymond **LACOSTE,** Age, p. 49.

Bu sırada Osmanlı Devleti içinde mühim bir gelişme oluyordu. III. Selim'in yaptığı ıslahata karşı çıkan yobazlar, Kabakçı Mustafa'nın etrafında toplanarak isyan etmişler ve III. Selim'i tahttan indirerek yerine IV. Mustafa'yı geçirmişlerdi. Napolyon, Tilsitt'teki dönüşünü bu hareketle izah etmek istemişti. Ona göre, "bu barbarlar (Osmanlılar) adam olmazdı." Oysa 1812 de Rusya'ya saldırdığı zaman, tekrar Osmanlıların Ruslara saldırmasını isteyecektir. Fakat artık Osmanlılar kesin olarak Napolyon'dan yüz çevirmiş olacaklardır.

C — BÜKREŞ BARIŞI

1812 yılı geldiğinde, Osmanlı Devleti harpten bitkin halde idi. Napolyon'un Rusya'ya saldırması üzerine Rusya barış istedi. Napolyon bu sefer Rusya'nın iki cepheli harp yapması için Osmanlı - Rus harbinin devamına uğraştıysa da muvaffak olamadı. Rusların hafifletilmiş barış teklifleri kabul edildi.

16 Mayıs 1812 de yapılan Bükreş Barışı ile Rusya Baserabya'yı aldı. Eflâk Buğdan'ı Osmanlı Devletine iade etti. Prut iki devlet arasında sınır kabul edildi. Evvelce Ruslara güvenerek isyan eden Sırp tebaası için de Osmanlıların bazı imtiyazlar vermesi kabul ediliyordu.[13]

Bundan sonra Eflâk - Buğdan ahalisi 1848 de ayaklandı. Bunda, Fransız ihtilâlinin yaydığı milliyetçilik fikirlerinin rolü büyük olmuştu. Rusya asayiş bahanesile hemen buraya asker sevketti. Tabii, amacı burayı ele geçirmekti. Osmanlı devleti bunu bildiği için o da buraya asker sevketti. Asayiş temin edildikten sonra, Rus askeri nihayet 1851 de buradan çekildi.

---

[13] Barışın metni: **ERİM**, Age, ss. 245 - 254.

Fakat milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri bununla kalmıyacaktır. Yunanistan'ın bağımsızlığını alması ile başlayan ve diğer bağımsız devletlerin ortaya çıkması ile devam eden Osmanlı Devletinin parçalanmasındaki yeni şekil milliyetçilik fikirleriyle ortaya çıkmıştır.

Bundan sonraki bölümlerimizde bu devletlerin bağımsızlıklarını alışına kısaca göz atarken aynı zamanda bugünkü Doğu Avrupa'nın hele özellikle Balkan Devletlerinin de tarihini gözden geçirmiş olacağız. Bu panorama bize bugünkü Avrupa meselelerini anlama imkânı da verecektir. O zaman örneğin, bir Yunanistan'ın kim olduğunu, hedefinin ne olduğunu daha da açık olarak görebileceğiz.

— V —

YUNAN İSYANI, RUS POLİTİKASI VE TÜRK-RUS SAVAŞI (1828 — 1829)

A — YUNAN İSYANI

Büyük Fransız ihtilâli ile ortaya çıkan milliyetçilik akımları III. Selim devrinde Osmanlı Devletine de yayılmaya başlamıştı. Önce yer yer isyanlara, sonra yeni bağımsız devletlerin doğmasına sebep olan bu akım, Avrupa'da kendi kendine geliştiği halde Osmanlı Devletinde, diğer devletler tarafından kışkırtılarak yapılmıştır. XIX. yy. da Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın XX. yy. da Bul-

garistan ile Arnavutluğun bağımsız olarak Osmanlı Devletinden ayrılmalarının hâkim karakteri, bunların doğrudan doğruya diğer devletler tarafından teşvik edilerek yapılmış olmasıdır. Bu devletlerin başında ise Rusya gelmektedir. Rusya, Balkanlarda kendisine taraftar yeni devletler kurmakla tarihî emellerine ulaşmak istemektedir. Mamafih diğer Avrupa devletleri de Rusya'dan pek geri kalmamışlardır.

Şimdi Yunanistan'ın bağımsızlığını almasıyla sonuçlanan isyanı anlatmaya geçmeden evvel, Osmanlı İmparatorluğunda daha önce Rusların teşvikiyle meydana gelen bazı isyanlara kısaca bir göz atalım.

Daha evvel de işaret ettiğimiz gibi 1768 - 1774 savaşı sırasında Rusya'nın Baltık donanması Mora'ya gelerek halkı isyana teşvik etmişti. 1787 - 1792 savaşından evvel Rusya ile Avusturya'nın eski Bizans'ı canlandırmak amacıyla (tabii burada esas gaye, yeni Bizans'ın Rusya'nın nüfuzu altında olması ve bu yoldan Boğazlar üzerindeki tarihî arzuların gerçekleştirilmesiydi) bir Grek Projesi hazırladıklarına da değinmiştik.

Sırbistan'da yeniçeri dayılarının yolsuz hareketlerine sinirlenen Sırplar 1804 yılında başlarında Kara Yorgi adlı bir domuz tüccarı olduğu halde isyan etmişlerdi. İsyan kısa zamanda mahiyet değiştirerek genişledi. Zira 1806 da Rusya Eflâk Buğdan'a girerek Osmanlı Devleti ile harp durumuna geçince Çar, Sırplara Osmanlı Devletine karşı anlaşma teklif etmiş, bu teklif Sırplarca kabul edilmişti. Kara Yorgi'yi baş Knez seçen Sırp'lar, Sırbistan'ın istiklâli sağlanıncaya kadar Osmanlı Devleti ile savaşmağa karar vermişlerdi. Onlara bu cesareti veren elbette Çar'ın yardım ve himayesiydi. 1812 yılında Bükreş Barışına kadar devam eden bu işbirliği sonunda Ruslar barış antlaşmasına bağımsızlığa varabilecek kadar müphem hükümler koydurmuşlardı. Sonunda

Sırbistan'a bazı imtiyazlar veren Osmanlı Devleti isyanı güçlükle önledi.

1815 Viyana Kongresi ile Napolyon savaşları sona erince Rusya Osmanlı Devletini parçalama hareketine hız vermiş ve gayretlerini Yunanistan üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Yunan bağımsızlığının Osmanlı Devleti açısından önemi büyüktür. Devletin sınırları içinde bulunan Hristiyanlar bundan böyle devletler kurarak ayrılmaya başlıyacaklardır. Öte yandan **din** unsurunun en fazla kendini gösterdiği isyan budur.

Hareket 1814 de **Skouphas** adlı bir Rum'un **Etniki Eterya** derneğini kurmasıyla başlamıştır. 1818 de ölmeden evvel bir çok şubeler açmayı başaran Skouphas İstanbul'da bile bir gizli şube kurmuştu. 1819 da ise derneğin Petersburg ve Bükreş şubeleri de açılmış, derneğin başına da Rus Çarı I. Aleksandr'ın yaveri **Aleksandr Ypsilanti** getirilmişti. Ypsilanti'nin babası ise Eflâk - Buğdan beyi Konstantin Ypsilanti idi. Ve o tarihte Eflâk-Buğdan henüz Osmanlı toprağı sayılıyordu.

Hareketin fikrî temellerini ise "Yunan hayranı batılı aydınlar" hazırlamıştı. Fransız Voltaire, André Chénier ve "büyük" İngiliz şairi Byron gibiler, Yunanlılar lehinde, Türklük aleyhinde yazılar yazdılar. Hele bunlardan Byron o kadar ateşliydi ki, 1823 de "Hercüles" gemisine binerek Osmanlı Devletine karşı savaşmak üzere Yunanistan'a gittiyse de muradına eremeden hummaya yakalandı ve orada öldü. Cesedi İngiltere'ye gönderildi, kalbi ise Yunanistan'da **Mesolongion**'a gömüldü.[1]

Etniki Eterya'nın zahiri gayesi, Osmanlıları Hristiyan tebaası arasında eğitim ve öğretimi yaymaktı. Cemiyetin

---

[1] **Jacques PİRENNE**, Les Grands Courants de l'Histoire Universelle (Çeviri, Meydan Yayını), Cilt: II., s. 1114'de Byron'un Rumlar'a para yardımı da yaptığından bahsetmektedir.

gerçek ülküsü ise İstanbul'daki Yunan Patriğinin idaresinde olmak üzere eski Bizans'ı diriltmekti.[2] Yunanistan isteklerinden bir kısmını bugün elde etmiştir. Ama fanatik Yunan milliyetçiliğinin hedefi hâlâ **Megalo İdea**'yı gerçekleştirmektir. Oniki ada, Girit, Kıbrıs, İstanbul ve Anadolu onların başlıca hedefleriydi. 1919 da İzmir'e çıkarak ideallerini gerçekleştirmek isteyen Rumlara aldıkları ders kâfi gelmemiştir. Hâlâ aynı emelleri gerçekleştirmek peşinde olduklarını Kıbrıs, İmroz, Bozcaada, İstanbul, özellikle Patrikhane hakkındaki fikirleri açıkça göstermektedir. Ancak alacakları neticenin her zaman 1919 daki gibi, hattâ daha da fena olacağını bir an bile akıldan çıkarmamalıdırlar.

Etniki Eterya'nın faaliyetleri sonucu isyan patlamaya hazır hale gelmişti. Ancak Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın Rumlar üzerinde kurduğu sıkı idare buna imkân vermiyordu. Nihayet bazı saray entrikaları sonucu Tepedelenli, II. Mahmud'a isyan edince beklenen fırsat ortaya çıktı. Rumlar isyan ettiler.

İsyan evvelâ Rus yardımı sağlanabilmesi amacıyla, Rus sınırına yakın Eflâk - Buğdan'da başladı. Ancak, Rumenlerin destlekmemesi ve Osmanlı Devleti'nin atik davranması sayesinde isyan bastırıldı. Ypsilanti Avusturya'ya kaçtı. Çar ise yaverinin isyan hareketini ayıpladı.[3]

Fakat bu isyan bastırıldığı sırada aralarında Rus papaslarının da bulunduğu bir takım keşiş ve papaslar Mora'da, bütün Rumları köy köy, kasaba kasaba dolaşarak, Türklere karşı savaşa davet ediyorlardı. Paskalya gecesi ani olarak bütün müslümanlara saldırılacağını bildiren keşişler, herkese bu sırrı saklamaları için yemin ettiriyorlardı. Paskalyaya bir iki gün kala sarhoş iki müslüman Arnavutun piştovlarını havaya sıkmaları üzerine isyanın hükûmetçe ha-

---

2 KARAL, V, s. 113.
3 KARAL, V, s. 116.

ber alındığını zanneden Rumlar, korkudan paskalyadan evvel isyan bayrağını açtılar.[4]

İsyan İstanbul'da heyecanla karşılandı. İsyanda parmağı olduğu anlaşılan Patrik Gregoryus resmi elbisesiyle İstanbul'da patrikhanenin önünde asıldı.[5] Öte yandan asiler üzerine kuvvet sevkedildi.

Rusya gene saatinin çaldığını zannetti. Babıâliye bir ültimatom verdi (1821 Haziran). Bunda, Eflâk Buğdan'dan Osmanlı askerinin çekilmesini, Hristiyanlara ciddi garantiler verilmesini, Küçük Kaynarca anlaşmasına dayanarak istiyordu. Öte taraftan Avrupa devletlerine, Osmanlı Devletinin yıkılmasını teklif ediyordu. Bu teklif Avrupa devletlerince uygun karşılanmadı. Bundan cesaret alan Osmanlı Devleti teklifleri reddetti. Bunun üzerine Rusya Prut boylarına asker yığmaya başladı.

Osmanlı Devleti Avusturya Başbakanı Metternich'in de tavsiyesiyle Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'dan [6] yardım istedi. Mora ve Girit valiliklerinin de kendisine verilmesini şart koşan Mehmed Ali'nin bu arzuları kabul edilince oğlu İbrahim Paşa'yı bu işe memur etti. Düzenli kuvvetlerle Mora'ya çıkan İbrahim Paşa asileri temizledi. Artık isyan bitmiş sayılabilirdi (1827). Fakat tam bu sırada Avrupa devletleri işe karıştılar.

Metternich'in Osmanlı Devletine zaman kazandırmak gayesiyle topladığı konferansta (1825 nisanında), Osmanlı Devleti Yunanlılara bazı imtiyazlar verilmesini kabul etmişti. İstanbul bunu reddetti. Zira bunu bir iç meselesi sayıyordu. Fakat esas sebep asilere karşı savaşın iyi gitmesiydi. Ancak Rusya'nın bu işle fazla alâkadar olduğunu gören İngiltere, Osmanlı Devletine bir ültimatom verdi. Asilere kar-

---

[4] **Yahya OKÇU,** Türk - Rus Mücadelesi Tarihi, 1949 ss. 104-105.
[5] **KARAL,** V., s. 117.
[6] Bk. **infra,** VI. bölüm.

şı harekâtın durdurulmasını istiyordu. Osmanlı Devleti buna boyun eğdi. İngiltere Yunanlıları kurtarmış ve kendisine minnettar bırakmıştı.

Aslında İngiltere'nin bu hareketi 1822 den sonra izlediği politikayla ilgiliydi. O tarihte iş başına geçen Başbakan **Canning**'e göre Yunanlılar ergeç bağımsız olacaklardı. Bağımsız bir Yunanistan ise Rusya'nın değil İngiltere'nin nüfuzu altına girmeliydi. Böylece Rusya'nın güneye inmesine engel olunur, Osmanlı Devleti'nin de toprak bütünlüğü korunmuş olurdu. O halde Yunanistan'ın bağımsızlığını almasına yardım etmek aynı zamanda Osmanlı Devletine de bir yardım oluyordu.[1]

İngiltere'nin hareketi Rusya'yı sinirlendirdi. Şimdi iki devlet arasında bir rekabet başlamıştı. Bu sırada 1825 de I. Aleksandr öldü. Yerine geçen I. Nikola korkunç denecek kadar kuvvetli bir Türk düşmanıydı. Yunan dâvasını Rusya'nın isteklerine uygun bir şekilde çözümlemek için Osmanlı Devletine baskı yaptı. 1826 martında, Bükreş antlaşmasının uygulanması ile ilgili meseleleri görüşmek üzere Osmanlı Devletini görüşmelere çağırdı. Rusya'nın niyetini anlıyan Babıâli Yunan meselelerinin halledilmek üzere olduğu şu sırada Ruslarla mesele çıkarmak istemediği için müzakereyi kabul etti. Zaten bu sırada İstanbul'da yeniçeriler ayaklanmış ve 1826 haziranında yeniçeri ocağı kapatılmıştı.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki görüşmeler sonucunda 7 Ekim 1826 da **Akkerman mukavelesi** [8] imzalandı. Buna göre:

"1 — Eflâk - Buğdan beyleri Rusların muvafakatı ile tayin ve azledilebilecekler.

2 — Sırbistan'ın muhtariyeti teyid ediliyordu.

---

7 **Armaoğlu**, Age, s. 101

8 Mukavele ve ekleri için: **ERİM**, age, ss. 263 - 273.

3 — Rus gemilerine bütün Osmanlı liman ve denizlerinde ticaret yapmak hakkı tanınıyordu.

4 — Basorabya ve Kafkas sınırlarında Rusya lehine bazı küçük değişiklikler yapılıyordu."

Görüldüğü gibi mukavelelerin Yunan meseleleriyle ilgisi yoktu. Rusya fırsattan faydalanarak bazı avantajlar elde etmişti. Şüphesiz Eflâk - Buğdan'daki avantajı hepsinden üstündü.

Bu sırada İngiltere daha mukavele imzalanmadan Rusya'ya başvurmuş onun Yunan meselesinde Osmanlı'larla başbaşa kalmasını önlemek istemişti. 4 Nisan 1826 protokolüne göre Rusya ve İngiltere Osmanlı Devletine vergi bağı ile bağlı bir muhtar Yunanistan kurulması için asilerle Babıâli arasında aracılık yapacaklardı. Bu protokola Fransa da katıldı.

Osmanlı Devleti bu teklifleri reddedince Fransız, İngiliz ve Rus donanmaları "Osmanlı Devletini mütarekeye zorlamak amacıyla" [9] 20 Ekim 1827 günü **Navarin'**de bulunan Birleşik Osmanlı - Mısır donanmasına hücum ettiler. Harp hali olmadığı için donanmamız gafil avlandı ve pek çok gemimiz batırıldı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti olayı protesto etti ve tazminat istedi.[10]

İngiltere ve Fransa, —her ne kadar Rusya, İngiltere'ye Eflâk-Buğdan'ı işgal etmesini ve müşterek İngiliz - Fransız donanmasının boğazları zorlamasını teklif ediyor idiyse de—

---

[9] **ARMAOĞLU,** age, s. 104.

[10] **Jacques PIRENNE,** age, s. 1116 da "müşterek donanmanın Yunan sularında gösteri yapmak üzere hazırlandığını, Navarin'de İbrahim Paşanın donanmasıyla karşılaştığını, beklenmedik şekilde harp çıktığını" yazmaktadır. Olay hakikaten İngiltere ve Fransa parlâmentolarında tasvip edilmesi. Bu hususta bak: **KARAL,** V, ss. 119 - 120.

Osmanlı Devleti ile harp etmek niyetinde değildiler. Yatıştırıcı davrandılar. Rusya ise Osmanlı Devletine harp ilân etti. Bu sırada Mora'da bulunan İbrahim Paşa kuvvetleri de asilere karşı galip durumdan mağlûp duruma düşmüşlerdi.

B — RUS - TÜRK SAVAŞI VE EDİRNE BARIŞI

I. Nikola Osmanlı Devletine savaş ilân ederken bunun kısa süreceğini ve çabucak İstanbul'u ele geçirebileceğini umuyordu.

Gerçekten de o sırada artık bozulmuş olan yeniçeri ocağı kaldırılalı (vakayi hayriye) henüz iki yıl olmuştu. Yerine kurulan **Asakir-i Mansure-i Muhammediye** harp yapabilecek bir ordu haline getirilememişti. Elbette iki yılda muntazam bir ordu kurulamazdı. Öte yandan Osmanlılarca "Bir haçlı seferi" kabul edilen Navarin faciası ile de Osmanlı donanması yok edilmişti.

Türkiye, tarihinin en zor anlarından birini yaşıyordu. Alelacele derlenen gönüllüler Doğu Anadolu'da 32 bin, Balkanlarda ise 100 bin kadar olmuştu. Rus'ların Kafkas ordusu 49 bin, Balkan ordusu ise üç kolorduya dağılmış 130.000 kişiydi. Ancak Rus ordusu daha evvelden iyice savaşa hazırlanmıştı.

Harp başlayınca Osmanlılar savunma muharebeleri yaptılar. Bununla beraber ancak **Şumnu** gibi bazı kalelerde mevzii başarılar kazanabildiler. 1829 ağustosunda Edirne Rusların eline düşmüştü. Emrinde 20.000 kişi kalan general **Dibiç,** İstanbul'a hücumu bile düşünüyordu. Fakat Rus kuvvetleri de tehlikeli durumdaydılar. Zira ana kuvvetlerinden bir hayli uzaklaşmışlardı.

Kafkas cephesinde ise Ruslar, Kars, Ahısha ve diğer bazı kaleleri alarak Erzurum'a kadar gelmişlerdi. Bu kalelerden Ahısha'da cereyan eden muharebeler sırasında Rus kumandanı **Paskeyeviç** şehrin ateşe verilmesini emretmişti.

Bu korkunç olay hakkında eski Rus akademisi profesörlerinden, Rus - Japon harbindeki Rus başkomutanı general **Kropatkin** şöyle yazıyordu:

> "Ahısha'nın muhafızlarıyla halkın erkeklerinin şecaat ve kahramanlığı tasvire muhtaç değildir. Ancak, Ahısha'lıların hiç bir yerde misli ve menendi görülmemiş bir tarzda ateşe atılan kadınlarını da hatırlamak gerekir. Türk kadınları, ellerinde kılıç bulunduğu halde Rusların üzerine aslanlar gibi hücum ve savlet ederek muharebede sebat ediyorlardı. Çaresiz kalan kahraman gaziyeler ise, Ruslara teslim olmak ârını asla irtikâp etmekten esaret felâketine uğramaktan ise kendilerini diri diri yangın alevleri içine atıyorlar, alevlere gömülüp cesetlerini kül, ruhlarını Cenabı Hak-a teslim ediyorlardı" [11].

Ruslar bir yandan Edirne'ye, öte yandan Erzurum'a dayanınca Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı. Yapılan Edirne Barışı (14 Eylül 1829) Türkiye için ağır bir darbe idi. Başlıca madelerine göre:

> "1 — Rus - Osmanlı sınırı gene Prut olmakla beraber, Rusya Tuna ağzındaki adaları aldı.
>
> 2 — Doğuda Poti, Anapa, Ahısha, Ahılkelek gibi müstahkem mevkiler Rusya'ya bırakıldı.
>
> 3 — Eflâk - Buğdan hakkındaki eski imtiyazlar teyid edildi. Ayrıca burada bulunan müslümanlar 18 ay içinde buraları terekedeceklerdi.
>
> 4 — Osmanlı Devleti 22 Mart 1829'da İngiltere, Fransa, Rusya arasında imzalanan ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul eden protokolü kabul ediyordu.
>
> 5 — Akkerman mukavelesi ile Sırbistan'a verilen imtiyazlar teyid ediliyordu.
>
> 6 — Türkiye, Rusya'ya harp tazminatı verecekti." [12]

---

[11] **OKÇU,** age, s. 114.

[12] Edirne Barışı ve ekleri için: **ERİM,** age, ss. 279 - 292.

Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti az toprak kaybetmekle beraber, Rusya Tuna ağzına yerleşmekle bu nehrin ve Doğu Anadolu'da kazandığı kalelerle de Anadolu'nun '(bilhassa Doğu bölgesinin) kontrolünü eline geçiriyordu. Rusya'nın Tuna ağzına yerleşmesinden hoşlanmayan Avusturya, 1856'-da bu devleti oradan uzaklaştıracaktır. Eflâk-Buğdan ve Sırbistan'a verilen imtiyazlar ise bunlara geniş ölçüde muhtariyet tanıyordu. Osmanlı Devleti'ne yüklenen ağır harp tazminatı, ekonomisini çökertecek derecedeydi.

Fakat barışın ağırlık noktasını bağımsız Yunanistan'ın kurulması teşkil etmektedir.[13] 1832 mayısında Yunan krallığının başına Bavyera kralı Louis'in oğlu Otto getirildi. Ancak 1862'de bir ayaklanma sonucunda Otto uzaklaştırıldı ve yerine Danimarka kralı IX. Christian'ın oğlu **George I** (Yorgi) getirildi. Bugünkü Kral ailesi bu sülâledendir.

Bu barıştan sonra Osmanlı Devleti, Rusya'yı yenmek ümitlerini tamamen kaybetti. Bundan böyle Osmanlı Devletinin varlığı, devletler arasındaki denge prensiplerine göre sürecektir.

Gene bu barıştan sonra yalnız Rusya değil diğer devletler de onun zayıf durumundan yararlandılar. 5 Temmuz 1830'da Fransa Cezayir'i işgal etti.

Ardarda toprak kayıplarına uğrayan Osmanlı Devleti daha kendini toplıyamadan 1831'de Mısır valisi Mehmet Ali Paşa isyan etti. Bundan sonraki bölümümüzde, Türkiye'nin bir kez daha Rusya'nın kucağına düşmesine sebep olan bu isyanı inceliyeceğiz.

---

[13] **KARAL**, V., s. 125.

— VI —

MEHMED ALİ İSYANI VE RUSYA

A — İSYANIN BİRİNCİ SAFHASI VE RUS POLİTİKASI

Osmanlı İmparatorluğu daha 1829 Edirne Barışının getirdiği sarsıntılardan henüz kurtulmadan 1831 yılında Mısır valisi Mehmed Ali Paşa isyan etti. Bu isyanın görünüşteki sebebi Mehmed Ali Paşa'nın Suriye valiliğini de istemesi, elde edemeyince de oğlu İbrahim Paşa'yı 24.000 kişilik kuvvetle Suriye'ye sokarak burasını işgal etmesidir. Bu hareket

üzerine Mehmed Ali âsi sayılmış ve Osmanlı Devleti ile bu âsi valisi arasında on yıl sürecek mücadele başlamıştı.

İsyanın görünür sebebi Suriye'nin işgali olmakla beraber esas sebep Mehmed Ali'nin birtakım ihtiraslarıdır. Mısır'da gayet düzenli bir ordu ve idare kurmuş olan (oğlu İbrahim Paşa'nın Mora'da âsileri kolayca yenmelerini hatırlayalım) Mehmed Ali, burada bağımsız bir devlet kurmak ve oğullarına bırakmak istiyordu. Ancak Mehmed Ali'ye göre Mısır'ın tabii sınırları Süveyş'te değil Toroslarda idi.[1]

Suriye'yi çabucak zapteden İbrahim Paşa kuvvetleri Anadolu'ya ilerlemeye başlayınca Padişah da bunların üzerine kuvvet sevketmişti. 1832 temmuzda **Beylan**'da yer alan savaşı Osmanlı kuvvetleri kaybettiler. Konya'da yapılan ikinci savaşı da (Aralık 1832) İbrahim Paşa kazanınca, Mehmed Ali Paşa'nın kuvvetlerine İstanbul yolu açıldı. Bu olay, başından beri isyanı, Osmanlı Devletinin bir iç meselesi olarak nitelendiren diğer devletleri İstanbul'un düşmesi ihtimaline karşı harekete geçirdi.

İsyanın genişlemesi karşısında, olayla ilgilenen başlıca dört devlet vardı Fransa, İngiltere, Avusturya ve Rusya.

Fransa, Osmanlı Devletinin yıkılmasını istememekle beraber Mehmed Ali'yi destekliyordu. Zira Fransa, Mehmed Ali'ye dayanarak Akdeniz'de İngiltere'ye karşi bir üstünlük elde edebileceğini umuyordu.

İngiltere, bu isyandan hoşlanmamıştı. Zira o sırada İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak tamlığını koruma siyaseti güdüyordu. Rusya'nın Akdeniz'e inerek, kendi sömürgelerine giden yolları kesmesi hiç işine gelmezdi. Ancak İngiliz hükûmeti, biraz ileride göreceğimiz gibi Babıâli'ye yardımda geç kaldığı için Osmanlı Devletinin Rusya'nın kucağına düşmesine yardımcı olmuştur.

---

[1] **Dr. Şinasi ALTUNDAĞ,** Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, VII. seri No. 7 1945, s. 35.

Avusturya'ya gelince, genel olarak Metternich bu olayda Osmanlı Devletini desteklemişti. Fakat bu sırada Avrupadaki 1830 ihtilâlleriyle meşgul olacağından fazla aktif bir tutum alamamıştır.

Şüphesiz olayla en fazla ilgilenen Rusya olmuştur. İsyan önce kayıtsızlıkla karşılandı. Ruslar Osmanlıları zayıf düşürecek karakterde olan bütün iç isyanlara iyi gözle bakıyorlardı.[2] Fakat Konya savaşı kazanılıp da Mehmed Ali'ye İstanbul yolu açılınca Ruslar telâşa düştüler. Zira Rusyanın burnu dibinde, Mehmed Ali'nin idaresinde kuvvetli bir Osmanlı Devleti Rusların işine gelmezdi. Rusya 1829 Edirne barışı imzalanırken Türkiye'ye karşı izliyeceği yolu tesbit etmişti. O günlerde Çar I. Nikola'nın emriyle Petersburg'da Rus devlet adamları ve Çar'ın müşavirlerinin katıldığı bir toplantı yapılmıştı. Burada yapılan tartışmalar sonucu, "Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından ziyade onun zayıf bir durumda kalmasının Rusya'nın daha yararına" olduğu görüşüne varılmıştı. Zira Osmanlı Devleti yıkılırsa büyük bir buhran çıkabilir ve diğer devletler işin içine karışabilirlerdi. Bu halde de Rusya'nın menfaatleri tehlikeye düşebilirdi. Rusya'nın yapacağı iş Osmanlı Devleti'nin zayıflığından faydalanıp onu nüfuzu altına almağa çalışmaktı.

Bu sebeple Konya savaşının kaybedilmesinden üç gün sonra, Rus elçisi Babıâli'ye baş vurdu ve "Çar'ın , müşkül durumda bulunan II. Mahmud'a samimi dostluğunun kat'i bir delilini sunmakla haz duyduğunu" söyliyerek "Osmanlı Devleti arzu ettiği takdirde, Rusya'nın kendisine yardıma hazır olduğunu" [3] bildirdi. Osmanlı Devleti teklifi reddetti.

Gerçi yardıma ihtiyacı vardı ama yardım edecek devlet Rusya olmamalıydı. O sıralarda yardım yapabilecek durum-

---

2 KARAL, V, s. 137

3 Cemal TUKİN, Osmanlı İmparatorluğu devrinde Boğazlar meselesi, s. 144.

da bir İngiltere vardı. 1832 Sonbaharında Osmanlı Devleti, Namık Paşa'yı özel elçi olarak Londra'ya göndermiş, İngiltere'den 15 parçalık bir donanma istemişti. İngilizler bunu vermeyince Paşa 8 parçalık donanmaya razı olmuştu. Ama seçim meseleleri ile uğraşan iktidardaki Liberal Parti bunu da vermemişti.

Bunun üzerine Padişah, "denize düşen yılana sarılır" diyerek Rus yardımının prensip olarak kabul edildiğini Rusya'ya bildirdi. Rusya kesin olarak yardımın istenmesini bekliyemedi. Boğaz dışında duran Rus donanması 20 Şubatta Büyükdere önüne gelerek demir attı. Bu arada Padişah, Rusya teklif etmediği halde İstanbul'u korumak üzere Tuna boyundaki Rus kuvvetlerinden 30.000 kişiyi de istediğini Çar'a bildirmişti.[4] Tabii Çar bunu da memnunlukla karşıladı. Bunun üzerine 15 bin kişilik Rus kuvveti Boğaz'a çıktı.[5]

Olay Avrupa devletlerinin gözünü açtı. İstanbuldaki elçileri vasıtasıyla Osmanlı Devleti ile Mehmed Ali'nin arasına girerek barış yapılmasını sağladılar. Yapılan Kütahya Barışı (14 Mayıs 1833) ile, Mehmed Ali'ye ilâve olarak Şam, oğlu İbrahim Paşa'ya da ilâve olarak Adana valiliği verildi. Mehmed Ali tarafını tutanlar için de bir genel af ilân edildi. Barış, Padişahın valisine haklar sağlıyan ferman ile yapılmıştı.[6] Yani milletlerarası bir anlaşma niteliğinde değildi. İstendiğinde gene padişahça geri alınabilirdi. Kaldı ki, Kütahya barışı, barıştan çok bir mütareke niteliğindeydi. Zira iki tarafı da memnun etmemişti. Nitekim 1839 isyanın ikinci safhası başlıyacaktır.

Mehmed Ali meselesi şimdilik kapanmıştı ama Rus as-

---

4 **KARAL,** V, s. 138.

5 Anadolu yakasına çıkan bu kuvvetin miktarının 5 bin olduğunu savunan görüş (bk. **ARMAOĞLU,** age, s. 117.) kanımızca dizgi hatasından ileri gelmektedir.

6 **KARAL,** V, 139.

kerleri çekilmekte hiç acele etmiyorlardı. Aynı günlerde ise İstanbul'a olağanüstü elçi olarak gönderilmiş bulunan Kont Orlof, Çar'a şunları bildiriyordu:

"Padişah hazretleri kendileri için biricik kurtuluş tedbiri olarak gördükleri bir plânı çoktan beri düşünmekte ise de henüz adamlarına bu plânın sırlarını açmamıştır. Bu plân ise Mısır valisinin tehdit edici karakter taşıyan emellerine karşı Osmanlı memleketlerini koruyacak bir çare ve tedbir olan Rusya ile savunma ittifakı için Çar'a müracaatta buulnmaktan ibarettir." [7]

Nihayet Rus askeri 10 temmuzda İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, devletler iki gün önce Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak antlaşması imzalandığını öğrendiler. 8 Temmuz 1833 Hünkâr İskelesi antlaşması 6 açık ve bir gizli maddeden müteşekkildir. Önemli maddelerine göre:[8]

"1 — Antlaşma bir savunma ittifakıdır. İki taraf güvenlikleri ile ilgili problemlerde birbirlerine yardım edeceklerdir.

2 — Olaylar, Osmanlı İmparatorluğu için yardım isteyecek bir durum yaratırsa, Rusya iki tarafça kararlaştırılacak miktarda kuvvetle yardım edecektir.

3 — Yardım isteyen taraf, yardım eden tarafın masraflarını ödeyecektir."

Devletlerin açık maddelerden anlıyamadıkları nokta, âsi bir valisi ile başa çıkamıyan Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya nasıl yardım edeceği idi. Buna dair hüküm de gizli maddedeydi:

"Rusya imparatoru bu antlaşmanın Türkiye'ye sağladığı Rus yardımına karşılık, Rusya'ya maddî bir yardım yapmanın Osmanlı hükûmetine yükliyeceği gider ve güçlükleri takdir ettiğinden, bir gün Osmanlı Devleti böyle güçlükleri ve giderleri karşılamak zorunda kalırsa Rusya bu yardımı Türkiye'den istemeyecektir.

---

[7] **KARAL,** V, s. 140.

[8] Anlaşmanın tam metni için bk: **ERİM,** age, ss. 297 - 299.

> Babıâli karşılıklı yardım kuralınca gerektiğinde Rusya'ya yapmakla ödevli olduğu yardım yerine siyasî ve askerî kuvvetini Rusya'nın çıkarına uygun olarak Çanakkale Boğazı'nın kapanması için kullanacak, yani Boğazdan hiç bir yabancı harp gemisini geçirmiyecektir."

Anlaşmada Boğazların Rus harp gemilerine açılacağına dair bir kayıt yoktur.[9] Aksine kapalılık kabul edilmektedir. Ama Fransa'ya göre bu antlaşma Rusya'nın Boğazlardan geçerek donanmasını Akdeniz'e indirmesine engel değildi.[10] İngiltere ise bu 1809 da imzaladığı Çanakkale veya Kale-i Sultaniye Anlaşmasına —ki bu antlaşmayla Osmanlı Devleti ilk kez Boğazların kapalılığına riayeti bir milletlerarası anlaşma ile kabul etmiş oluyordu. Ancak taahhüt sadece İngiltere'ye karşı alınmıştı. Diğer ülkelere karşı da taahhüt etmesi 1841 de mümkün olacaktır— [11] aykırı bulmuştu.

Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Rus himayesini kabul etmiştir. Tabii, bu hâl Rusya'nın 1829 sonrası izlediği politika ile yakından ilgilidir. Hattâ Rus Dışişleri Bakanı, **Nesselrode,** Hünkâr İskelesi antlaşmasının imzasından evvel, imzaya yetkili Kont Orlof'a gönderdiği talimatta şunları yazıyordu:

---

[9] **KARAL,** V, s. 141 de Boğazlar'ın Rus gemilerine açıldığı hususunu antlaşmada yer almış gibi göstermektedir. Kanımızca bu tutum yanlıştır. Zira her ne kadar, İngiltere ve Fransa bunu o yolda yorumlamışlarsa da "Boğazların Rus gemilerine açılacağı hususu" antlaşmada yer almamıştır. Nitekim daha sonra Rusya antlaşmayı açıklamış ve "hiçbir devlete Boğazları geçmek hususunda imtiyaz tanımadığını" bildiren Osmanlı Devleti ile beraber o da "Boğazların kapalılığına saygı göstereceğini" bildirmiştir. (Bk. (Armaoğlu, age, s. 120).

[10] **Albéric CHAUET,** La Question d'Örient dans l'Histoire Contemporaine, 1821 - 1905, Paris, Dujarric, 1905, p. 88.

[11] Bk. **İnfra,** bölüm VI, kısım B.

"Nihayet ittifakın içine alacağı müsbet taahhüt bir dereceye kadar Osmanlı Devletini buhranlı anlarda Çar'ın himayesi altına girmeye mecbur edecek... Özet olarak aramızda böyle bir ittifakın varlığı ile, icabında Osmanlı topraklarında asker bulundurmamız ve kullanmamız meşru bir hareket olacak ve bu sayede herkesten evvel olayların vukubulacağı yere yetişmek ve orada daha sağlam bir durum almak ve Doğu meselesine [12] —ister Osmanlı İmparatorluğu'nun devam ve bekasını mümkün addedelim, ister çökmesini kaçınılmaz bir hâl bilelim— daima hâkim olmak, başka deyimle meseleyi dilediğimiz şekilde kendi menfaatlerimize göre çözmek imkânı hasıl olacaktır" [13].

Yukarıdaki satırlardan Rus politikası apaçık görünmüyor mu?

Mamafih Osmanlı Devletiyle Rusya başbaşa kalamadılar. İngiltere ve Fransa'nın şiddetli protestoları yanında, Rusya,(Avusturya, Prusya 1833 yılında Eylül ayında **Münchengraetz** antlaşmasını yaptılar. Bu antlaşmaya göre, taraflar Osmanlı İmparatorluğunda hükümran olan hanedanın değişmesine ve Mehmed Ali'nin Osmanlı Devletinin Avrupa topraklarını ele geçirmesine müsaade etmiyecekler ve Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasını önlemek hususundaki çabaları sonuç vermezse birlikte hareket edeceklerdi. Ancak Metternich'in Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki fikirlerine bakarak bu antlaşmanın Rusya'yı bir derece frenliyebileceği görüşü kabul edilebilir.

[12] Şark (Doğu Meselesi (Question d'Orient), bir politika terimi olup ilk kez 1815 de Viyana Kongresi'nde Osmanlı idaresinde yaşıyan Hristiyan halkın meselelerine dikkati çekmek isteyen Ruslar tarafından bu durumu ifade etmek için kullanılmıştı. Sonraları mahiyet değiştirdi. XIX. yy. ilk yarısında Şark meselesi deyimi, genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasını, ikinci yarısında Türklerin Avrupa topraklarının paylaşılmasını ifade ediyordu. XX. yy. başında ise imparatorluğun bütün topraklarının paylaşılması anlamına kullanılmıştı.

[13] **Cemal TUKİN**, age, s. 181.

Mamafih Rusya da bu antlaşmadan kendisine bir fayda çıkmıyacağını anlamış, daha sonra süresinden evvel iktifaktan vaz geçmiştir.

B — İSYANIN İKİNCİ SAFHASI (1839 - 1841) VE RUS POLİTİKASI

1839 yılı geldiğinde II. Mahmud hastalanmıştı. Ölmeden evvel Mehmed Ali meselesine bir son vermek istedi. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Kütahya Antlaşması bir mütareke olarak kabul edilmişti. Öte yandan Mehmed Ali de boş durmuyordu. Bir yandan egemenliğini ilân etmek için diplomatik faaliyette bulunurken öte yandan da halifeliği de kendisine almayı kuruyordu. 1839 da Mehmed Ali İstanbul'a göndermekle yükümlü olduğu vergiyi vermeyince harp çıktı. 23 Haziran 1839 da Nizip'te yapılan savaşı gene Osmanlı Devleti kaybetti [14] Padişah bu haberi alamadan öldü. Yerine 16 yaşındaki büyük oğlu Abdülmecit geçti.

Osmanlıların mağlûbiyeti üzerine, Rusya'nın Hünkâr İskelesi antlaşmasını işleteceğinden korkan Avrupa devletleri işe karıştılar. 1839 temmuzunda Babıâliye bir nota vererek kendilerinin tasvibi olmadan Mehmed Ali ile yapılacak bir anlaşmayı tanımıyacaklarını bildirdiler ancak bundan sonra

---

[14] Bu savaşta bir cuma günü aralarında Moltke'nin de bulunduğu Prusya'lı kurmay subaylar Baş komutan Hafız Paşa'ya tavsiyede bulunarak o gün hücuma geçilmesini söylemişlerdi. Ancak askerlerden çok mollaları dinliyordu Başkomutan. Ulema, Cuma günü savaşın şer'an caiz olmadığını söylemişti. Bunun üzerine Prusya'lı subaylar bir gece baskını tertibini düşünmüşler, bu sefer de Ulema, gece ansızın haydut gibi saldırmasının Padişah askerinin şanına yakışmıyacağını buyurmuşlardı. Bu sırada Mısır ordusu, Osmanlı ordusunu sarmıştı. Bunun üzerine subaylar, Paşaya geri çekilmesini tavsiye ettiler. Ancak Paşa geri çekilmeyi şerefsizlik sayıyordu. Sonunda saldıran Mısır ordusu, Osmanlı ordusunu dört saat içinde perişan etti.

İngiltere ile Fransa arasında anlaşmazlık çıktı. İngiltere, Mehmed Ali'nin Suriyeden çıkmasını istiyordu. Fransa ise, Mehmed Ali'nin o ana kadar elde ettiği kazançların Mehmed Ali'ye kalması fikrindeydi. Bu görüş ayrılığı yüzünden bir ara münasebetler gerginleşti. Fakat Fransa Mehmed Ali yüzünden harp etmek niyetinde değildi. Rusya ise, İngiltere ile Fransa'nın arasını daha da açmak için, daha süresi dolmadığı halde 1839 eylülünde İngiltere'ye Hünkâr İskelesi antlaşmasından vazgeçtiğini ve Boğazların kapalılığlı prensibinin bir milletlerarası konferansta ele alınmasını kabul ettiğini bildirdi. Zira Rusya ne İngiltere'nin ne de Osmanlı Devleti'nin 1841 de antlaşmayı yenilemeye razı olmıyacaklarını görmüş, vaktinden evvel antlaşmadan vazgeçerek İngiliz - Fransız ittifakını parçalamıştı.

Onbeş temmuz 1840 da Londra'da toplanan İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri şu kararları aldılar:

> "1 — Mısır babadan oğula geçmek üzere, güney Suriye ve Akkâ ise kaydı hayat şartıyla Mehmed Ali'ye bırakılacaktır.
>
> 2 — Mehmed Ali ilk on gün içinde bunu kabul etmezse yalnız Mısır kendisine bırakılacak, ikinci on günde bunu da kabul etmezse o da elinden alınacaktı."

Fransa'ya güvenen Mehmed Ali bunları reddetti. Bunun üzerine bir İngiliz - Avusturya donanması Suriyeyi abluka etti. İngilizler Lübnan'a asker çıkardılar. Rusya'ya ise, Mısır kuvvetleri Anadolu'ya yürüdüğü takdirde İstanbul'u korumak görevi verilmişti. Tabii, İngiltere bütün gücünü kullanıp Mehmed Ali'yi, Anadolu içine bırakmıyacaktı. Bu, sadece Rusya'ya verilen bir "görünüşte" görevdi.

Neticede Mehmed Ali mağlûp oldu. Fransa da dört devletin yanında yer aldı. Bunun üzerine Mehmed Ali sadece Mısır ile yetineceğini bildirdi. Padişah, "Mısır valiliği imtiyazı" fermanı ile babadan oğula geçmek üzere Mısır valiliğini Mehmed Ali'ye bırakarak bu meseleyi kapattı.

Mehmed Ali meselesi böylece kapanmıştı. Kapanmıştı ama 1833 Hünkâr İskelesi anlaşmasından çok ürken İngiltere bunun tekrarına mani olmak kararındaydı. Bu sebeple İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya, Osmanlı Devletiyle Fransa'nın da iştirakiyle tekrar Londra'da toplandılar. Üç temmuz 1841 de imzalanan Londra Boğazlar antlaşmasının en öenmli mddesine göre "Osmanlı Devleti **barış zamanında,** yabancı harp gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından geçemiyeceği hakkında eskiden beri uygulamakta olduğu kaideyi bundan sonra da uygulayanağını ilân" ediyordu. Diğer 5 ülke ise Osmanlı Devletinin bu kararına saygı göstermeyi ortaklaşa taahhüt ediyordu.[15]

Anlaşmaya göre kapalılık barış haline münhasırdır. Harp halinde Osmanlı Devleti istediği devlete Boğazları açabilir. Nitekim 1853 - 1856 Kırım savaşında böyle olacaktır. Ancak bundan sonra barış zamanında Padişahın bir emriyle Boğazlar açılamaz. Osmanlı Devleti Boğazlar rejimini değiştirmek için diğer bütün devletlerin oylarını almak zorundadır.

Bu anlaşma şüphesiz en fazla İngiltere için faydalı olmuştur. Artık Hindistan ile Avrupa arasında en kısa yolun geçtiği Akdenizde Rus donanması İngiltere'nin karşısına çıkamıyacaktı. Osmanlı Devleti de antlaşmadan kazançlı çıkmış sayılabilir. Bundan böyle Boğazlar üzerindeki hakimiyeti büyük devletlerin garantisi altına alınmış, Rusya'nın herhangi bir zayıf anda Boğazları işgal tehlikesi önlenmişti.

Anlaşmanın Rusya bakımından faydası ise Boğazların kapanması ve Karadeniz ile Rusya'nın güneyinin güvenliğinin sağlanmasıdır. Ancak gene Rusya, daha I. Petro'dan bu yana izlediği siyasetin temel bazı prensiplerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Artık Boğazlarda veya Doğu Akdenizde nüfuz veya egemenlik kazanması imkânsızdır. Mamafih bu

---

[15] Sözleşmenin tam metni için: **ERİM,** age, ss. 311 - 313.

hâl uzun sürmiyecek Rusya'nın geleneksel politikasına dönerek Osmanlı Devletini yutmak sevdası yeni bir harbe sebep olacaktır: Kırım Harbi.

Bu savaşı incelemeye geçmeden evvel kronolojik sıra bakımından Osmanlı Devletinin önemli bir iç gelişmesini, Tanzimatı ve bunun karşısında Rusya'nın tutumunu tesbit etmek yerinde olacaktır.

C — OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TANZİMAT VE RUSYA

Osmanlı İmparatorluğunda 1839 da Padişah Abdülmecid ve dışişleri bakanı Mustafa Reşid Paşa'nın gayretiyle yeni bir ıslahata teşebbüs edilmişti. Bu hareket tarihimizde Tanzimat adıyla anılır. Esas itibarıyla Padişahın bir "Hatt-ı Hümayun"undan ibarettir.[16] Osmanlı Devletinin ilk yazılı anayasası veya insan hakları beyannamesi sayılabilecek bu önemli belge, vatandaşın ana haklarını devletin teminatı altına alıyordu. Bu fermana göre mahkeme kararı olmaksızın, ne padişah, ne de hiç bir vezir, herhangi bir vatandaşı idam ettiremiyecek, süremiyecek, cezalandıramıyacaktı. Kanunun emretmediği hiçbir vergi toplanamıyacak, vatandaşa angarya mahiyette hiçbir şey yaptırılamıyacak, mal emniyeti tamamen kurulacaktı. Vatandaşların her türlü insanlık hakkı "din ve ırk farkı gözetilmeksizin" teminat altına alınıyordu.

Fermanın en önemli kısmı, şüphesiz Hristiyan ve Müslüman bütün Osmanlı tebaasının kanun karşısında eşit sayılacağı hakkındaki bu son kısımdı. Zaten en fazla tepkiyle karşılanan kısım bu olmuştur.

---

16 Tanzimat fermanının tam metni için: KARAL, age. V., ss. 263 - 266.

Konumuz bakımından fermanın memleket içinde yarattığı tepkileri bir yana bırakıp. diğer devletlerin olay karşısındaki durumunu inceleyelim.

Tanzimat karşısında devletler çeşitli tutumlar aldılar. İngiltere ve Fransa her ne kadar bu hareketin Türkiye'yi kuvvetlendireceğini umarak sempatik davrandılarsa da Fransızlar katolik, İngilizler de protestan tebaa için müdahaleden geri kalmadılar.

Avusturya, bünyesinde çeşitli milletleri barındırdığı için bu liberal hareketten memnun kalmadı. Bu muhalefetinin gerekçesini ise "Türkiye'nin kuvvetli olmasını istemek" olarak izah ediyordu. Avusturya'ya göre Türkiye Avrupa usullerini almakla zayıf düşecekti.

Rusya da mutlakıyetçi bir rejime sahip olduğu için bu liberal hareketten hoşlanmamıştı. Kaldı ki bu hareketin Osmanlı Devletinin toparlanmasını sağlama ihtimali de vardı. O zaman Rusya ne yapardı?

Bununla beraber Rusya, Tanzimat Fermanı'nı Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmak için yeni bir vesile addetti. Aynı zamanda da uygulamasında güçlükler çıkarmaya çalıştı.

Bu cümleden olarak, Ferman'ın Ortodokos tebaaya gereği gibi tatbik edilmediğini söyliyerek, Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ortodoksların avukatlığını üzerine aldı. Bu şikâyetleri sonucu Ruslar, Sırp knezinin değişmesini sağladılar. Rusların Osmanlı Devletindeki Ortodoksları bu sözde himayesi ve gerçekte Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emelleri 1853 te Kırım harbinin çıkmasına sebep oldu.

— VII —

KIRIM SAVAŞI

A — 1841 DEN SONRA RUS POLİTİKASI

1841 senesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu, Kırım savaşına kadar, aşağı yukarı on yıl rahat bir devre geçirdi. Avrupa'yı bir uçtan bir uca saran 1848 ihtilâlleri de Osmanlı Devletine ulaşmamıştı. Fakat Avrupa'da 1848 ihtilâllerinden sarsılmayan başka bir devlet daha vardı: Rusya.

Daha evvel de ifade ettiğimiz gibi Rusya, Edirne barışından sonra Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki fikirlerini

değiştirmiş, onu himayesi altına almaya çalışıyordu. Rus politikasını temsil eden Çar I. Nikola, din duyguları kuvvetli bir kişiydi. Ona göre 1774 Küçük Kaynarca antlaşması Rus Çar'ına Türkiye'deki Grek tebaa üzerinde bir himaye hakkı vermekteydi. Halbuki anlaşma ancak İstanbul'daki Rus kilisesi hakkında böyle bir hüküm ihtiva ediyordu.

Böylece Çar gene Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayırmak, gerekirse küçük devletler halinde bölmek veya Osmanlı İmparatorluğunu topyekûn himayesi altına almak yolunda kafa yormaya başladı. Ona göre, Fransa'dan pek zarar gelmezdi. 1848 ihtilâlinin etkilerinden kurtulamamış, siyasî buhranlar içinde bocalıyordu. Prusya ve Avusturya da kendi içindeki ayaklanmalarla uğraşıyordu.

Geriye kala kala İngiltere kalıyordu. Zira İngiltere o sıralarda Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma siyaseti izlemekteydi. Bu sebeple Çar İngiltere ile anlaşmak gerektiğini düşündü. 9 Ocak 1853 de Petersburg'da Rusya büyük düşesi Hélène'in verdiği baloda İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymoor'a yaklaşan Çar, ona şunları söylüyordu:

> "İngiltere için beslediğim duyguları bilirsiniz. Bence iki hükûmetin, yani İngiliz hükûmeti ile hükûmetimin anlaşması esastır... Biz anlaştıktan sonra Batı Avrupa devletleri umurumda değil. Ne düşünürlerse düşünsünler... Türkiye'ye gelince,... kollarımızda hasta hem de çok hasta bir adam var; size açıkça söyliyeyim ki, eğer gerekli bütün tedbirleri almadan evvel bir gün ölürse bu büyük bir felâket olur".[1]

İngiliz elçisinin cevabı ise kısaydı: "Kuvvetli ve âlicenap adama, zayıf ve hasta adamı korumak düşer".

Ertesi gün, Çar İngiliz elçisini saraya çağırdı. Konuşmasına orada devam ediyordu:

... [1] **T. G. DJUVARA**, Cent Projets de Partage de la Turquie (1281 - 1913), Paris 1914, pp. 395 - 401.

"İmparatoriçe Katerina'nın emellerini ve plânlarını biliyorsunuz; onlar günümüze, bize kadar geldiler... Meselâ Türkiye hakkında; biliyorsunuz bu memlekette haklarını gözetmek zorunda olduğumuz milyonlarca ortodokos var. Kaldı ki bu hak bize anlaşmalarla da garanti edilmiştir. Fakat şimdi Türkiye bildiğiniz duruma düşmüştür. Emin olunuz ki onun yaşamasını ben de sizin kadar istiyorum. Ancak o birden ölüp, kollarımızda kalabilir. Ölüleri diriltemeyiz; Osmanlı İmparatorluğu ölürse bir daha dirilmemek üzere çökecektir. Onun için şu soruyu soruyorum: bir kaosa, karışıklığa veya bir Avrupa harbine onun ardından da kaçınılmaz bir felâkete yol açabilecek bir olayı beklemektense, şimdiden tedbir almak daha iyi değil midir? Eğer İngiltere ile anlaşırsak, gerisi kolay.. Geri kalanlar ne düşünürlerse düşünsünler, bence farketmez. Size açıkça ifade ediyorum ki eğer İngiltere bir gün İstanbul'a yerleşmek isterse buna üzülmeyeceğim..." [2]

Çar, daha sonraki günlerde fikirlerini açıklamağa devam ediyordu:

"İstanbul'un, ne İngiliz'ler, ne Franszı'lar ne de başka bir devletçe işgalini istemiyorum. Sizden, Bizans İmaparatorluğu'nu yeniden kurmayı denemek veya Yunanistan'a toprak kazandırarak onu büyük bir devlet yapmak müsaadesi de istemiyorum. Türkiye'nin küçük küçük cumhuriyetlere parçalanması da beni çok üzer."[3]

Görüldüğü gibi Çar İstanbul'u İngilizlere bırakmıyordu. İlk beyanı İngiltere'yle anlaşma zemini bulmak için yapılmıştı. Hattâ dikkatle incelenirse bu kombinezon İstanbul'u Rusya'ya bırakıyordu. Nihayet Çar, hasta adamın mirasının nasıl paylaşılacağı hakkındaki fikrini de açığa vurdu:

"Eflâk ve Buğdan prenslikleri himayem altında bir devlet durumundadırlar; bu böyle devam edebilir. Sırbistan da böyle bir duruma getirilebilir; Bulgaris-

---

[2] DJUVARA, age p. 396.
[3] DJUVARA, age, p. 398.

tan da keza; onun da bir bağımsız devlet olmasına itiraz etmem için bir sebep yok. Mısır'a gelince, bu toprağın İngiltere için olan önemini çok iyi anlıyorum. Osmanlı İmparatorluğu batarsa, Mısır'ın hakimiyetini alabilirsiniz; buna bir itirazım olmayacaktır. Girit için de aynı şeyleri söyleyebilirim".[4]

Böylece Çar üstü kapalı olarak Mısır ve Girit'i İngiltere'ye veriyordu. Ancak İngiltere "topraklarını büyütmek siyaseti göstermediğini" bildirerek Rus tekliflerini reddetti. Bunun üzerine I. Nikola, işe tek başına girişmeye karar verdi. Artık İngiltere'nin muhalefeti de ona vız geliyordu.

Bu sırada Avrupa kamu oyu, adına "yıldız meselesi" de denen Kutsal Yerler meselesiyle uğraşıyordu. Meselenin esası, İsa'nın doğduğu yer olan **Beyt-ül-Lâhim**'in üzerinde asılı gümüş yıldızın 1843 yılında kaybolmasıyla ilgiliydi. Ortodokslar yıldızın çalınmasını katoliklere yüklerken katolikler de ortodokslara yüklüyorlardı. Osmanlı Devleti yeni bir yıldız yaptırıp koymak istediyse de para etmedi. İki taraf birbirine girdi; tartışması uzun yıllar sürdü. 1848 yılında Fransa'da Napolyon Bonapart'ın amcası III. Napolyon adıyla Fransa Cumhurbaşkanı olunca meselenin üzerine eğildi. Zira **Louis Napoleon**, kilisenin desteğini kazanmak, Fransız halkının dinsel duygularını sömürmek için bu meseleden yararlanmak istiyordu. 1851 de Osmanlı Hükûmetine başvurarak, katoliklerin kapitülasyonlarla tanınmış haklarına saygı gösterilmesini istedi. Arkadan Rusya 1774 Küçük Kaynarca anlaşmasına dayanarak ortodokosların haklarının korunmasını istedi. Dolayısıyla mesele Rus - Fransız çatışması halini aldı. I. Nikola İngiltere'den red cevabı alıp tek başına harekete geçmeğe karar verdiği zaman mesele hâlâ devam ediyordu. Çar, gûya, bu meseleyi müzakere etmek için "prens", "amiral", "bahriye bakanı", "Finlandiya valisi" Mençikof'u, İstanbul'a özel elçi olarak yolladı. Heyete dahil olan-

---

[4] **DJUVARA**, age, p.. 398 - 399.

lar hep yüksek rütbeli subaylar olduğu gibi, Mençikof da İstanbula bir harp gemisiyle gelmişti.

İstanbul'da Rumların büyük gösterileri ile karşılanan Mençikof evvelâ 'Ortodoks Kilisesinin imtiyazlarının teyidi ile bu konuda gelecek için teminat verilmesini'' istedi. Hâdise çıkarmak istemeyen Osmanlı Devleti bunları kabul etti. Bunun üzerine Mençikof gerçek niyetini açığa vurdu. ''Osmanlı Devleti ile Rusya daimi bir ittifak antlaşması imzalıyacaklar ve Osmanlı İmparatorluğu içindeki bütün Ortodoks uyrukların himayesi Rusya'ya bırakılacaktı''. Hünkâr İskelesi anlaşmasından daha ileri giden bu teklifleri Osmanlı Devleti, reddetti. Bunun üzerine Mençikof, ''İstanbul'a muzaffer kumandan olarak tekrar geleceğini söyliyerek'' İstanbul'u terketti. Ertesi gün de Rus elçiliğinin kapısındaki kartallı arma (yani eski Bizans'ın arması) söküldü. Onbeş gün sonra Rusya'dan gelen bir memur ise Çar'dan, Mençikof'un hareketlerinin onandığı haberini getiriyordu. Bu ise harp demekti.

Sonradan, Kırım tarihini yazan C. Rousset'in söyliyeceği gibi, ''tarih ve dünya önünde, hiçbir zaman, hiçbir imparator, I. Nikola kadar açık bir şekilde harbin sorumlusu olmamıştı''.

B — KIRIM SAVAŞI

Mençikof'un İstanbul'dan eli boş döndüğünü gören Çar, harp ilân etmeksizin askerlerini, Prut nehrini aşırtmak suretiyle Buğdan'a soktu. Bunun üzerine ortak bir İngiliz - Fransız donanması 1853 haziranında Çanakkale Boğazı dışındaki **Beşige koyuna** demir attı. Nikola'nın hesabı yanlış çıkmış, İngiltere ve Fransa beraberce kendilerine karşı harekete geçmişlerdi. Bu durum karşısında Avusturya savaşı önlemek için bazı teşebbüslerde bulunduysa da muvaffak olamadı. Bununla beraber savaşta da tarafsız kalmaya karar-

lıydı. Zira Tuna cephesinde yapılacak savaşın yükünü kendisinin çekeceğini düşünüyordu. Ama gene de 1829 da Edirne Barışı ile Tuna ağzına yerleşen Rusya'nın daha güneye inip Eflâk Buğdan'ı ele geçirmesini istemiyordu. Bu sebeple İngiltere ve Fransa yanında savaşa girmediği gibi, Rusya yanında da savaşa girmek istemiyordu. Bu sebeple Avusturya İmparatoru Franz Joseph, **Olmütz**'de görüştüğü Çar'ın Osmanlı imparatorluğunu parçalama ve Avusturya'nın Bosna-Hersek ile Karadağ tarafını alması tekliflerini reddetti. Bu sırada müşterek İngiliz - Fransız donanması, bu görüşmelerden kuşkulanarak İstanbul'a geldi ve limana demir attı. Osmanlı Devleti ise başka çare kalmadığını görünce resmen Rusya'ya savaş ilân etti.

Osmanlı ordusu savaşın ilk günlerinde Tuna'yı aştı. Ömer Paşa kumandasındaki ordu Ruslara epey zayiat verdirdi. Anadolu yakasında ise bazı mevzii başarılar elde edildiyse de Arpaçay'ın gerisine çekilmek zorunda kalınmıştı. Tam bu sırada Rusların yaptığı bir hareket İngiltere ile Fransa'nın harbe girmesine sebep oldu.

30 Kasım 1853 te yedi fregat, üç korvet ve iki buharlı vapurdan müteşekkil Türk donanması, Sinop'ta demir atmış iken vis Amiral Nahimoff kumandasındaki Rus donanması, tarafından yakıldı. İngiltere ve Fransa gibi denizci iki devletin donanmaları İstanbul'da iken yapılan bu hareket, bu iki devlete bir meydan okuma anlamı taşıyordu. Bunun üzerine iki devlet 12 martta Osmanlı Devleti ile bir ittifak anlaşması yaparak 27 Mart 1854 de Rusya'ya savaş ilân ettiler. Üç devlete karşı tek başına savaşmak zorunda kalan Çar, Rumlardan medet umdu. Yapılan propaganda ile Çar'ın İstanbul'u Yunanlılara kazandırmak için silâha sarıldığı, bir yıl içinde Osmanlı hakimiyetinin sona ereceği ve patriğin Ayasofya'da âyin yapacağı yayılıyordu. Yunanistan'da yer yer isyanlar başladı. Bunun üzerine Yunan hükümeti askerî hazırlıklara girişti. Müttefikler kendisine bu hareketten vaz-

geçmesi tavsiyesinde bulundularsa da Yunanistan kulak asmadı. Bunun üzerine "nush ile uslanmıyan" Yunanistan'ın Pire limanı Fransız kuvvetlerince işgal edildi ve Yunanistan'ın ablukaya alındığı ilân edildi. Bu durumda Yunanistan tarafsız kalacağını vaadetmek zorunda kaldı.

Bu sırada müttefiklerin Gelibolu'ya çıkardıkları askerler Türk kuvvetlerine yardım etmek için Tuna'ya doğru yola çıkmışlardı. Türk ordusu ise, Silistre'de başarılı savaşlar yapıyordu. Fakat direnme uzun sürmedi. Silistre ve Tuna boyu Ruslar'ın eline geçti. Bu durum karşısında Avusturya, Rusya'ya bir ültimatom vererek Rusya'nın Prut ötesine çekilmesini istedi. Bir de Avusturya ile savaşmayı arzulamayan Rusya boyun eğdi. Ancak Rusya Avusturya'nın bu hareketine çok kızmış, intikam fırsatı beklemeye başlamıştı. Avusturya, Rusya'nın çekilmesinden sonra Tuna'da ulaşımı korumak bahanesile Eflâk-Buğdan'ı geçici işgali altına aldı.

Bunun üzerine müttefikler, "Rus ayısının bir gözünü oymak için" [5] savaşı Kırım'a intikal ettirdiler. Bu arada kendisine % 3 faizle 1 milyon sterling borç vadedilen Piyemonte 15.000 askerle [6] İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa katıldı. Kırım'da müttefiklerin başlıca amacı Sivastopol'u almaktı. Fakat Ruslar da burayı iyi müdafaa ediyorlardı. Günlük zayiatları 1000 kişiye ulaşıyordu.

Avusturya ise, müttefiklerin sempatisini kazanmak için savaş sonunda yapılacak barışın esaslarını şimdiden tesbit etmek istedi. Ancak Viyana'da yapılan görüşmeler sonucu tesbit edilen esaslar Rusya tarafından müzakere dahi edilmeden reddedildi. 1855 martı geldiğinde hastalanan Nicola

---

5 RENOUVIN, Histoire des Relations Internationales, tome: V Paris, 1954, p. 292.

6 Jacques PIRENNE, age, cilt: 3, s.: 1276 ya göre 18.000 asker.

"hayatta artık hiç bir lezzet bulamadığından, şeref ve namusunu kurtarmak için, kendi emrile özel doktoru Wylie'nin hazırladığı zehiri içerek" [7] intihar etmişti. Yerine geçen II. Aleksandr, onun kadar inatçı olmadığı için müzakereyi kabul etti. Bu müzakereler de neticesiz kalınca müttefikler Rusya'yı savaş alanında barışa zorlamak için Kırım'daki savaşa hız verdiler.

Nihayet 10 Eylülde müttefikler Sivastopol'u zaptettiler. Ruslar'ın artık zafer ümitleri suya düşmüştü. Avusturya'nın da Rusya'ya karşı harekete geçeceğini bildirmesi üzerine Çar "şerefli bir barış yapmağa hazır olduğunu" bildirdi. Barış 30 Mart 1856'da Paris'te yapıldı.

C — PARİS ANTLAŞMASI

Barış görüşmeleri sırasında müttefikler savaş sırasında gösterdikleri birliği gösteremediler. İngiltere ile Osmanlı Devleti, Rusya'nın ağır şekilde cezalandırılmasını isterken Fransa, daha hafif cezalandırılması fikrindeydi. Hattâ ilerdeki bir Fransız - Rus yakınlaşmasını düşünen Fransız delegesi, Rus delegelerine "savaş alanında kazanamadıkları şan ve şeref tacını siyaset alanında kazanacaklarına emin olduğunu" [8] söylüyordu.

Anlaşmaya göre [9]:

1 — Taraflar işgal ettikleri toprakları iade ediyorlardı.

2 — Osmanlı İmparatorluğu Avrupa Devletleri topluluğuna dahil oluyor ve toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı Avrupa devletlerinin ortak garantisi altına konuyordu (m. 7)

---

7 **N. BRIAN-CHANNINOV** (çev. G.K. Söylemezoğlu), Rusya Tarihi, İstanbul, 1939, s.: 385.

8 **KARAL,** age, cilt: V, s. 249.

9 Anlaşmanın metni, **ERİM,** age, ss. 341 - 353.

Bu madde ile Osmanlı İmparatorluğu Rusya'nın bundan sonraki yıkma teşebbüslerine karşı korunmuş oluyordu. Bununla 1841 den sonra Osmanlı İmparatorluğuna karşı izlemeye başladığı politikaya set çekilmiş oluyordu.

3 — Anlaşmayı imzalayan birisi veya birkaçı ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, taraflar zora başvurmadan evvel, diğer imzacıların aracılığını kabul edeceklerdi. Bununla Rusya'nın Osmanlı Devleti ile başbaşa kalması önlenmek isteniyordu. Böyle bir durumda diğer devletler bir müdahale hakkı kazanıyorlardı.

4— Osmanlı Devleti'nin 28 Şubatta ilân ettiği Islahat Fermanı devletlere tebliğ ediliyor ve devletler de bunu hoşnutlukla kabul ediyorlardı. Bu Ferman devletlere Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmak hakkını vermiyordu. Bununla, kutsal yerler meselesindeki gibi, Rusya'nın Osmanlı Devleti içindeki Hristiyanların çıkarları için müdahalesi önlenmek isteniyordu.

5 — Boğazların kapalılığı hususundaki 1841 sözleşmesi teyid ediliyordu.

6 — Karadeniz tarafsız hale getiriliyor ve askerlikten tecrit ediliyordu. Karadenizde hiç bir devletin donanması olmıyacak, mevcut tersaneler de yıkılacaktı.

7 — Besarabya'nın bir kısmı Buğdan'a ekleniyordu. Bu madde ile Rusya Tuna ağzından uzaklaştırılıyordu.

8 — Eflâk-Buğdan muhtariyet kazanıyor ve bu muhtariyet devletlerin ortak garantisi altına konuluyordu. Her iki devletin de kendilerine özgü birer millî meclisleri olacaktı.

9 — Sırbistan'ın Osmanlı Devletinden aldığı imtiyazlar da devletlerin ortak garantisi altına konuyordu. Devletlerin muvafakatı olmadan Osmanlı Devleti Lehistan'a asker sevkedemiyecekti. Bu son iki maddedeki tedbirler Rusya'ya yöneliyordu. Artık Rusya'nın buralara tek başına müdahalesi imkânsızlaşıyordu.

Paris anlaşması Rusya bakımından zorla imzalatılmış bir antlaşma niteliğindeydi. Dolayısiyle fırsat bulunca bozulmak istenmesi tabiî idi. İngiltere ve Fransa ise anlaşmayı imzalarken samimi değillerdi. Islahat fermanı her ne kadar devletlerin Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmalarına fırsat vermiyorsa da, her devletin kendi görüşlerine göre yürütülmesi için baskı yapmalarına engel değildi.

Netice olarak, Paris anlaşması imzalandığı andaki şartların devamlılığı ile ancak hayatiyet kazanabilirdi. Açıktır ki bu imkânsızdı.

D — PARİS ANLAŞMASINDAN SONRA OSMANLI-RUS MÜNASEBETLERİ

Osmanlı Devleti, yukarıda da işâret ettiğimiz gibi Paris antlaşması imzalanmadan evvel Islahat Fermanını ilân etmişti[10]. Bu Ferman, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında eşitlik sağlamak amacına yönelmiştir. 22 maddeden meydana gelen Islahat Fermanının genel karakteri, Tanzimat Fermanının aksine yabancı devletlerin telkinleri üzerine yayımlanmış olmasıdır. Dış politika olaylarının bir sonucu olan Ferman, denebilir ki, esasları yabancı devletler tarafından tesbit edilmiş bir belgedir. Osmanlı Devletinde 1856'dan 1876 ya kadar uzanan Islahat Devrinin özelliği ise devletlerin —Fermana rağmen— Osmanlı Devletinin iç işlerine daha fazla karışmalarıdır.

Bu devrede Osmanlı-Rus münasebetleri açısından önemli olan olayların başında Romanya birliği gelir. Paris anlaşmasına göre yapılan 1857 seçimlerini Eflak ve Buğdan'ın birleşmesine aleyhtar olanlar kazanınca Rusya ve Fransa bundan hoşlanmadılar. Fransa, milliyetçi hareketleri desteklediği için Romanya'nın birleşmesini istiyordu. Rusya'ya ge-

---

10 Fermanın metni: KARAL, age, cilt: V, ss. 266 - 272.

lince, Avusturya'nın Kırım savaşı sırasındaki oyunlarını unutmamıştı. Rusya'ya göre Eflak-Buğdan birleşirse, Avusturya sınırları içinde bulunan Transilvanya ve Bukovina'daki Rumenler de ayaklanır, böylece Avusturya sarsıntıya uğrardı. Rusya da intikamını almış olurdu. Öte yandan, Romanya birliği Osmanlı Devleti'nin zayıflaması demekti. Bu sebep bile Rusya'nın birleşmeyi desteklemesi için yeterliydi. İngiltere ise hâdiseye Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğü açısından baktığı için birleşmeye karşıydı.

1857 ağustosunda Fransa, Osmanlı Devleti üzerinde baskılarda bulunarak seçimlere hile karıştırıldığını ileri sürdü, seçimlerin yenilenmesini istedi. Ağır baskı karşısında Osmanlı Devleti seçimleri yeniledi. Bu sefer, seçimi birleşme taraftarları kazandı. Bunun üzerine iki eyâletin meclisleri 1857 ekiminde Romanya adı altında birleştiklerini ilân ettiler. Paris anlaşmasına aykırı olan bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin talebiyle Paris'te toplanan konferans bu birleşmeyi tanımadı. Ancak 1859'da her iki eyâletin beyliği aynı şahısta birleşince (Albay Alexandre Cousa) Osmanlı Devleti bu birleşmeyi tanımak zorunda kaldı. 1861'de Eflak-Buğdan bir tek meclis seçtiler. Bu, birleşmenin gerçekleşmesi demekti. 1878 Berlin antlaşması ile de Romanya bağımsız olacaktı.

Paris anlaşmasına göre diğer devletlerin muvafakati olmaksızın Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a asker sokamıyacağını hesaplıyan Sırplar da bağımsızlık çabalarını artırmışlardı. Bu çabalar sonucu Osmanlı Devleti, 1867'de bütün kalelerden çekilmek zorunda kaldı. Ancak, Osmanlı egemenliğinin bir sembolü olmak üzere, Belgrad'da Sırp bayrağının yanına Osmanlı bayrağının çekilmesi kabul edildi. Karadağ'da gelişen bağımsızlık hareketleri ise 1875 Balkan buhranından sonra bağımsızlığa varacaktır.

Bu arada Rusya kendisini çok rahatsız eden, Paris anlaşmasının Karadeniz hakkındaki hükümlerini iptal ettirmek

için fırsat kolluyordu. Nihayet devamlı ısrarları sonucu 1871 ocağında Londra'da toplanan konferans bu hükümleri kaldırdı. Rusya, İngiltere, Almanya, İtalya, Avusturya, Fransa ve Osmanlı Devleti'nin katıldığı konferansın sonunda alınan kararlara göre, Boğazlar rejimi Paris anlaşmasındaki gibi kalıyordu. Ancak Padişah, Paris anlaşması hükümlerinin uygulanmasının sağlanması için Boğazlar barış zamanında dost ve müttefiklerin gemilerine açabilecekti. Karadeniz eskiden olduğu gibi, bütün devletlerin ticaret gemilerine açıktı. İmzacılar ayrıca 1856 barışının yeni antlaşma ile kaldırılmayan hükümlerinin geçerliliğini tasdik ediyorlardı.

Bu başarı Rus halkoyunda, Kırım harbinin bir intikamı olarak kabul edildi. Ayrıca bu hareket, Rusya dışında yaşayan İslâvlar ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ortodoks tebaa arasında heyecanla karşılandı. Böylece, Rusya'nın bir süreden beri izlemekte olduğu Panislâvizm siyâseti yeni bir hız kazandı.

— VIII —

1877 - 1878 TÜRK - RUS SAVAŞI

A — RUSYA VE PANİSLÂVİZM

1877-1878 Rus-Osmanlı savaşının sebepleri **Panislâvizm** cereyanının Rus emellerine âlet edilmesi sonucu çıkmıştır. Aslına bakılırsa Panislâvizm hareketi başlangıçta bir siyâsi hareket değildir, siyâsi niteliğini sonradan kazanmıştır.

Avrupa'nın bir çok fikrî akımlarında olduğu gibi Panislâvizm'in kaynağını da 1789 büyük Fransız devriminde aramak gerekir. İhtilâlin ortaya çıkardığı milliyetçilik şuuru

slav halkları üzerinde de etkisiz kalmamıştı. Bu akımların etkisiyle 1820'lerde Rusya'da bir "Birleşik Slavlar Derneği" nin kurulduğunu görüyoruz. Bu dernek Rusları, Polonyalıları, Çekleri, Sırpları ve Hırvatları, Bulgarları ve Slovenleri Slav kavimleri, kuzeyde Kuzey Buz Denizi ile Beyaz Denizi, Güneyde de Karadeniz ve Adriyatik Denizini Slav denizleri olarak kabul ediyordu.

Avrupa'da ortaya çıkan 1848 ihtilâllerinin milliyetçilik ve milli birlik akımı Panislâvizmi büyük ölçüde etkilemiştir. 1848'de Avusturya sınırları içindeki Macarlar millî birlik için ayaklanınca, slavlar da dil ve kültür bakımından bir millî birlik hareketine girişmişlerdi. Ancak Avusturya'nın slavlar arasındaki bu birliğe karşı sert tedbirler alması üzerine, slavlar dışarıda bir destek arama yolunu seçmişler ve bunu da yegâne bağımsız slav ülkesi olan Rusya'da bulmuşlardı.

Kırım savaşından önce, Rusyadaki Panislâvisler 1841'de kurulmuş olup, ünlü Rus tarihçisi Pogodin'in baş yazarlığını yaptığı Moskvityanin dergisi etrafında toplamışlardı. Pogodin'e göre, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları yıkılmalı, bunların yerine, merkez İstanbul olmak üzere bir Slav devleti kurulmalı ve bu devlet Rusya'nın himayesi altında olmalıydı. Pogodin'in çabaları sonunda Kırım savaşından sonra 1857'de Moskova'da bir "Slav Yardım Derneği" kuruldu. ve bu dernek Rus Dışişleri Bakanlığı Doğu şubesinin kontrolü altına konuldu.

Rus panistlavistlerinden Nikolay Yakoleviç Danilevskiy 1869'da Zarya (Şafak) adlı dergide on makale yazdı ve sonra bunları "Rusya ve Avrupa" başlığı altında kitap halinde yayımladı. Bu eser büyük yankılara sebep oldu. Danilevskiy'e göre, XIX.y.y. doğu meselesi, iki bin yıl önceki Roma ile Yunan arasındaki mücadelenin devamı idi. Şimdi Almanlar Roma'nın, Slavlar ise Yunan'ın yerini almışlardı.

Danilevskiy'e göre Slav Birliği şu devletlerden meydana geliyordu:

Birliğin başında bulunan Rusya'ya Avusturya Galiçya'sı ve Kuzey Bukovina ile Macaristan'ın Karpatlar Ukraynası verilecek; Bohemya, Moravya ve Slovakya kırallığı; Osmanlı Devletinden alınacak Karadağ, Bosna-Hersek ve Kuzey Arnavutluğun, Macaristan'dan Voyvodina ve Banat'ın, Avusturya'dan Dalmaçya, İstriya, Triyeste, Görz ve Gradisca ile Carniyola ve Carentia'nın alınmasıyla meydana gelecek Sırp - Hırvat - Sloven Krallığı; Makedonya'nın büyük bir kısmını içine almak üzere Bulgaristan Krallığı; Avusturya Bukovinası ile Macaristan Transilvanya'sı da dahil olmak üzere Romanya Krallığı; Tesalya, Epir, Güney-batı Makedonya, Girit, Rodos, Kıbrıs ve Anadolu'nun Ege kıyılarına sahip olan Yunanistan Krallığı; Macaristan'ın geri kalan topraklarında bir Macaristan krallığı ve nihayet İstanbul ve havalisi

Profesör Fahir Armaoğlu, Türkiye ve Yunanistan hariç, bugünki Rusya ve peyklerinin meydana getirdiği doğu bloku ile Danilevsky'nin projesi arasındaki şaşırtıcı benzerliğe dik kati çekmektedir. Öte yandan, Yunanistan'ı meydana getirecek olan topraklar da ilginçtir. Bu topraklar XX.y.y. da Yunanistan'ın hak iddia ettiği toprakların büyük kısmını içine almaktadır.

İşte 1875'lerde Osmanlı-Rus savaşının ilk belirtileri ortaya çıktığı zaman Panislâvizmin ihtirasları bu derece geniş bir araziye yayılmış durumdaydı. Savaşa varan Balkan ayaklanmalarında bu yeni cereyanın etkisi açıktır.

B — 1877-1878 TÜRK-RUS SAVAŞI

Bu savaşa varan olaylar Hersek ayaklanması ile başlamıştır. 1875'de Hersek'te köylülerin vergi vermek istememeleri ve bu sebeple zabıtanın takibinden kurtulmak için Karadağ'a sığınmaları ile başlıyan hareket sonunda isyana varmıştır.

Babıâli'nin mültecilerin tekrar kasabalarına dönmek hususundaki iznini asîler yanlış anladılar ve bunu Osmanlı

Devletinin zaafı olarak telâkki ettiler. Bunun üzerine bütün Hersek halkı "Müslüman ağaların sert muamelelerini, vergilerin ağırlığını, mültezimlerin zulmünü" bahane ederek ayaklandılar. Oysa Sadrazam Esat Paşa bu izni, Rus elçisinin tavassutu üzerine vermişti. Bu sıralarda Rusya ile Osmanlı Devleti birbirine yaklaşma siyâseti güdüyorlardı. Bu hareketin öncüsü İstanbul'daki Rus elçisi **İgnatieff** idi. Bu elçi "bazı gerçeklerin Babıâli'ye açıklanarak onların kazanılabileceğini ve bu suretle Osmanlı Devleti'nin, Rusya himayesine sokulabileceğini" düşünüyordu. Görüşü, daha 1870' lerden itibaren, yâni Paris Anlaşmasının Karadeniz'in tarafsızlığı hakkındaki hükümlerinin kaldırılmasından sonra, Babıâli'de zemin buldu. Sadrazam Âli Paşa, Fransa'nın Almanya ile yaptığı savaştan yenik çıkmasını ve artık etkin bir surette Osmanlı Devletine yardım edemiyeceğini de hesaba katarak, bunu pek zararlı bulmuyordu. Aksine bu devletle dost geçinmek fikrindeydi. Padişah Abdülaziz de Rus dostluğuna taraftardı. 1871'de Âli Paşa ölünce yerine geçen Mahmut Nedim Paşa ise tam bir Rus dostuydu. Fikirlerini II. Mahmud'un oğullarına söylediği bazı sözlere dayandırdığı iddiasındaydı. Ona göre II. Mahmud "Rusya ile katiyen harbe girmeyin; Çarla dost kalın ve barış içinde yaşayın; çünkü herhangi bir devlet bize ateş ettiği vakit bir çok kurşunları isabet etmez; oysa Rusya ateş edince bütün kurşunlar İmparatorluğumuza isabet eder" demişti. Böylece Mahmut Nedim Paşa, Âli Paşa'nın Rusya yanında diğer Devletleri de ihmal etmeme **siyâsetini** terkedip devleti Rus nüfuzuna terketti. Artık Padişah Abdülaziz de "İstanbul'da bir tek dostu bulunduğunu, onun da Rus elçisi İgnatieff olduğunu" söylüyordu. Osmanlı Devletini bir anlamda İgnatieff idare ediyordu. Öte yandan Balkanlarda Hristiyan tebaa arasında Panislâvizm propagandası gelişmekteydi. Ancak halkın hoşnutsuzluğu da artmıştı. Kamu oyu Sadrazam aleyhine dönmüştü. Mahmut Nedim Paşa, halk arasında Nedi-

mof diye anılıyordu. Bu durumda Padişah 1872'de Mahmut Nedim Paşa'yı azletti. 1875'e kadar üç yılda altı Sadrazam değişti. Yukarıda bahsettiğimiz Hersek isyanı başladığında Sadrazam, Esat Paşa idi. Ancak, Esat Paşa'nın isyanı bastırmaya muvaffak olamaması üzerine Mahmud Nedim Paşa ikinci defa Sadrazamlığa getirildi.

Hersek isyanı Avusturya'yı çok telâşlandırmıştı. Zira, kendi toprakları içinde de Slavlar vardı, onlar da ayaklanabilirdi. Osmanlı Devleti'nin isyanı bastıramaması üzerine Avusturya müdahaleye karar verdi. Ancak o sırada, Avusturya Birinci Üç İmparatorlar Ligi (1872) adı verilen hareket birliği sebebiyle, Almanya ve Rusya ile beraber hareket etmek zorundaydı. Bu sebeple bunlarla görüştü. Fransa ve İtalya da aracılık teşebbüslerine katıldı. Ama bu ülkelerin Hersek konsoloslarının, asilerle Osmanlı Devleti arasındaki arabuluculuk çalışmaları netice vermedi.

Bunun üzerine Avusturya işi daha ciddi tuttu. Almanya, Avusturya ve Rusya Viyana'da aralarında görüştüler. Bu görüşmeler sonucu alınan kararlar 1876 ocağında, Avusturya Başbakanının adıyla anılan **Andrassy notası** olarak Osmanlı Devleti'ne bildirildi. Bu notada, "Hristiyan halk için din ve mezhep serbestisi, iltizam usulünün derhal kaldırılması, çiftçilerin kendi topraklarına sahip olması için gerekli tedbirlerin alınması, vergilerin mahalli ihtiyaçlar için sarfedilmesi ve bunların tatbikatına nezaret etmek üzere Müslüman ve Hristiyan tebaa temsilcilerinden bir komisyonun kurulması" isteniyordu. Osmanlı Devleti bu istekleri "yarı resmî mahiyette dostane tavsiyeler"[1] telâkki ettiğini de kaydederek, prensip olarak kabul etti. Ancak vergilerin mahallinde sarfı hususuna itiraz ediyordu. Bunun üzerine nota asilere bildirildi. Fakat, Rusya, Sırbistan ve Karadağ ta-

---

[1] **Jean LARMEROUX**, La Politique Extérieure de L'Autriche-Hongrie, 1875 - 1914, Tome I, p. 26.

rafından mukavemete teşvik edilen asiler bunu reddettiler. Olay heyecanla karşılandı. Artık herkes bu isyanı başka ayaklanmaların takip edeceğine inanıyordu. Öte taraftan Karadağ da asilere yardıma başlamıştı.

Nihayet 1876 nisanında her tarafta beklenen Bulgaristan ayaklanması başladı. Kırım savaşı sırasında Rus casusluğu yapan Naydankerof isminde bir Bulgarın organize ettiği hareketin amacı, Rusya'nın da yardımıyla İstanbul'a kadar uzanan müstakil bir Bulgaristan kurmaktı. İsyanın plânı ise basitti. Köyler yakılacak, Türkler katledilecekti.

İsyan çabucak genişledi. Telgraf tellerini kesen, köprüleri havaya uçuran asiler etrafı ateşe verdiler. Bu durumda meşru müdafaa durumunda kalan Türkler de silâha sarıldılar. Her taraf kan ve ateş içinde kaldı. Bunun üzerine hükûmet 18 bin kişilik bir kuvveti Bulgaristan'a sevketti. Şiddetli bir mukavemetten sonra isyan bastırıldı. Bu sırada Selânikte bir ayaklanma çıktı. Karışıklıklar sırasında Alman ve Fransız konsolosları öldürüldü. Gene bu sırada Osmanlı Devleti içinde de bir talebe ayaklanması oldu. İstanbul'da, Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye medreselerindeki talebeler "devlet ve memleketin hukuk ve istiklâli çiğnendiği bir zamanda derslerle uğraşmak hamiyyet ve diyanet şiarı değildir; her tarafta İslâmlar, Hristiyanların takriklerine ve eziyetlerine zebun oluyor; buna sebep olan büyükleri ortadan kaldırmak şer'an cümlemize vazife borcudur" diyerek Babıâli önüne geldiler. Talebeye yapılan nasihat da kâr etmeyince, başka çare kalmadığını gören Abdulaziz istemeye istemeye Mahmud Nedim Paşa'yı azletti.

Bu durum Rusya'nın harekete geçerek ön plâna çıkmasına sebep oldu. Rusya'nın harekete geçişi ise karşısına İngiltere'yi çıkardı. Oniki mayıs 1876'da Rus Çarı Almanya'yı ziyaret edince başbakanlar da, Avusturya başbakanı Andrassy'nin de katılmasıyla durumu gözden geçirdiler. Rus baş-

başbakanı Gorçakoff tarafından hazırlanan projeyi Berlin Memorandumu olarak kabul ettiler. Bu belge ile şu isteklerde bulunuyorlardı:

"1 — Asilerle Osmanlı Devleti arasında iki aylık bir ateş-kes yapılması,

2 — Yapılacak reformlar konusunda Osmanlı Devletinin asilerle görüşmesi,

3 — Ayaklanma dolayısıyla halkın uğradığı zarar ların ödenmesi ve memleketlerine dönen asilerin affedilmesi,

4 — Reformların tamamen uygulanışına kadar Hristiyanların silâh taşımalarına müsaade edilmesi,

5 — Islahatın Avrupa devletlerinin gözetimi altında yürütülmesi."

Memoranduma Fransa ile İtalya da katıldılar. Yalnız istenenleri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ile bağdaşır görmeyen İngiltere buna katılmadı. Öte yandan İngiltere, Almanya, Avusturya ve Rusya'nın Osmanlı İmapartorluğunu paylaşmalarından endişe ediyordu[2]. Bu sebeple donanmasını Beşige koyuna yolladı. Bir tehlike halinde Osmanlı Devletini savunmaya hazırlanıyordu.

30 mayıs geldiğinde vekiller heyeti, İngiltere'nin Türkiye'yi desteklediğini görerek kamu oyunda artan Rus düşmanlığı karşısında "şuuru muhtel" olduğu hususunda bir fetva ile Padişahı tahtından indirip yerine V. Murad'ı geçirdiler. İç karışıklıklardan cesaret alan isyancılar ise ayaklanmayı genişletmişlerdi. Bu durumda Avusturya başbakanı Andrassy, Avusturya menfaatlerini garanti altına almak üzere Rus başbakanı Gorçakoff ile anlaştı. Yazılı olmayıp, sözlü olan **Reichstadt** antlaşmasına göre, Osmanlı Devleti ile Sırbistan ve Karadağ arasında yapılan savaşta Osmanlı Dev-

---

2 **A.J.P. TAYLOR,** The Struggle for Mastery in Europe 1848 - 1918, London, 1954, p. 236.

leti'nin yenilgisi halinde, Bosna ve Hersek, Avusturya, Sırbistan ve Karadağ arasında paylaşılacak ve ayrıca Rusya'ya Besarabya ve Batum verilecekti. Antlaşmada Bulgaristan, Rumeli ve Arnavutluğun muhtariyet kazanması da öngörülmekteydi. Ancak antlaşmanın yazılı değil, sözlü olması sonradan farklı yorumlara sebep olmuştur. Rusya'nın iddiasına göre, Avusturya'ya sadece Bosna'nın bir kısmı verilmişti.

Antlaşma ancak Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle işliyecekti. Oysa 1876 sonbaharı geldiğinde Osmanlı Devleti duruma hâkim olmuştu. Slavların yenilmesi Rusya'yı çok kızdırdı. Şimdi Rusya Balkanlara gönüllü yollamaya başlamıştı. Bu hâl buhranı şiddetlendirdi. Bu sırada İngiliz kamu oyu Türkiye aleyhine dönmüştü. Bu davranış da Rusya'yı cesaretlendirdi. 1876 ekiminde Osmanlı Devleti'ne verdiği bir ültimatomla 48 saat içinde, Sırplarla iki aylık bir ateş-kes yapılmasını istedi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti boyun eğdi.

Olay İngiltere'yi ürküttü. Zira III. Aleksandr 2 kasım 1876'da İngiliz Büyükelçisine "Eğer Avrupa kararlı bir şekilde harekete hazır değilse, biz tek başımıza hareket etmeye mecbur kalabiliriz"[3] demişti. Kırım'da Petersburg'a giden Çar, "Tanrı kutsal görevimizin ifasında bize yardımcı olsun"[4] diyerek Rusya'nın emellerini açıkça söylüyordu.

Nihayet İngiltere'nin gayretleri sonucu, Balkan buhranı hakkındaki tedbirleri görüşmek üzere 23 aralık 1876'da İstanbul'da bir milletlerarası konferans toplandı .Konferansın açıldığı sabah ise İstanbul'da toplar atılıyordu. Tahta geçtikten sonra aklını kaçıran V. Murad tahttan indirilmiş, yerine geçen II. Abdülhamid ise Meşrutiyeti ilân etmişti. İşte toplar bu Kanun-u Esasî'nin yürürlüğe girdiğini gösteriyordu.

---

3 Emil BOURGEOIS, Manuel Historique Etrangère, Tome III p. 796.

4 TAYLOR, Age, p. 239.

Konferans, neticede Sırbistan ve Karadağ'ın topraklarının genişletilmesini, Bosna, Hersek ve Bulgaristan'a muhtariyet verilmesini istedi. Osmanlı Devleti biraz da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby'nin verdiği teminata güvenerek bu teklifleri reddetti.

Konferansın başarısızlığı üzerine Avusturya, Rusya'yı durduramıyacağını anlamıştı. Yapacağı bir anlaşma ile Balkanları nüfuz bölgelerine ayırmak ve Rusya'nın Balkanlardaki yayılışını frenlemek istedi. 15 ocak 1877'de yapılan **Peşte** antlaşmasına göre Avusturya Bosna-Hersek'i alıyor, karşılığında Rusya'yı Balkanlar'da serbest bırakıyordu. Yalnız Rusya, Balkanlar'da tek ve büyük bir Slav Devleti kuramıyacaktı.

Bundan sonra Rusya, 24 nisanda ordusunu Besarabya'ya sokarak Osmanlı Devletine savaş açtı. Lord Derby'ye rağmen, İngiliz kabinesi Osmanlı Devleti yanında savaşa girmedi. Sadece İstanbul'un Ruslar tarafından işgal edilmiyeceği hususunda Rusya'dan teminat almakla yetindi.

Osmanlı-Rus savaşı iki cephede cereyan etti: Balkan cephesi ve Kafkas cephesi, Kafkas cephesi komutanı Ahmet Muhtar Paşa, başarılı savaşlar yaptıysa da, fazla dayanamadı ve 1877 kasımında Ruslar Kars'ı ele geçirip Erzurum'a yöneldiler. Kadını erkeği ile başarılı bir savunma yapan Erzurum Ruslara teslim olmadı. Ancak 1878 ocağında yapılan mütareke ile Rusya'ya geçti.

Tuna cephesine gelince, süratle Tuna'yı aşan Ruslar 1877 haziranında Gazi Osman Paşa tarafından savunulan **Plevne**'yi kuşattılar. Gazi Osman Paşa çok yüksek üstün düşman kuvvetlerine karşı (40 bin askere karşılık 200.000 insan ve 550 tane top) kaleyi kahramanca savundu. Beş ay dayanan Osman Paşa kalede yiyeceğin azalması üzerine muhasara çemberini (bu sırada muhasarada 500.000 asker vardı) yarıp çıkmak istedi, fakat kaleden çıkan yaralıların ve ahali-

nin harekâtı ağırlaştırması ve bizzat Osman Paşa'nın yaralanması üzerine Ordu Ruslara teslim oldu.

Rus Çarı, Osman Paşa'ya galip bir kumandan gibi muamele etti ve kılıcını taşımasına izin verdi. Savaş sırasında isyan ederek bağımsızlığını ilân eden ve kuşatmada ordusu ile Rusya'ya yardım eden Romen Prensinin elini sıkmayan Gazi Osman Paşa daha sonra Rusya'ya gönderildi.

Plevne'nin düşmesi ile Ruslara İstanbul yolu açılmıştı. Edirne'yi alarak Çatalca önlerine kadar geldiler. Bu durumda Osmanlı Devleti barışa yanaştı. 1878 ocağında Edirne'de mütareke yapıldı. Antlaşma ise 3 Mart 1878'de yapıldı. Barış anlaşmasının şartları öylesine ağırdı ki, hariciye nazırı Saffet Paşa imzalarken göz yaşlarını tutamşamıştı[5]. **Ayastefanos (Yeşilköy)** barışına göre[6] :

> "Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsız oluyordu. Ayrıca toprakları da genişletilmekteydi. Karadağ Adriyatik denizine çıkıyor, Sırbistan Niş'i alıyordu. Rus askerine önce geçit veren sonra da 1877 ağustosunda Osmanlı Devletine saşaş ilân eden Romanya, Besarabya'yı Rusya'ya veriyor, karşılığında Dobruca'yı alıyordu.
>
> 2 — Bir "Büyük Bulgaristan" meydana getiriliyordu. Bu ülke Osmanlı Devletine vergi bağı ile bağlı muhtar bir prenslik olmakla beraber, toprakları kuzeyde Tuna nehri, doğuda Karadeniz, güneyde Ege denizi, batıda da Arnavutluğa kadar uzanıyordu.
>
> 3 — Bosna ve Hersek'te, Avusturya ve Rusya'nın ortak kontrolünde ıslahat yapılacaktı. Bu hükmün anlamı Rusya'nın Bosna-Hersek'i Avusturya ile beraber kontrol altına almasıydı. Peşte antlaşmasıyla, Bosna-Hersek'in kontrolünü Avusturya'ya bırakan Rusya şimdi bu antlaşmayı bir kenara itiyordu.
>
> 4 — Osmanlı Devleti Ermeniler için de ıslahat yapacaktı. Böylece Rusya, Ermeni meselesine de el atıyordu.

---

[5] **ARMAOĞLU,** Age, s. 270.

[6] Barışın metni: **ERİM,** Age, ss. 387 - 400.

5 — Osmanlı Devleti Rusya'ya 1 milyar 410 milyon ruble (5.600 milyon frank) savaş tazminatı ödeyecekti. Ancak Rusya, Osmanlı Devletinin durumunu gözönüne alarak bu tazminatı 300 milyon rubleye indiriyor, fakat karşılığında Batum, Kars, Ardahan, Eleşkirt ve Bayazıt'ı alıyordu.

Rusya'nın bu şartları Osmanlı Devletine kabul ettirmesi yetmiyordu. Bunları büyük devletlerin de benimsemesi gerekiyordu. İlk itiraz Avusturya'dan geldi. Rusya'nın Peşte antlaşmasını çiğnemesi Avusturya'yı çok sinirlendirmişti. Bir yandan Doğu meselesinin bir milletlerarası konferansta ele alınmasını teklif ederken, öten yandan da Tuna bölgesine asker yığmaya başladı.

İngiltere ise Ayastefanos ortaya çıkınca telâşlandı. Donanmasını İstanbul'a gönderdi. Rusya kendi nüfuzu altındaki büyük Bulgaristan ve doğu'da stratejik Kars yaylasını ilhak etmekle İngiltere'nin Akdeniz'deki durumunu tehlikeye düşürüyordu. Bismark'ın da katılmasıyla 13 haziran 1878'de Berlin Kongresi toplandı.

Bu kongrede İngiltere esas itibariyle Osmanlı Devleti'ni "desteklemişti". Aslına bakılırsa bu kongre büyük devletlerin, Balkan milletlerinin bağımsızlığını, kendi emperyalist emellerine feda ettikleri bir kongredir. Rusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere toprak ilhak etmişlerdir. Bu sebeple kongre Doğu meselesinde bir dönüm noktasıdır. Kongre'nin kararlarını özetlemeye geçmeden evvel, İngiltere'nin konferanstan ancak bir ay sonra ilân ettiği kazancı Kıbrıs'a değinelim.

C — KIBRIS ANLAŞMASININ ANLAMI VE ÖNEMİ

İngiltere, Berlin Kongresi toplanmadan, daha 23 mayıs 1878'de Osmanlı Devleti'ne 48 saatlik bir ultimatom vererek Kıbrıs'ın işgal ve idaresinin kendisine bırakılmasını istedi. Dışişleri bakanı Salisbury, İstanbul'daki elçisine gönderdiği mesajda söyle diyordu:

"Bu ittifak, Rusya'nın Kars'ı ve Ermenistan'daki fetihlerini elinde tutması şartına bağlı olacaktır. Eğer Rusya bu yerlerden vazgeçerse, Kıbrıs'ı tahliye edeceğiz ve bu anlaşma da sona erecektir. Bu şartların derhal kabulü için bütün gücünüzü kullanınız. Eğer Sultan İngiltere'nin iyi niyetine sahip olmak istiyorsa bunlar derhal kabul edilmelidir. Ele geçen bu fırsat kaçırılacak olursa, artık hiç bir zaman ortaya çıkmayacaktır. Rus ordusunun İstanbul'dan çekilmesi ve Bulgaristan'ın ya da Balkan Dağlarının kuzeyine itilmesi veya tamamen ortadan kaldırılması hususunda Rusya ile anlaşmak üzereyiz. Sultan yukarıdaki anlaşmaya rıza göstermiyecek olursa, Rusya ile yapılan müzakereler hemen kesilecek ve bunun ilk sonucu da, hem İstanbul'un işgali ve hem de Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması olacaktır" [7].

Bu ağır tehdit altında Türkiye 25 mayısta adayı vermeye razı oldu. Bu husustaki anlaşma 4 haziranda İstanbul'da imzalandı. Anlaşmaya göre Kıbrıs'ın işgal ve idaresi, Rusya'nın Batum, Kars ve Ardahan'dan herhangi birisini elinde muhafaza etmesi veya yeni fetihlerde bulunması ihtimali dolayısıyla, İngiltere'nin adı geçen toprakları silâhla muhafaza ve müdafaa etmesi şartıyla İngiltere'ye terkolunuyordu. Salisbury ise elçi Layard'a çektiği 30 mayıs tarihli telgrafında şöyle söylüyordu: "Şurası kesin olarak anlaşılmalıdır ki, eğer tehlikenin sebebi ortadan kalkacak olursa, bir ihtiyati tedbir olan bu anlaşma aynı anda ortadan kalkacaktır". Oysa bu talimata rağmen, Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'dan çekilmesi halinde İngiltere'nin de Kıbrıs'tan çekileceğine dair şart anlaşmada yer almamıştır. Bir İngiliz diplomatı[8], Salisbury'nin Layard'a 30 mayıs tarihli telgrafının o gün gönderilmeyip, Kıbrıs anlaşması imzalan-

---

[7] Sir James **HEADLAM-MORLEY,** Studies in Diplomatic History, London, 1930, p. 199.

[8] **HEADLAM-MORLEY,** age, p. 210.

dıktan sonra gönderildiğini ve bu sebeple Salisbury'nin gayri samimi bir şekilde hareket ettiğini yazmaktadır.

Zaten Kıbrıs anlaşması, İngiltere'nin politikasında bir dönüm noktası olacaktır. Bu tarihe kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak tamlığını koruma siyaseti izleyen İngiltere bu tarihten sonra artık Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını kaçınılmaz sayacak ve bu devletin topraklarını ele geçirmek yahutda bu topraklar üzerinde kendisine bağlı devletler kurmak siyasetine başlıyacaktır.

Artık İngiltere, Osmanlı topraklarını Rusya'ya kaptırmamak, kendisine alıkoymak politikasına başlamıştır. Bunun ilk belirtileri Kıbrıs anlaşmasına, "Osmanlı Devleti'nin Hristiyan uyruklular hakkında yeni ıslahat uygulayacağını taahhüt eden" bir madde koydurmasıdır. Madde özellikle Ermenilerle ilgilidir. İkinci olarak İngiltere, 1882'de Mısır'ın tek hâkimi olacak ve 1914'de Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına katılınca burasını himayesi altına aldığını ilân edecektir.

Osmanlı dış siyasetinde İngiltere'den boşalan yeri ise bundan sonra Almanya almaya başlıyacak, 1914'de her iki devletin beraberce girdiği savaştan her iki devlet de yenik çıkacaktır. Bu savaşın (Birinci Dünya Savaşı) sonu Osmanlı Devleti'nin de sonu olacaktır

D — BERLİN KONGRESİ

1. Sonuçları:

13 haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi, bir aylık çalışmaları sonucu 13 temmuz 1878 de çalışmalarını tamamladı. Bu kongrenin isteği tamamlandı. Bu kongrenin kabul ettiği Berlin antlaşmasıyla 1856 Paris barışı ile kurulmuş olup Osmanlı - Rus savaşı ile bozulan dengenin yerine bir yenisi kuruldu. Berlin Antlaşmasına göre[9]:

---

[9] Berlin antlaşmasının metni: **ERİM**, Age, ss. 403 - 424.

"1 — Bulgaristan, Ayastefanos'ta olduğu gibi Osmanlı Devletine vergi bağı ile bağlı muhtar bir prenslik oluyordu. Ancak sınırlar daraltılıyordu. Sınırları kuzeyde Tuna, güneyde Balkan dağlarıydı. Doğu Rumeli ve Makedonya Osmanlı Devleti'ne iade ediliyordu.

2 — Doğu Rumeli muhtar bir eyalet olmakla beraber, siyasî ve askerî bakımdan Osmanlı Devletine bağlı olacaktı.

3 — Girid'de 1868'de uygulanmaya başlıyan muhtariyet devam edecekti.

4 — Bosna-Hersek, Avusturya'nın işgal ve idaresine bırakılmaktaydı. Böylece Avusturya buraya yerleşmek için ilk adımı atmaktadır.

5 — Karadağ bağımsız oluyor ve Antivari limanını alıyordu.

6 — Sırbistan bağımsız oluyor ve Niş ile civarını alarak topraklarını genişletiyordu.

7 — Romanya bağımsız oluyordu.

8 — Osmanlı Devleti Doğu'da Kars, Ardahan ve Batum'u Rusya'ya bırakıyordu.

9 — 61. madde Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni meselesini ortaya çıkarmaktadır. Maddeye göre Osmanlı Devleti Ermeniler lehine ıslahat yapacak, onları Kürt ve Çerkeslere karşı koruyacaktı. Ayastefanos'da Ermenilerle Rusya'nın ilgilendiğini gören İngiltere şimdi Ermenilerin savunmasını üzerine alıyordu.

10 — Osmanlı Devleti Rusya'ya 802 milyon frank harp tazminatı verecekti."

2. Berlin Kongresi'nin Önemi:
Yeni Bağımsız Balkan Devletleri:

Berlin Kongresi'nin en önemli yönü Yunanistan'ın bağımsızlığını alışından sonra, diğer Balkan ülkelerinde gelişen bağımsızlık duygularının bir sonuca varmış olmasıdır. 1878'de Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olmuşlar, Bulgaristan ise bağımsızlığa çok yaklaşmıştır.

Balkan ülkeleri böyle bağımsız olmakla beraber bunları Rusya'nın kendi nüfuzu altına alması kolay olmadı. Ber-

lin Kongresi'nden Birinci Dünya Harbi'ne kadar olan olayları incelerken, Rusya'nın Balkan politikasında bu konuya tekrar değineceğiz. Şimdi Berlin Anlaşmasına karşı devletlerin tutumunu tesbit edelim:

Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında yeni bir devre teşkil eden Berlin Kongresi'nden sonra İngiltere'nin politikası Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmaya yönelmiştir.

Avusturya'da kendi monarşisinin devamı bakımından lûzumlu gördüğü Osmanlı monarşisinin devamı politikasını değiştirmiştir. Artık o da yıkılmanın kaçınılmaz olduğunu görmüş, Osmanlıların Balkan topraklarına gözünü dikmişti. Bunun için izlenecek politika basitti. Rusya'nın Balkanlarda büyük bir Slav Devleti kurmasını önlemek maksada ulaşmaya yeterdi. Avusturya'nın yayılma arzuları Selâniğe kadar uzanıyordu. Tabiî, bu politika kendisini Rusya ile çatışmaya götürdü. Bu hali Bismark'ın korktuğu gibi, Avrupa'da Alman-Avusturya ittifakına karşı bir blokun kurulmasına sebep oldu. 1914'de Birinci Dünya Savaşı bu blokların Balkanlardaki çatışmalarından doğmuştur.

Kongrenin bir başka bakımdan önemi de Üç İmparator Ligi denen Alman - Avusturya - Rusya ittifakının parçalanması oldu. Rusya Ayastefanos'tan sonra bu kongreye gelirken Bismark'ın kendisini destekliyeceğini umuyordu. Oysa Bismark, Avusturya'yı Almanya'ya bağlamayı daha uygun bulmuştu. Berlin Kongresi imzalandığı gün ihtiyar Gorçakoff "bunun, mesleğinde en kara günlerden biri olduğunu"[10] söylüyordu. Panistlavistler de kongreden kızgın ayrılmışlardı. Panistlavist Danilevsky "Berlin ihaneti" dediği Berlin kongresi için "biz buraya ümitlerimizin cenaze törenini yapmaya toplandık" [11] diyordu.

---

[10] N. BRİAN-CHANNİNOV (G.K. Söylemezoğlu), Rusya Tarihi, S. 396.

[11] Max. CHOUBLİER, La Question d'Orient depuis le Traité de Berlin, Paris, 1897, p. 133.

İtalya da tabii yayılma alanı gördüğü Triyeste, Tirol ve Dalmaçya'dan bir şey koparamadığı için kızgındı.

E — BERLİN ANTLAŞMASINDAN BİRİNCİ DÜNYA HARBİNE KADAR OLAYLAR VE TÜRK - RUS MÜNASEBETLERİ

Otuzbeş yıl kadar süren bu devre çok çeşitli olaylarla doludur. Bu safhada Rus politikası artık başlıca iki noktada yoğunlaşmıştır: 1 — Rusya'nın Balkanlar politikası ve 2 — Rusya'nın Boğazlar politikası. Bunlardan başka Rusya bir de Ermeni meselesiyle ilgilenmiştir.

1. Rusya'nın Balkanlar Politikası :

Bu devrede meydana gelen olaylar büyük ölçüde Berlin anlaşmasının uygulamasıyla ilgilidir. Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim.

a — Bosna - Hersek'in Avusturya tarafından işgali :

Bilindiği gibi Berlin anlaşması Bosna-Hersek'in işgal ve idaresini Avusturya'ya vermişti. Fakat Avusturya'nın buraya yerleşmesi kolay olmadı. Buraların çoğunluğu Slav olan halkı Rusya tarafından işgale karşı koymaya teşvik ediliyordu. Buraları kendisinin tabiî yayılma alanı olarak gören Sırbistan da, halkı mukavemete teşvik ediyordu. Osmanlı Devleti ise buradaki müslümanları kışkırtmaktan geri kalmamıştı. Fakat bütün bunlara rağmen Avusturya 1879 eylülünde burasını işgali altına aldı. 23 temmuz 1908'de Osmanlı Devleti ikinci Meşrutiyetini ilân edince Avusturya, Osmanlı Devleti'nin kendisine çeki düzen verip kuvvetleneceğinden korktu ve Bosna-Hersek'i ilhaka karar verdi. Böyle bir harekette kendisine en fazla karşı koyacak olan devletin Sırbistan olacağını hesaplayan Avusturya, bu sebeple Rusya ile anlaşmak gerektiğini düşündü.

Bu sırada ise Rusya, 1905 Rus-Japon savaşında mağlup olmuş ve hem Mançurya ile Port Arthur'ü hem de Uzakdoğu'dan sıcak denizlere çıkmak imkânını kaybetmişti. Bu arada 1907 yılında İngiltere ile Uzak Doğudaki çatışmalarını bertaraf ederek bir anlaşma yapmıştı. Uzakdoğu'da ümidini kaybeden Rusya'nın ümidi şimdi Boğazlardaydı. Bu sebeple Rus Dışişleri Bakanı Iswolsky, 1907 görüşmeleri sırasında Boğazların **yalnızca** Rus savaş gemilerine açılması hususundaki niyetlerini açıklamıştı. İngiliz Dış işleri Bakanı Grey ise "henüz böyle bir kararı kâğıt üzerine koymak zamanı gelmemiştir fikrindeyim; buna hükûmet ve halkımızı alıştırmalıyız" [12] cevabını vermişti. Iswolsky bu cevaptan cesaret alarak, o sırada Viyana'ya yaptığı ziyarette aynı meseleyi Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal'a da açtı. Avusturya'ya koz çıkmıştı. Aehrenthal, Iswolsky'ye bu işi yapmadan bir süre evvel kendisine haber vermesini, zira Avusturya'nın da Bosna-Hersek'i ilhak niyetinde olduğunu söylemişti. 1908 yılı başında Avusturya, 1897 antlaşması ve 1904 Muerzteg programı ile Makedonya'da Rusya ile beraber statükonun korunmasını kabul etmiş olduğu halde, daha aktif bir politika izlemeye başladı. Bunun sonucu Bosna-Hersek demiryollarını Yenipazar'dan geçirip Mitroviça üzerinden Selânik-Bağdat demiryoluna bağlamaya karar verdi. Yani Avusturya bununla Sırbistan'dan geçmeyen bir demiryolunu Selâniğe uzatıyordu. Osmanlı Devleti de buna razı olmuştu. Ancak bu hareket Rusya'da tepkiyle karşılandı. Avusturya'nın Bosna-Hersek'e yerleşmesine karşılık Rusya'nın da Boğazları açtırmasına karar verildi. Bundan sonra **Reval**'de görüşen İngiliz ve Rus Hükümdarları meseleyi tekrar incelediler. Bu görüşmeden sonra Rusya, Boğazlar konusunda İngiltere'nin kendisini destekliyeceğine kesin

---

12 **Yusuf Hikmet BAYUR,** Türk İnkılâbı Tarihi, cilt: I, s. 202.

olarak inanmıştı.[13] Bu sebeple Rus Dışişleri Bakanı Iswolsky, 2 temmuz 1890'da Viyana'ya gönderdiği bir notayla Bosna-Hersek ve Boğazlar meselelerini görüşmeyi teklif etti. Avusturya teklifi kabul edince Aehrenthal ile Iswolsky **Buchlau**'da bir görüşme yaptılar. Ancak görüşmeler sonucu yazılı bir anlaşma yapılmadığı için, görüşmeler sonradan çeşitli şekillerde nakledilmiştir.

Iswolsky'ye bakılırsa, kendisi Aehrenthal'e Bosna-Hersek'in ilhakının 1878 Berlin antlaşmasının tadili anlamına geldiğini bu sebeple bütün imzacı devletlerin rızasının gerekli olduğunu söylemiştir. Aehrenthal ise Rusya'nın Boğazları kendisine açmasını kabul etmiştir. Ayrıca, Iswolsky'nin Bosna-Hersek'in ilhakını kabul ettiğini söylemiştir. Boğazlar meselesinde Aehrenthal, bunun bir milletlerarası mesele olduğunu, eğer diğer ülkeler özellikle İngiltere kabul ederse, Avusturya'nın muhalefet etmeyeceğini Iswolsky'ye söylemiş olduğunu da ifade etmektedir.

Neticede 5 ekim 1908 günü, Avusturya imparatoru François-Joseph, Padişah Abdülhamit'e yazdığı mektupla Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini bildirdi. Ancak Yenipazar sancağını Osmanlı Devleti'ne iade ediyorlardı.

Olayı en fazla tepkiyle karşılayan Osmanlı Devleti oldu. Halkın heyecanı Avusturya'ya karşı bir savaş havası yarattı. Ancak, İngiltere Osmanlı Devletine, savaşa gidecek yerde Avusturya'dan bir tâviz koparmasını tavsiye etti. 26 Şubat 1909'da yapılan bir anlaşma ile Avusturya Osmanlı Devletine 2,5 milyon altın lira (56 milyon frank) ödemeyi kabul etti.

Bu sırada ise Sırbistan ateş püskürüyordu. Göz diktiği topraklar elden gitmişti. Halk heyecan içindeydi. Bunun üze-

---

[13] **Baron M. de TAUBE,** La Politique Russe d'Avant-Guerre et la Fin de l'Empire des Tsars (1904 - 1917), Paris, 1928, p. 186.

rine Sırbistan seferberlik ilân etti. Sırbistan Veliahdı ise Rusya'ya giderek Rus yardımı sağlamaya çalışıyordu. Ancak Rusya böyle bir savaşa hazır değildi. 1905 Japon yenilgisinin tesirlerini üzerinden atamamıştı. Bu sebeple Sırbistan'a bir milletlerarası konferansa gitmesini tavsiye etti. Aslında Rusya'nın Bosna-Hersek meselesinde güçlük çıkarması İtalya, Fransa ve İngiltere'nin Boğazların sadece Rusya'ya açılması konusundaki Rus taleplerini kabul etmemeleridir. İtalya Trablusgarp üzerinde hareket serbestisini isterken, Fransa İngiltere'nin muvafakatini şart koşmuştu. İngiltere ise "Boğazlar açılacaksa bütün milletlere açılmalıdır" diyordu. Şimdi artık Rusya da konferans fikri peşindeydi. Aehrenthal'in kendisini atlatmasını hazmedemeyen Iswolsky, Berlin'de Alman şansölyesi Von Bülow'a "pis yahudi beni aldattı, bana yalan söyledi" diyerek [14] içini döküyordu. Fakat Avusturya da boş durmuyordu. Osmanlı Devleti ile tazminat konusunda anlaştıktan sonra, 15 kolordusunu Sırbistan sınırında seferber etmiş, saldırmaya hazırlanıyordu. Almanya ise milletlerarası konferansı önlemeye çalışıyordu. İplerin son derece gerildiği bir sırada, 21 Mart 1909'da Almanya, Rusya'ya sert bir nota vererek Rusya'dan Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakını tanımasını, evet veya hayır gibi kesin bir cevap vermesini istedi. Aksi halde sorumun Rusya'ya ait olacağını söylüyordu.

Şimdi Rusya tercih yapmak zorundaydı. Savaş, ya da barışı seçecekti. Rusya, savaşı göze alamadı. Oldu-bittiyi kabul etti. Yalnız kalan Sırbistan da Rusya'yı izleyince buhran ortadan kalktı.

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini bildirdiği 5 ekim 1908 günü Babıâli'ye başka bir telgraf daha gelmişti. Telgrafı çeken Bulgaristan prensi Ferdinand idi. Bağımsız-

---

[14] Mémoires du Chancelier Prince de Bülow, tome: II, p. 391. Gerçekten de Aehrenthal aslen yahudiydi.

lığını ve krallığını ilân ettiğini bildiriyordu. Şimdi kısaca bu neticeye varan olaylara değinelim.

b — Bulgaristan'ın bağımsızlığı :

Berlin antlaşması Bulgaristan bir prens seçene kadar burasının bir Rus komiserince idare edilmesine karar vermişti. Rusya da buraya **Dondukoff** adlı birisini tayin etmişti Tabii Dondukoff, prens seçilinceye kadar bütün çabalarını Bulgaristan'ın Rus nüfuzu altına düşmesine yöneltti. Ayrıca kendisini prens seçtirmeye uğraşıyordu. Ama hesapları yanlış çıktı. Bulgarlar, Avusturya ordusunda subay olan Alexandre de Battenberg'i prens seçtiler. Böylece Rusya Bulgaristan'da hayal kırıklığına uğramıştı. Olaylar Rusya'nın bağımsızlığına yardım ettikleri ülkelerin kendilerine tam bağlılıklarını istediklerini gösteriyordu ki bu hal Balkan ülkelerini hiddetlendirip mukavemete teşvik ediyordu.[15]

1883'te Zankoff'un da başkanlığa gelişinden sonra kilit noktalarındaki Ruslar işbaşından uzaklaştırılmaya başlayınca, Rusya Bulgaristan'a cephe almaya başladı.

1885 senesinde ise Bulgaristan'da gayet yaygın hale gelen Doğu Rumeli ile birleşmek fikri olgunlaştı. Doğu Rumeli'nin merkezi Filibe'de isyan çıktı ve Doğu Rumeli, Bulgaristan'la birleştiğini ilân etti. Daha önce, Bulgaristan'la Doğu Rumeli'yi bir lokma olarak yutmaya niyetlenen Rusya, şimdi Bulgaristan kendi nüfuzundan çıktığı için bu birleşmeyi desteklemedi. O sırada Uzakdoğu'da Rusya ile çatışan İngiltere Rusya'nın bu davranışını görünce hemen Rusya'ya inat olsun diye birleşmeyi destekledi. Şimdi Ayastefanos'taki roller değişmişti.

---

[15] **Prof. G.H. BOLSOVER** (Çev. Y. T. Kurat), Aspects of Russian Foreign Policy (1815-1914), 1815 - 1914 arasında Rus dış Politikasına Bir Bakış, Belleten, C. XXX, No. 118'den ayrı basım, Ankara 1966, s. 284.

Kendi toprağı giden Osmanlı Devleti ise bu durumun Berlin antlaşmasına aykırı olduğunu ileri sürüyordu. Nihayet İstanbul'da bir konferans toplamaya muvaffak oldu. Konferans toplantı halindeyken, Bulgaristan'ın Makedonya'ya kadar büyümesine sinirlenen Sırbistan, Bulgaristan'a saldırdı. İlk anda yenilen Bulgarlar, daha sonra Sırpları yendiler. Avusturya araya girdi ve iki devlet arasında barış yapıldı. Lâkin bu sefer Yunanistan Girit, Epir ve Makedonya için askerî hazırlıklar yapmaya başlamıştı. Ancak Devletler Yunanistan'ı desteklemediler.

Konferansa gelince, 1886 nisanında Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın birleşmesini tanıdı. Yalnız, Osmanlı Devletiyle Bulgaristan arasında bir ittifak yapılıyor ve bu ittifakla Osmanlı Devleti Bulgaristan'ı bir dış saldırıya karşı korumayı taahhüt ediyordu. Açıktır ki bu tedbir öncelikle Rusya'ya karşı alınmıştı.

Ama kendi topraklarını bile korumaktan aciz Osmanlı Devleti'nin, —o koruyamadığı topraklarda kurulan— başka bir devleti nasıl koruyacağı meselesi sorulmaya değer.

Olup bitenlere çok kızan Rusya ise, bir gece Battenberg'i sarayından kaçırıp sınır dışı etti. Bunun üzerine Battenberg taraftarları Prensi tekrar Sofya'ya getirdiler. Ama Battenberg de bunun böyle süremiyeceğini anladı ve bu işi terketti. Yerine Saxe-Cobourg hanedanından **Ferdinand** getirildi. Onun başbakanı Stambouloff ise koyu bir Rus düşmanıydı. Ancak Rusya ile münasebetlerin düzelmesini isteyen Ferdinand 7 yıl sonra Stambouloff'u işbaşından uzaklaştırdı. Bundan sonra da Bulgaristan tekrar Rus nüfuzu altına düştü.

1908 yılında, Avusturya başbakanı Aehrenthal ile görüşen Ferdinand, Avusturya başbakanına Bosna-Hersek'in ilhakına karşılık, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kabul ettirmişti. Bunun üzerine Bulgaristan 5 ekim 1908'de bağımsızlı-

ğını ilân etti. Osmanlı Devleti bunu tanımadıysa da, İngiltere sükûnet ve Bosna-Hersek meselesinde olduğu gibi taviz koparmasını tavsiye etti.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti tazminat istedi. Lâkin miktarda bir türlü anlaşmaya varılamıyordu. Bunun üzerine Rusya araya girdi. Yapılan anlaşma ile Bulgaristan'ın Osmanlı Devletine 125 milyon frank vermesi kabul ediliyordu. Osmanlı Devletinin ise 1877 - 1878 savaşından Rusya'ya aynı miktar borcu vardı. Şimdi Osmanlı Devletinin bu borcu siliniyor, Bulgaristan da Osmanlı Devletine hiçbir şey ödemiyordu. Böylece Rusya Bulgaristan'ı kendisine borçlu duruma sokuyordu.

Bu şekilde Berlin antlaşmasından beri fiilen bağımsız olan Bulgaristan hukuken de bağımsız hale gelmiş oluyordu.

c — Arnavutluk meselesi :

Berlin antlaşmasına göre Karadağ'ın hudutları genişletilerek Goussiné ve Plava'yı içine alıyordu. Halbuki buralar Arnavutlarla meskûndu. Bu sebeple burayı vermek istemediler. Bu yüzden savaş çıktı. Arnavutlar Karadağ kuvvetlerini yendiler. Bunun üzerine Berlin'de toplanan bir konferans bu yerler yerine Dulcigno'nun Karadağ'a ve Yanya, Meçöve ile Larissa'nın Yunanistan'a verilmesine karar verdi. Arnavutlar burayı da vermemek için kuşattılar. Osmanlı Devletinin Arnavutları bastıramadığını gören Türk düşmanı İngiliz başbakanı Gladstone bu duruma çok kızdı. İzmir'in işgalini ve Osmanlı Devleti üzerine baskı yapılmasını teklif etti. Rusya bunu derhal kabul etti. Ancak diğer devletler pek kabul etmediler. Zaten bu sırada Osmanlı Deveti de büyük bir kuvvetle Dulcigno'yu Arnavutlardan alıp Karadağ'a teslim etmişti.

d — Girit Meselesi :

Bilindiği gibi Girit 1699 yılında Osmanlı egemenliği altına girmişti. Ruslar tarafından ortaya atılan Bizans İmparatorluğunu diriltme projeleri Yunanistan bağımsızlığını aldıktan sonra "Megalo İdea - Büyük Ülkü" adıyla Yunanistan'ın dâvası olmuştu. İşte bu idealin içinde Girit de vardı. Yunan kralı Yorgi, Rus Çarı Aleksandr II'nin yeğeni ile evlenince, Yunanlılar arasında, Çarın cihaz olarak Girit'in Yunanistan'a bırakılmasına çalışılacağı söylentisi çıkmıştı. Bu söylenti bir hayli tuttu ve 1866'da ayaklanan Girit halkı kendisini Yunanistan'a kattığını ilân etti. Tabii Rusya da bu işin olması için çalışıyordu. Zira Girit'in Yunanistan'a katılmasına yardımının Yunanistan'ın kendi nüfuzu altına düşmesini sağlıyacağını hesaplıyordu. Bu cümleden olarak isyanın bastırılmasına yakın Gorçakoff, Rusya'daki Türk elçisine şunları söylüyordu:

> "Girit adası sizin için kaybolmuştur' Altı aylık böylesine şiddetli bir mücadeleden sonra artık tam bir anlaşma mümkün değildir. Padişahın otoritesini tekrar kurmaya muvaffak olduğumuz farzedilse bile, bir sürü harabeler ve bir yığın cesetler üzerine kurulmuş olacaktır... Muhafaza edemiyeceğiniz bu Girit adasını bırakınız, zaten önceden de Girit'i Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya vermekten çekinmemiştiniz" [16]

Prusya'ya karşı Rusya'nın ittifakını arayan Fransa İmparatoru III. Napoleon da Girit meselesinde Yunanistan'ı desteklemişti.

Mamafih Girit ayaklanması Osmanlı Devletince bastırıldı. 1868'de ise Osmanlı Devleti diğer devletlerin baskılarıyla ada için bir muhtariyet plânı kabul etti.

---

[16] **Victor BERARD,** Les Affaires de Crète, p. 324. (Karal, VII., s. 21'de sayılmıştır).

1877 - 1878 savaşı sonucu Girit üzerinde bir İngiliz - Rus mücadelesi ortaya çıkardı. İngiltere, Akdeniz'de durumunu kuvvetlendirmek için burasını da almaya karar verdi. Ayastefanos antlaşmasının 15. maddesi, Osmanlı Devleti'nin Girit'in muhtariyetini genişletmesini ve bu konuda aldığı tedbirleri uygulamadan evvel Rusya'ya danışmayı öngörüyordu. Bu hüküm açıktır ki Rusya'nın geniş müdahalesine zemin hazırlıyordu. Bu sebeple İngiltere'nin de ısrarıyla Berlin anlaşmasının 23. maddesine muhtariyet plânlarının uygulanması hakkında Avrupa devletlerine bilgi verilmesi esası kondu. Buna rağmen 1878 sonunda Giritte gene ayaklanmalar çıktı. Osmanlı Devleti **Halepa** anlaşmasıyla Rumların imtiyazlarını genişletti. Buna göre adanın valisi Rumlardan, yardımcısı ise Türklerden olacaktı. Meclis üyelerinden 49'u Rum, 31'i Türk olacaktı. 1882'de İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesi Girit üzerindeki çabalarını artıran bir faktör oldu. Öte yandan Yunanistan da gayretlerini artırmıştı. Bu durumda 1889'da Girit Rumları yine ayaklanıp, adayı Yunanistan'a ilhak etmek istediler. Adadaki silâhlı çatışmalar sırasında, Rumlar Müslümanlara saldırıyorlardı. Bu durumda enerjik davranan Osmanlı Devleti adaya kuvvet sevketti. Hem sükûnu temin etti, hem de Halepa fermaniyle verdiği imtiyazların çoğunu geri aldı.

1895'de ise Ermeniler isyan çıkarmaya başlayınca, Rumlar yeniden ayaklandılar. 1897'de ise Girit Rumları kendilerini Yunanistan'a kattıklarını ilân ettiler. Ermeni meselesinin doğurduğu karışıklıktan yararlanmak isteyen Yunan kralı, bu birleşmeyi kabul etti. Yunan donanması Girit sularına girdi ve Yunan kuvvetleri adaya çıktı. Ancak devletler Yunanistan'ı desteklemediler ve sulhu iade için her biri 600'er kişiyi adaya gönderdiler. Yunanistan askerlerini geri çekti. Ancak adaya asker çıkarmışken geri çekmek Yunanistan'ın ağırına gitti. Artık Yunanistan Osmanlı Devletine harp açmak istiyordu. Hesabına göre savaş çıkarsa, tüm

Makedonya halkları da ayaklanırlardı. Bu ümitle Yunan kuvvetleri Osmanlı sınırlarını geçince harp çıktı. Savaş kısa sürdü. **Dömeke** savaşında Yunanlılar ağır bir yenilgiye uğradılar. Türk kuvvetleri Atina yolunu açmışlardı. Ancak devletlerin müdahalesi Yunanistan'ı bir kere daha kurtardı. Abdülhamid Çar'ın şahsi müracaatı üzerine, Türk ordusunun ileri hareketini durdurdu.[17] Yapılan barışla Osmanlı Devleti pek az bir tazminat ve toprak kazancı elde etti. 1897' de ada Osmanlı Devletine verilen bir ültimatomla, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın askerî işgaline bırakıldı. Adaya "vali" olarak da Yunan Veliahdı Prens Yorgi tayin edildi. Balkan savaşı sonunda ise Girit Yunanistan'a katıldı.

e — Makedonya Meselesi :

Bu mesele de Ayastefanos ve Berlin anlaşmalarının doğurduğu meselelerden biridir. Bilindiği gibi, Ayastefanos anlaşması Makedonya'yı da içine alan bir büyük Bulgaristan kurmuştu. Berlin anlaşması ise Makedonya'yı (Rumeli'yi) Osmanlı Devletine iade etmişti. Ama Bulgarlar Ayastefanos Bulgaristan'ını bugüne kadar hiç unutmamışlardır. 1885'de Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakı Makedonya meselesinin dönüm noktası oldu. Şimdi Bulgaristan Makedonya'yı da ilhak etmek için çaba harcamaya başlamıştı. Bu sebeple çeşitli komiteler kuruldu. Bunların tek amacı isyan çıkarmaktı. Yunanistan ve Sırbistan da Bulgaristan'dan geri kalmamak için çeşitli komiteler kurmuşlardı. Bu hal iki devleti yakından ilgilendiriyordu: Avusturya ve Rusya. Avusturya, demiryolu yapmak suretiyle Balkanlarda yayılmaya çalışıyordu. Bulgaristan'ın buralara göz dikmesi hoşuna gitmedi. Rusya da Bulgaristan'ın Makedonyayı ilhak etmesini istemiyor, Balkanların diğer Slav devletleri arasında paylaşılmasını istiyordu. Bu iki devlet bu menfaat birliği

---

17 **Yusuf Hikmet BAYUR,** Türk İnkılâbı Tarihi, I, s. 108.

sonucu aralarında anlaştılar. 1897'de yapılan anlaşmaya göre Makedonya'da statükonun korunmasına çalışılacak, toprak ele geçirmeye çalışmıyacaklardı. Ancak bu mümkün olmazsa, Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak edecek, Arnavutluğa muhtariyet verilecek, Makedonya da Balkan devletleri arasında paylaşılacaktı.[18] 1903 yazı geldiğinde artık kan dökülmeye başlamıştı. Bu durumda Rusya ve Avusturya tekrar aralarında danışarak **Muerzsteg Programı** adı altında hazırladıkları ıslahat projesini diğer devletlerin de rızasını alarak Osmanlı Devletine sundular. Osmanlı Devletini nüfuzu altında bulunduran Almanya bu teşebbüse katılmamıştı. Osmanlı Devleti ıslahatı kabul ederek uygulamaya başladı. Durum da biraz düzeldi.

1908 de II. Meşrutiyetten sonra İttihad ve Terakki Partisinin buraları Türkleştirme faaliyeti, Makedonya'yı daha çok karıştırdı. Balkan savaşları sonunda Makedonya tamamen Osmanlı egemenliğinden çıktı.

f — Balkan Savaşları :

Esas itibariyle Balkan savaşlarının menşei de Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarıdır. Bu topraklarda genişlemek isteyen devletlerin önce bu toprakları Osmanlı Devleti'nden alma (I. Balkan Savaşı), sonra da ganimeti paylaşma (II. Balkan Savaşı) savaşlarıdır. Tabiî Rusya'nın Balkan Slavlarını kışkırtması da önemli bir sebep olmuştur[19].

Balkan savaşlarının ilk safhasında devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı beraberce savaştığını söylemiştik. Gerçekten de devletler aralarında çeşitli ittifaklar yaptıktan sonra Osmanlı Devleti'ne saldırdılar. Bu birleşme çabalarında Rusya aktif bir rol oynadı. Bu işle özellikle Rusya'nın Belgrad büyükelçisi Hartwig ilgileniyordu. Ona göre, Rusya'nın temel

---

18 **BAYUR,** Age, c. I, s. 111.
19 **ARMAOĞLU,** Age s. 334.

politikası, Boğazlara yerleşmek yanında, Slavları birleştirip Osmanlıların Balkan topraklarını Slav Devletleri arasında paylaştırmaktı. İtalya'nın 1911'de Trablusgarp'a saldırması üzerine iştahları kabaran Balkan Devletleri bu şekilde Rusya'nın aracılığı ile aralarında anlaşmalar yaptılar. İlk yapılan Sırp-Bulgar ittifakıydı. 13 mart 1912 tarihli bu ittifaka göre "savaşa başlama tarihini Rusya tesbit edecekti". Öte yandan, ele geçirilen toprakların paylaşmasında anlaşmazlık çıkarsa, bu topraklar Rus Çarı'nın hakemliğine bırakılacaktı". Bu hükümler Rusya'nın Balkan savaşlarındaki rolünü gösterir sanırız.

Sırp-Bulgar ittifakından iki ay sonra Bulgar-Yunan ittifakı yapıldı. 6 ekim 1912'de Karadağ-Sırbistan ittifakı da yapıldı. Daha evvel Karadağ-Bulgaristan ittifakı sözlü olarak yapılmıştı. Bunun üzerine iki gün sonra Karadağ Osmanlı Devleti'ne harp ilân etti.

Osmanlı Devleti savaşa iyi hazırlanmamıştı. Öte yandan Sırp ve Bulgar orduları büyük ölçüde Rus "gönüllülerinden" müteşekkildi. Osmanlıların kurduğu iki ordudan Doğu ordusu kısa zamanda bozuldu. Bulgarlar Çatalca'ya kadar geldiler. Batı ordusu ise Kumanova'da Sırplara yenildi. Yunanistan ise Selânik'i ele geçirdi. Donanması ise Bozcaada, Limni, Samotraki ve Taşoz'u almıştı. Bu kötü durumda yalnız Edirne, İşkodra ve Yanya şehirleri mukavemet ediyorlardı. Sırbistan ise bir yandan Yenipazar'ı ele geçirirken öte yandan da Arnavutluğun topraklarını alıp denize çıkmıştı. Bu hal o topraklara göz diken Avusturya'yı sinirlendirdi. Rusya ise Sırbistan'ın yanında yer aldı. Avusturya'nın müttefiki Almanya, Avusturya'nın yanındaydı. Fransa ise Rusya'nın tarafındaydı. İngiltere de Rusya'yı destekliyordu. Bununla beraber Devletler savaş istemiyorlardı. 17 aralık 1912'de olay Londra'da toplanan bir konferansa havale edildi.

Öte yandan Balkanlarda ortaya çıkan durum, Rusya'yı korkutmuştu. Çatalca'ya kadar gelen Bulgarlar İstanbul'u

alabilirlerdi. Yunanistan'ın Çanakkale Boğazında hakim duruma geçmesi de Rusya'nın canını sıkmıştı. Balkan ülkelerini Osmanlılar üzerine kışkırtan Rusya şimdi başına iş açmıştı. Bu sebeple, Bulgaristan'a bir nota veren Rusya, Meriç'in doğusunda kalan toprakların Bulgaristan tarafından ilhakını tanımıyacağını bildirdi.

Bu sırada Osmanlı Devleti de barışa yanaşmıştı. Londra barışıyla Osmanlı Devleti Ege adaları ile Arnavutluk sınırlarının tayini işini büyük devletlere bıraktı. Artık Osmanlı Devleti'nin sadece Bulgaristan'la sınırı kalıyordu. Girit de Yunanistan'a bırakılmıştı. Edirne ise Bulgar sınırı içinde kalıyordu.

Osmanlı Devleti'nin bu kolay yenilgisi ve ganimetin paylaşılması Balkanlilar arasında yeni bir savaşa sebep oldu. Esas itibariyle ihtilâf konusu topraklar Arnavutluk ve Makedonya idi. Neticede Arnavutluk bağımsız oldu ve nüfuz bölgelerine ayrıldı. Makedonya'ya gelince, Rusya'nın bütün gayretine rağmen savaş önlenemedi.

Aralarındaki ittifakları unutan devletler birbirlerine girdiler. Bu arada Osmanlı Devleti de fırsattan istifade edip Edirne'yi kurtardı. Balkan savaşlarının ikinci safhası Bulgaristan'ın yenilgisi ile bitti. Fakat Balkanlılar arasındaki toprak kavgaları günümüzde bile hâlâ bitmedi. Bu savaşlar sonunda Türklerin Avrupa toprakları sadece bugün de elimizde bulunan Doğu Trakya olarak sınırlandı.

Balkan savaşları ve 1789 Fransız devriminden sonraki gelişmeler devletler arasındaki yeni bir savaşın tohumlarını atmıştır: Birinci Dünya Savaşı. İngiltere, Fransa ve Rusya ile Avusturya-Macaristan, Almanya ve Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getiren bu savaşı incelemeye geçmeden evvel, Rusya'nın Berlin antlaşmasından, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Boğazlar politikasına kısaca bir göz atalım.

2. Rusya'nın Boğazlar Politikası

Bu devrede de Rusya'nın geleneksel politikasında bir değişiklik olmamıştır. Aksine Boğazlar üzerinde Rus baskısı artmıştır. Bu hal 1916'ya kadar devam etmiş ve bu tarihte Rusya kâğıt üzerinde de olsa Boğazları almıştır. Bu neticeye varan olayları sırayla özetliyelim.

1878'den sonra Boğazlar politikasında ilk gelişme Rusya'nın İstanbul büyükelçisi **Nelidof**'un Boğazlar konusunda Çar'a verdiği rapordur. Ana çizgileriyle rapor şöyle demektedir[20] :

> "Boğazların ele geçirilmesi bizce tarihî bir zarurettir. Siyasal, tarihî ve askerî menfaatlerimizin icaplarıdır. Bu, topraklarımızı arttırmak meselesi değil, fakat açık denizler kapısını elde etmek meselesidir. Bu suretle bütün Karadeniz kıyılarına dağıtılmış olan müdafaa tertiplerimiz bir noktaya toplanmış olup kuvvetlerimizi tasarruf eder ve batı sınırımızda dahi (Alman ve Avusturya) daha kuvvetli oluruz. Balkanlarla Asya arasındaki yolların düğüm noktasını elde bulundurmakla Balkanların ve küçük Asya'nın mukadderatı üzerinde kat'i bir nüfuz kurarız. Hristiyanların ve Slav uluslarının korunması meselesi kendiliğinden hallolunur. Avusturya'dan Balkanlarda korkumuz kalmaz ve hattâ onu oradan tamamen dışarı atmak ümidini besleyebiliriz."

Bundan sonra raporda Boğazları ele geçirmek için başlıca üç yol gösterilir:

> "1 — Her an bir bahane ile çıkarılacak bir savaş,
> 2 — Türkiye'de sık sık meydana gelen isyanlardan veya hükûmet darbelerinden istifade etmek,

---

[20] **André N. MANDELSTAM**, La Politique Russe d'Accès à la Mediterranée au XX e. Siècle, Académie du Droit International, Recueils des Cours, La Haye, 1934, vol. 47, p. 616.'da belirtilmiş olup, 1931'de Kızıl Arşivlerde neşredilen bu vesika, **Y. H. BAYUR**, Türk İnkilâbı Tarihi, c. I, s. 40'da da kaydedilmektedir.

> 3 — Dışarıdan gelecek bir tehlikeye karşı Padişahın Rus yardımını istemesi yoluyla Boğazlara yerleşmek (Çar buraya kendi eliyle 'tabiatiyle en ziyade aranacak şık budur' diye yazmıştır)".

Büyükelçiye göre, bu şekilde İstanbul'un ele geçirilmesi Osmanlı Devleti'nin sona ermesi demek değildir. Rusya bu devletin kalan parçalarını da himayesi altına alabilir. Ancak bunu yaptıktan sonra İmparatorluğu dağıtmalıdır. Yâni her millete kendi toprağını vermelidir. Öte yandan Rusya İstanbul'da hakim sıfatını takınmamalıdır. Burası Rusya himayesinde bir serbest şehir olmalıdır.

Çar bütün bunların altına şunları yazar: "Bütün bunlar çok makûldür. Allah bize bu sevinç dakikasına dek yaşamayı nasip etsin. Bunun ergeç böyle olacağından ümidimi kesmiyorum."

1885'de ise Çar III. Aleksandr, yaveri Obruçef'e yazdığı mektupta şöyle demektedir[21] :

> "Benim düşünceme göre bir tek amacımız olmalıdır: İstanbul'u ele geçirmek... Bu Rusya'nın menfaatleri gereğidir. Balkanlarda olup bitenler bizim için ikinci derecededir.
>
> Boğazlar işinin henüz zamanı gelmemiştir, fakat hazır olmamız gerekir. Ancak bu iş için Balkan yarımadasında bir savaşa girmeye razı olurum, zira bu Rusya için lâzım ve gerçekten faydalıdır."

1887 yılı geldiğinde daha evvel Bulgaristan meselesinde temas ettiğimiz gibi Bulgaristan meseleleri yüzünden Rusya ile Avusturya'nın arası açılmıştı. Bu halde süresi dolan Rusya-Avusturya-Almanya arasındaki üç imparatorlar anlaşmasının yenilenmesine imkân yoktu. Ama Bismark'ın da Rusya'nın, Fransa tarafına kaymasına müsaade etmesine imkân yoktu? Bu sebeple 18 haziran 1887'de Rusya ile Alman-

---

21 Kızıl Arşiv, C. 46, s. 181; **MANDELSTAM**, Age, p. 620; **BAYUR**, Age, C. I, s. 49.

ya, Alman-Avusturya ittifakının hem metniyle, hem de ruhuyla çelişme halinde olan bir anlaşma imzaladılar. Tabiî anlaşma gizli yapılmıştır. Karşı sigorta (contre assurance) anlaşması denen anlaşmaya göre, "Almanya, Rusya'nın Balkanlardaki **tarihi haklarını** ve Bulgaristan ile Doğu Rumeli üzerindeki nüfuzunun meşruiyetini" tanımaktadır. İkinci madde Boğazlar hakkındadır: "Şayet Çar, Rusya menfaatlerini korumak için Karadenizin kapısını bizzat müdafaa etmek vazifesini bizzat üzerine almak mecburiyetini görürse, Almanya Çar'ın imparatorluğunun anahtarını elde tutmak için almaya lüzum göreceği tedbirler hakkında hayırhah bir tarafsızlık güdecek ve ona mânen de diplomasi alanında yardımcı olacaktır".

Almanya böylece, Balkanlardaki Rusya'ya hareket serbestisi tanırken, müttefiki Avusturya'ya danışmamıştır bile. Osmanlı Devleti ise evvelce de açıkladığımız gibi Almanya'ya dayanma siyaseti gütmektedir? Oysa Almanya, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya peşkeş çekmektedir. Bu durumda Bismark Osmanlı Devleti'ni, Rusya'ya yöneltmeye çalışır. İngiltere'den kuşkulanan Abdülhamid ise Rusya'ya yönelir. Öte yandan İngiltere, Avusturya ve İtalya, Rusya'yı Boğazlara sokmamaya niyetlidir. Bu ittifaklar içinde Avusturya ile Almanya müttefik oldukları için, Almanya da Rusya'yı Boğazlara sokmamak istiyor, demektir. İşte, Bismark hakkında "üçü devamlı havada olmak üzere beş topla oynayabilen tek hokkabaz" sözü bu durum için söylenmiştir. Tabiî, toplar devletleri temsil etmektedir.

1907 yılında Uzakdoğu'daki çatışmaları sona eren İngiliz-Rus anlaşması, Boğazlar konusunda da dönüm noktasıdır. Böylece "üçlü itilaf" ile münasebetlerini düzelten Rusya, bu devletlere dayanarak Boğazlar üzerindeki eğemenliğini gerçekleştirmek istemiştir. Daha evvel de işaret ettiğimiz gibi 1907 İngiliz-Rus görüşmeleri sırasında İngiltere, Boğazlar konusunda Rus isteklerine "hayır" dememekle bera-

ber, meselenin zamanının gelmediğini de bildirmişti. 1908 yılında Petersburg'da yapılan bir toplantıda Türkiye'ye harp açılması teklif edildi. Ancak hem Japon savaşının yenilgisi, hem de 1905 iç isyanının etkilerinin kaybolmadığını belirten kabine başkanı Stolıpin, "tecavüzî bir harbin Romanof sülâlesinin devamı için bir tehlike teşkil edeceğini" bildirdi. 1908 yılında Türkiye'de ikinci meşrutiyetin ilânıyla neticelenecek karışıklıklar çıkınca Rusya bundan yararlanmak istedi. Hattâ Kafkas sınırına yığınak bile yaptı[22]. Ancak müttefiklerden kesin cevap alamıyan Rusya savaşa cesaret edemedi. 1908 eylülünde Bosna-Hersek buhranı sebebile Iswolsky'nin Buchlau görüşmelerinden sonraki teşebbüsü de gördüğümüz gibi netice vermeyince Iswolsky'nin Dışişleri bakanlığı da sona erdi. Kendisi Paris'e elçi olarak gönderildi.

1909 yılı geldiğinde Rus ve İtalyan devlet reisleri **Racconigi**'de buluştular. 24 ekim 1909'da aralarında yapılan anlaşmada Boğazlar da söz konusu olmuştu. Anlaşmaya göre "İtalya Rusya'nın Boğazlardaki menfaatlerini, Rusya da İtalya'nın Trablusgarp'taki menfaatlerini tanıyordu". Tabiatıyla bu anlaşma da gizli tutulmuştu.

İtalya bu anlaşma üzerine 29 eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. 18 ekim 1912 Ouchy barışı ile İtalya Trablusgarp'ı alacak, **Oniki adayı ise geçici** işgali altına alacaktır.

Öte yandan, İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısından yararlanmak isteyen Rusya, bir kez daha Boğazları açtırmak teşebbüsünde bulunmuştur. Fikrin şampiyonu Rusya'nın Paris büyükelçisi Iswosky'dir. İtalyan saldırısı öğrenilince Iswosky, Rus dışişleri bakan vekili Neratov'a, Boğazların Rus donanmasına açılması için harekete geçmek zamanı geldiğini bildirdi[23].

---

[22] **KURAT,** Rusya Tarihi, s. 408.

[23] **Sidney Brandshaw FAY,** The Origins of the World War, New York, 1950, vol. I, p. 415.

Neratov da Rusya'nın İstanbul büyükelçisi Charykov'a bu hususta talimat verdi. 12 ekim 1911 günü Sadrazam Sait Paşa'yı ziyaret eden Charykov, ona gayrı resmî bir mektup bıraktı. Bir hafta içinde cevap istenen mektupta, "halihazır Boğazlar rejimi ile Boğazlara bitişik toprakların korunması ve savunması için Rusya, Osmanlı Devleti'ne fiili yardımda bulunacağı" söyleniyordu. Buna karşı Osmanlı Devleti'nin, Rus savaş gemilerinin geçmesine muhalefet etmemesi isteniyordu. Paşa, Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın vasali haline gelmesi demek olan bu teklifi kabul etmedi. İşi uzatmaya çalıştı.

Rusya bu sırada diğer devletlerin rızasını almaya çalışıyordu.

İtalya, Trablusgarp üzerine harekete geçtiği için pek itirazda bulunmadı. Fransa ise bu geniş isteklerden korktu. İngiltere'nin fikrini sordu. İngiltere "Boğazların bütün ülkelere açılması,, fikrinde olduğunu söyledi. Avusturya ise genel olarak olumlu cevap verdi. Ancak karşılığında bir şey istiyordu. Almanya ise teşebbüsten korktu. Ancak siyaset gereği —İngiltere'nin bu işe razı olmıyacağını bildiği için— Rusya'ya bu konuda güçlük çıkarmıyacağını söyledi.

Rusya ekim ve kasım içinde İngiltere ve Fransa'nın muvafakatini almaya çalıştı. Muvaffak olamamasına rağmen 27 kasım 1911'de Osmanlı Devleti'ne verdiği resmî bir nota ile isteklerini tekrarladı. İş resmiyete dökülünce İngiltere ve Fransa kesin redlerini Rusya'ya bildirdiler. Dünya basını ve özellikle Türk basını ateş püskürüyordu. Bu işi gizli yürütmek isteyen Rusya buna muvaffak olamamıştı. Hele İngiltere ve Fransa'nın redlerini görünce bu işten vazgeçti. Büyükelçi Charykov'un Rus hükûmetine danışmadan bu işe girişmiş olduğu ilân edildi ve büyükelçiyi geri çekerek yerine eski Dışişleri bakanı Giers'i gönderdi.

"Charykov uçurtması"[24] denen mesele böyle kapandı. An-

cak Iswolsky de bu işin savaşsız olamıyacağını görmüştü. Onun için, Dünya Harbi çıktığında "İşte benim savaşım" demişti[25]. Rusya'nın bu son teşebbüsü Osmanlı Devleti'nin merkezî devletlere kaymasında önemli bir rol oynamıştır[26].

Pek tabiîdir ki, Rusya'nın Boğazlar konusunda şu son 35 yılda yaptığı teşebbüs ve faaliyetler bunlardan ibaret değildir. Ancak incelememizin hacmi elverdiği kadar, önemli teşebbüslere değinmeye, daha doğrusu genel bir fikir vermeye çalıştık.

3 — Ermeni Meselesi:

Ermeni meselesi denen mesele, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rusya'nın, Anadolu'nun kuzey-doğusundaki bazı Türk şehirlerini işgal ederek buralarda yaşayan Ermenileri bağımsızlık amacıyla Osmanlılara karşı kışkırtmalarıyla başlamıştır[27]. İngiltere ise kurulacak bu devletin Rusya nüfuzu altına düşeceğinden ve bu yoldan Rusya'nın İskenderun'a ve Basra Körfezine inmesinden korkmuştur. Böylece Ermeni davası Ermenilerce değil, Osmanlı Devleti üzerinde menfaatleri çarpışan iki devletin, İngiltere ile Rusya'nın gayretiyle ve önce politik bir hüviyetle meydana getirilmiştir[28].

1878'de Osmanlı Devleti Rusya'ya yenilince, Ermeni patrikliği, "Ermenilerin bulunduğu Fırat'ı kadar toprakların Rusya'ya ilhak edilmesinin" Rus Çarından istenmesine karar vermişti. Ayastefanos anlaşması ise, "Osmanlı Devleti'nin Ermeniler hakkında ıslahat tedbirleri almasına ve bu tedbirler alındıktan sonra Rusya'nın bu topraklardan çekilmesine" karar vermişti. Berlin antlaşmasında ise hüküm yu-

---

24 **G.P. GOOCH,** Before the War, London, 1938, vol. II, p. 307.

25 **GAY,** Age, vol. I, p. 426.

26 **GOOCH,** age, vol. II, p. 307

27 **KARAL,** Age, c. VIII, s. 126.

28 **KARAL,** Age, C. VIII, S. 131.

muşatıldı. Yeni şekle göre "Osmanlı Devleti Ermeniler hakkında aldığı ıslahat tedbirlerini **arasıra** devletlere bildirecek devletler de bu tedbirlere **nezaret**" edeceklerdi.

Berlin'de muhtariyet bile koparamamaları, Ermenileri çok sinirlendirdi. Silâhla mücadeleye karar verdiler. Bu sebeple dernekler kuruldu. Bunların en önemlisi 1887'de marksist prensiplerine göre İsviçre'de kurulup, faaliyetini Doğu Anadolu'ya yayan Hınçak komitesi ile, Kafkasya'da kurulup faaliyetini Ermeni derneklerinin birleştirilmesine hasreden Taşnaksutyun Komitesi (Ermeni İhtilâl Cemiyetleri İttifakı) dır. Hınçak Komitesi 1896'daki genel Kongresinde, kendisine tek amaç ve vasıta olarak isyan çıkarmayı kabul etti.

1880'de Gladstone İngiltere'de iktidara gelince, Ermeni meselesini kurcalamaya başladı. 1885'de Doğu Rumeli Bulgaristan'a katılınca Londra, Viyana ve Rusya'daki dernekler faaliyete girişip bağımsız bir Ermenistan kurulmasını istediler.

Bu çabalar sonucu 1888'de Van'da, 1890'da Erzurum'da, 1894'de Bitlis'de ayaklanmalar çıktı. Osmanlı Devleti bunları bastırdı. Olaylar Birinci Cihan savaşına kadar böyle devam etti. Avrupa ve Amerika'daki Ermeniler, Osmanlı Devletindekileri kışkırtmaya devam ettiler[29].

1914 yılı geldiğinde bir yanda Rusya, İngiltere, Fransa, öte yanda Almanya, Avusturya-Macaristan olarak ayrılan iki blok dünyayı özellikle Avrupa'yı ve Türkiye'yi paylaşmak için kıvılcım bekliyordu. Saraybosna suikasti işte bu kıvılcımdı. Dünyayı altüst etti. İmparatorluklar çöktü. Yerine yeni yeni devletler kuruldu.

---

[29] Ermeni meselesi hakkında daha geniş bilgi için: **Esat URAS,** Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara. 1950.

— IX —

I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRK — RUS MÜCADELESİ

A — Türkiye'nin Savaşa Girmesi :

28 haziran 1914'de Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırplı tarafından öldürülmesi üzerine gelişen olaylarla bir hafta içinde bir Dünya Harbi patladı. Biz burada harbin gelişmesine ve cereyanına girecek değiliz. Ancak Türkiye'nin Rusya ile yaptığı mücadelelere değineceğiz[1].

---

[1] Birinci Dünya Savaşının bir tarihçesi için: Georges LESTİEN, İki Dünya Savaşı, İstanbul, 1966 ss. 7-130.

Türkiye savaşa girdiğinde İttihat ve Terakki Partisi iktidardaydı. 1908 ihtilâliyle iş başına gelmiş olan bu partinin iki önder şahsiyetinden birisi Enver Paşa, diğeri Talât Paşa'ydı. Sadrazam ise aslen Türk bile olmayan (Mısırlı) Sait Halim Paşa'ydı.

Savaş çıktığında Türkiye henüz müttefiksizdi. Ancak müttefik arıyordu. Bu hususta ilk teşebbüsü "geleneksel dostlarından" saydığı İngiltere nezdinde yapmıştı. 1911 ekiminde Mâliye nâzırı Cavit Bey'in, İngiltere Bahriye Bakanı Churchille'e yaptığı ittifak teklifi, Başbakan Grey'e de danışan Churchlill tarafından reddolunmuştu.

İkinci teşebbüs Bulgaristan'dan geldi. Ancak Bulgarların asıl niyetinin Osmanlı Devletine dayanarak Makedonya'daki topraklarını genişletmek olduğu anlaşılınca teşebbüs sonuçsuz kalmıştı.

Üçüncü teşebbüs 1914 temmuzu başlarında, Bahriye nâzırı Cemal Paşa'nın Fransa'yı ziyareti sırasında, Fransa'ya teklif edilmişti. Cemal Paşa'ya göre Saraybosna olayı bir genel savaşa varacaktı. Eğer İtilâf Devletleri Osmanlı Devleti'ni bu savaşta yanlarına alırlarsa merkezî devletler tamamen sarılmış olurdu[2]. Hakikaten Cemal Paşa'nın bu fikirleri bir kehanet gibidir. Fransa ve İngiltere, ancak Osmanlı Devleti'nin merkezî devletler safında harbe girmesinden sonra onun değerini anlamışlar ve bu sefer artık barış yoluyla Boğazları açamıyacaklarına göre kuvvet ile Çanakkale yolunu açmaya çalışmışlardır. Nitekim daha sonra Churchill hataları kabul etmiş ve "bir politika hatası yüzünden, Türkiye ile Almanya birleşmiş ve müttefiklerin karşısına bir kale gibi dikilmiştir"[3] demiştir.

---

2 **Cemal Paşa,** Hatıralar, İstanbul, 1959 s. 67.

3 **Ş.S. AYDEMİR,** Tek Adam (Atatürk), İstanbul, 1963, C. I, s. 232.

Fransa da teklifi reddedince Osmanlı Devleti bu kez "geleneksel düşmanı" Rusya'ya 5-14 ağustos tarihlerinde İstanbul ve Petesburg'da harpten kaçınmak amacıyla Enver ve Talât Paşa'ların teklifi ile bazı görüşmeler yapıldığı bilinmektedir. Enver Paşa, Ruslar'a Balkanlar'da Bulgarista'nın merkezî kuvvetlere kaymasını önlemek amacıyla— ve Kafkaslarda Türk kuvvetlerinin tarafsız kalmasını teklif etmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde "eğitim" için bulunan Liman von Sanders gibi Alman subayları da Türkiye'den çıkarılacaktır. Ancak Ruslar vakit kazanmak için müzakereleri uzattılar. Öte yandan böyle bir ittifak İstanbul'dan vazgeçmek demek olacağından Rusya'nın işine gelmiyordu[4].

Zaten görüşmeler başlamadan evvel 2 ağustosta Türk-Alman ittifakı imzalanmıştı. Bu durumda Enver Paşa'nın samimiyetine inanmak güçtür. Zira bu ittifak Türkiye'nin Almanya yanında savaşa katılmasını gerektiriyordu. Bununla beraber savaş çıktığında Osmanlı Devleti pek harbe girmeye taraftar değildi ve harpte tarafsızlığını ilân etmişti. Bu tarafsızlık özellikle Rusya için önemliydi. Bir büyük savaşı kaldıramıyacak kadar zayıf endüstrisi ancak Boğazlar yoluyla beslenebilirdi. Bu sebeple İngiltere ve Fransa, harp boyunca Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını sağlamağa çalıştılar. Ama ne var ki Osmanlı Devleti'nin ileri sürdüğü en hafif şartları bile (kapitülasyonların kaldırılması) kabule ya-

---

4 Bu kısımda bahsettiğimiz Ruslarla temaslardan **Prof. Akdes Nimet KURAT**, Rusya Tarihi, ss. 417-418'de bahsetmektedir. Ona göre **"5-14 ağustos"** tarihlerinde müzakereler yapılmış (Sazanov'un hatıralarına göre 'p. 141' ittifak görüşmeleri mayısta başlamıştır) "anlaşmak tekliflerine red cevabı gönderilince" Osmanlı Devleti bunun üzerine Almanya'yla **2 ağustos** tarihinde, gizli bir anlaşma yapmıştır". Oysa Alman ittifakı görüldüğü gibi bu görüşmelerden evvel yapılmıştır. Öte yandan gene Prof. Kurat, (s. 417), ağustosta Sadrazamın Talât Paşa olduğunu yazmaktadır. Oysa bu sırada Talât Paşa dahiliye nazırıdır. Sadrazam ise Sid Halim Paşa'dır.

naşmadılar. Ege adaları ve Mısır meselelerinin çözümünü harp sonrasına bırakmak istediler. Bu hususlarda özellikle İngiltere direniyordu.

Böylece Osmanlı Devleti merkezî devletlere kaydı. Bir yazarın dediği gibi "İngiltere, Türkleri, bile bile kızdırmak ve onları Kayzer'in kollarına itmek isteseydi, bundan daha başka türlü hareket edemezdi"[5]. Daha sonra 1 eylül 1920'de Bakû'da toplanan Şark Milletleri Kurultayı'nda Enver Paşa bu olayı okuduğu bir tebliğde şöyle izah etmişti[6] :

> "Yoldaşlar, Türkiye muharebeye girdiği zaman cihan iki gruba ayrılmış bulunuyordu. Birincisi kapitalistler ve emperyalist eski Çarlık Rusya'sı ile onun müttefikleri idi. İkincisinde Almanya ile müttefikleri vardı ki, bunlar da hem kapitalist ve hem de emperpalist idiler. Biz bu iki zümreden Çarlık Rusya'sı ile İngiltere ve bunların dostlarından ibaret olanlara karşı harbettik. Çünki bunların maksatları bizi tamamiyle boğup vücudümüzü yeryüzünden kaldırmaktı. Biz Almanya ve müttefikleri tarafına geçtik. Çünki Almanya hiç olmazsa, varlığımızı bize bağışlamağa razı olmuştu".

Prof. Enver Ziya Karal ise Osmanlı Devleti'nin merkezî devletler safında savaşa girişini şöyle izah ediyor[7] :

> "Yakın çağın başından Birinci Cihan harbine kadar Osmanlı devlet adamları fetihler yapmak siyasetini bırakarak korunma siyaseti takip etmişlerdi. Birinci

---

5 **W.W. GOTTLİEB,** Studies in Secret Diplomacy During the First World War, London, 1957, p. 43.

6 **Gnl. Ali Fuat CEBESOY,** Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955, s. 25. Ancak nutkun diğer kısımlarına bakılarak, Enver Paşa'nın hakiki düşüncelerini aksettirmediği, olayların akışıyla söylenmiş fikirler olabileceği ileri sürülmektedir. (Bk. Cebesoy, age, s. 28 ve ss. 157-185)

7 **Enver Ziya KARAL,** Yeni Türkiye - Türkiye'nin Siyasî Olayları, 1959, ss. 44-45.

Cihan Harbinin başlaması İttihad ve Terakki iktidarına yeni bir siyasî ufuk açtı. Bu beklenmiyen fırsattan faydalanarak İmparatorluk hudutlarının genişletilebileceği fikri doğdu. Partinin koyu Müslüman üyeleri, dünya Müslümanlarının Balkan harbinde Türkiye için göstermiş olduğu sempatiye güvenerek, XIX. yy. ikinci yarısında yabancı hakimiyet altına kısmen veya tamamen girmiş olan Mısır'ı, Trablusgarb'ı ve Tunus'u tekrar kazanmanın mümkün olabileceğini düşünmeye başladılar. Partinin koyu Türkçü üyelerine gelince, Rusya'nın mağlûp olup dağılmasına inandıklarından bu dağılma sonunda türkçe konuşan topluluklarla büyük bir Türk imparatorluğunun kurulabileceğini mümkün görmekteydiler. Bununla beraber umumî kanaat şuydu ki Osmanlı İmparatorluğu bu büyük ülkeleri kendi kuvvetine güvenerek ve tek başına davranarak elde edemiyeceği için kuvvetli ve kudretli bir devletin ittifakını ve yardımını sağlamak lâzımdı. Bu devlet de Almanya'dan başkası olamazdı."

Atatürk ise, neden tarafsız kalamıyacağımızı ve neden Rusya ile İngiltere ve Fransa yanında savaşa giremiyeceğimizi 10 ekım 1335 (1920) tarihinde İstanbul hükûmeti Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya yazdığı bir mektupta şöyle izah ediyor[8] :

"... gayrı kabili tamir felâket ve neticelere müncer olduğundan bütün milletin ademi memnuniyetini celbeden harb-i umumiye iştirak etmemek elbette şayanı arzu idi. Fakat buna maddî imkân mevcut değildi. Çünki ademi iştirak müsellah bir tarafsızlığı yani Boğazların mesdut bulundurulmasını icap ettiriyordu. Halbuki vatanımızın coğrafî mevkii, İstanbul'un sevkülceyş vaziyeti, Rusların İtilâf hükûmetleri nezdinde mevki almış olması bizim seyirci kalmamıza asla müsait değildi. Bundan başka müsellah bir tarafsızlığın idamesi için paramız, silâhımız hulâsa lâzım olan vesaitimiz mevcut değildi. İtilâf devletlerinin, bilhassa İngiliz-

---

8 Nutuk, C. III., Vesika No. 142.

lerin para vermemesinden sarfınazar, gemilerimizi zapt ve milletin diş ve tırnağından artırarak biriktirdiği, inşaatı bahriyeye ait yedi milyon liramızı da gasp eylemeleri ve Düveli itilâfiyenin ilânı harple beraber bizim harbe duhulümüzden daha dört ay evvel tamamen hükümeti Osmaniye zararına bir Ermenistan Cumhuriyeti teşkiline karar verdiklerini ilân etmiş olmaları ve hattâ bolşeviklerin neşrettikleri gizli muahedattan anlaşıldığına göre, İstanbul'un Çarlık Rusyasına vaat edilmiş olması harbe İtilâf Devletleri aleyhine girmekliğin gayrı kabili içtinap olduğunu gösteren vazıh delillerdendir. Bir de İngiltere ve Fransa'nın kendisine İstanbul'u vaad ettikleri Rusya dururken, Balkan harbi meş'umundan sonra hiçbir kıymeti askeriye ve mevcudiyeti milliye atfetmedikleri milletimizi kendilerine iltihak etmeği farzetsek bile tercih edeceklerini tasavvur etmek elbette doğru olamaz''.

Harbe ''neden'' girdiğimiz hususundaki mütalaalara burada son vererek, harbe ''nasıl'' girdiğimizi anlatmaya geçelim.

Bilindiği gibi 27 temmuzda İstanbul.da başlayan ittifak görüşmeleri 2 ağustos 1914'te tamamlanarak, bu tarihte bir ittifak ile sonuçlanmıştı. İttifakın imzalanması için en fazla ısrar eden Almanya'nın İstanbul elçisi Baron von Vangenhaym idi. Öte yandan itilâf devletleri taraftarı olarak bilinen Mâliye nâzırı Cavit Bey ile Bahriye nâzırı Cemal Paşa ve kabinenin diğer birçok üyeleri görüşmelerden haberdar edilmemişler, ancak ittifak imzalandıktan sonra kendilerine bilgi verilmiştir. Antlaşmanın bütün sorumunu taşıyan dört kişi, Enver Paşa, Talât Paşa, Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey ve Sadrazam Sait Halim Paşa'dır. Bu husus daha sonra yayımlanan hatıralar ve tahkikat komisyonu[9] raporlarıyla doğrulanmıştır.

---

9 Mütarekeden sonra ve Enver ile Talât Paşalar Türkiye'yi terkettikten sonra, Mebusan ve Ayan meclislerince kurulan Tahkik Encümeni.

Alman-Türk ittifakına göre[10] :

"1 — İki devlet Avusturya - Sırbistan anlaşmazlığında tarafsız kalacaklardır.

2 — Rusya'nın aldığı tedbirler sonunda, Avusturya ile Rusya savaşa tutuşur ve Almanya da Avusturya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa, Osmanlı Devleti de savaşa katılacaktır.

3 — Osmanlı Devleti tehdit altında kalırsa, Almanya Osmanlı Devletini silâhla savunacaktır".[11]

Bu anlaşmaya rağmen savaş başlayınca Osmanlı Devleti tarafsızlığını ilân etmişti. Ancak, 10 ağustosta İngiliz donanmasının takibinden kaçan iki Alman gemisinin, Goeben ve Breslau'nun Çanakkale'ye sığınması Türkiye'nin kaderini etkiledi. Halil Bey'in bulduğu bir formülle Osmanlı Devleti bu gemileri satın almış oldu. Tayfalara ciğer renkli fesler dağıtıldı. Böylece mürettabat "Türkleştirildi".

Gemilere de Yavuz ve Midilli adları verildi. Öte yandan kumandan, Alman sefiri ve Berlin'le muhabereye devam ediyordu[12].

---

[10] İttifakın imzası şöyle özetlenebilir: Alman Sefiri Baron von Vangenhaym, Türk - Alman ittifakının imzası için baskı yapmaktadır. Sadrazamın yalısına kendi evi gibi dilediği zamanda girer, çıkar. Rica değil, tazyik eder. Hattâ bağırır, çağırır, tehditlerde bulunur. Nihayet gene böyle bir sahnede ve onu yalının başka bir odasında oyalamaya çalışan Halil Bey, birkaç defa o oda ile arkadaşlarının bulundukları oda arasında gidip geldikten sonra çıkışmaya başlar:

— Herife karşı ayıp oluyor yahu. Hem adam bağırıp çağırıyor. İmzalayalım şu istediği neyse, çıkıp gitsin...

İstediği imzalanır. Adam memnun çıkar gider. Başları dertten kurtulur, ama Türkiye'nin başı derde girer (**Ş.S. AYDEMİR** — Tek Adam I'den faydalanılarak).

[11] İttifakın metni: **M. CEMİL**, Lozan, C. I, s. 154.

[12] **Ş.S. AYDEMİR**, age, C. I, s. 206.

Bu olaydan sonra Osmanlı donanması, bu iki geminin komutanı olan Amiral Souchon'un komutasına verildi[13]. 29-30 ekimde ise niçin ve nasıl olduğu halâ bilinmeyen şekilde[14] bu gemiler Odesa ve Sivastopol'u bombardıman ettiler. Rus donanmasına saldırdılar. Bunun üzerine Rusya 2 kasım 1914' te Osmanlı Devleti'ne harp ilân etti. II. Nikola bu münasebetle halkına yayınladığı tebliğde şöyle diyordu :

> "Türkiye'nin haksız saldırısı, ancak Karadeniz kıyılarında atalarımızdan bize gelen tarihi problemin çözümüne imkân hazırlamaktan başka bir işe yaramıyacaktır".[15]

B — TÜRK-RUS SAVAŞLARI

Birinci Dünya savaşında, Türk kuvvetleri Ruslarla sadece Kafkas cephesinde savaşmışlardır. Kafkas harekâtı, Rusya bir devlet haline gelip Türklerle mücadeleye başladığından bu yana Anadolu'da yapılan harekât ve muharebelerin en büyüğüdür. Türk kuvvetlerinin harp plânı "Kafkasya ve İran üzerinden Turana varmak" vaadiyle Almanlar tarafından yapılan telkinlerle düzenlenmişti. Almanlarca güdülen esas gaye Alman cephesi karşısından mümkün olduğu kadar fazla kuvvet çekmekti.

Bu plân üzerine, Başkomutanlığı da üzerine alan Enver Paşa 20 aralık 1914'te 150.000 kişilik bir Türk kuvvetine taarruz emrini verdi. Bu esnada Rus kuvvetleri 160.000 kişiydi. Düşüncesizce verilen bu emir sonunda 22 aralık ile 19 ocak arasında açlık, tifüs ve kar fırtınaları yüzünden Türk ordusunca 90.000 kişilik kayıp verildi. Askerlerin çoğu bir

---

13 F. ARMAOĞLU, age, s. 423.

14 Genel kanaat bu olaydan Enver ve Cemal Paşa'nın haberli olduğudur. Ancak saldırı fikrinin Alman sefareti ataşemiliterinden geldiği de bilinmektedir. Bu hususta Bk.: Tek Adam, I, ss. 210-213.

15 R. LACOSTE, La Russie..., pp. 51-52.

tek düşman görmeden, düşmanla vuruşmadan donarak öldüler. Üstelik Rus cephesinin arkasına da düşülemedi. Ruslar da pek bir şey yapamamışlardı. Ama Güneye sarkıp Malazgirt-Van bölgesine uzandılar.

1916 yılında ise, Çanakkale teşebbüsünün başarısızlığı üzerine 1916 başından itibaren taarruza geçen Ruslar şubatta Erzurum'u, Trabzon'u, temmuzda ise Erzincan ve Muş'u aldılar.

1917 yılında ise Rusya'daki Şubat İhtilâli Rusların Kafkas cephesindeki durumlarını sarsmıştı. Türk kuvvetleri hem bir kısım askerlerini Filistin ve Irak cephelerine gönderdiklerinden ve hem de orduda tifüs salgını başgösterdiğinden durumdan faydalanamadılar. Ancak Muş ve Bitlis'i alabildiler. Aralık ayında ise Rusya ile Osmanlı Devleti mütareke yaptı[16].

Rusya ile yapılan muharebeler bu kadar olmakla beraber bu konuda müttefiklerin Çanakkale'yi geçerek Rusya'ya yardım etme teşebbüslerini de zikretmeliyiz.

Bu fikrin "mucidi" İngiliz Bahriye bakanı Churchill idi. Ona göre Çanakkale Boğazı donanma ile zorlanırsa, hem Osmanlı Devleti barışa zorlanmış olurdu, hem de Rusya'nın buğdayından faydalanılır veya oraya malzeme yardımı yapılabilirdi. Churchill bu fikri kabineye kabul ettirince 19 şubatta bir ortak İngiliz-Fransız donanması Çanakkale'yi bombardımana başladı. 18 mart'a kadar bombalama devam ettikten sonra, o gün müttefik donanması Boğazı geçme teşebbüsünde bulundu. Akşam güneş batarken tam 7 tane müt-

---

[16] Ş.S. AYDEMİR, Suyu Arayan Adam, (İstanbul, 1965) eserinde (ss. 120 - 122) Rus - Osmanlı savaşının kendi cephesinde sona erdiğini yazar ve Rus askerlerinin, Balkanların eski bir Slav adetiyle Türk askerlerine tuz ile ekmek ikram ederek sulh teklif edişlerini ve kendisinin de o civardaki birliğin kumandanı olarak bu ekmek ile tuzu alarak sulhü kabul edişini hikâye eder.

tefik gemisi Boğazın sularına gömülmüş bulunuyordu. Ortak donanma geri çekildi. Bunun üzerine müttefikler Gelibolu yarımadasına çıkarma yapmak yolunu denediler. Ancak çok şiddetli mukavemetle karşılaştılar. Üç ay içinde ancak 3 kilometre ilerliyebildiler. Ağustos ayı geldiğinde yeni kuvvetler çıkardılar. En şiddetli muharebelerin olduğu bu devrede Mustafa Kemal'in komutasındaki Anafartalar Grubu düşmanı ilerletmedi. Nihayet devamlı asker kaybeden İngilizler ve Fransızlar Aralık ayında bu teşebbüsten vazgeçtiler. Churchill hatıratında kendi kayıplarını 200.000 kişi olarak gösteriyor. Ancak bizim zayiatımız da büyüktü: 186.869 (Genel Kurmay Harb Tarihi Encümeni çalışmalarına göre ise, 200.000 civarında)[17].

Biz gene Kafkas cephesine dönelim, Rusya'nın aradan çekilmesinden sonra Enver Paşa, Bakû'yu ele geçirip Turan'a gitmek istiyordu. Kafkasya'da Ermenilerin, Gürcülerin ve Azerî Türklerinin Bolşevik rejimini tanımıyarak bağımsızlıklarını ilân etmiş olmaları da işi nisbeten kolaylaştırıyordu. Gerçekten de harekât başarılı oldu ve 1918 eylülünde Türk kuvvetleri Bakû'ya girdiler. Ancak daha öteye gidilemedi. Zira Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi ve İngilizlerle Fransızların burada 7 tümenlik bir kuvvet kurarak İstanbul ve Boğazlar üzerine saldırmaya hazırlandığını haber alan İzzet Paşa kabinesi mütareke istemiş ve 30 ekim 1918'de Mondros Mütarekesi yapılmıştı. 16 mart 1920'de İtilâf Devletleri İstanbul'u işgal ettiler. 10 ağustos 1920'de ise kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm, Türk milletinin ölüm fermanı Sèrves antlaşması yapıldı.

Birinci Dünya Harbi sona ermişti. Ermişti ama Türkün İstiklâl Savaşı yeni başlıyordu. İstiklâl Savaşımızı incelemek

---

[17] Çanakkale için Bk.: **BAYUR,** Türk İnkılâbı Tarihi, c. III., kıs. 2 ve **Sir Ian HAMİLTON,** Gallipoli Diary, London, 1920, I.-II. cilt.

konumuzun çerçevesine dahil değildir. Ancak biz bundan sonraki bölümümüzde Sovyet Rusya'nın İstiklâl savaşımıza karşı tutumundan söz edeceğiz.

Fakat daha evvel harp sırasında müttefikler arasında yapılan ve Boğazları Rusya'ya veren anlaşmalardan bahsetmeliyiz.

C — BOĞAZLARIN RUSYA'YA VERİLMESİ VE ANADOLU'NUN PAYLAŞILMASI

Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan sonra Rusya, müttefikleri üzerinde baskıda bulunarak Boğazların kendisine verilmesini istedi. İngiltere ve Fransa genel olarak olumlu cevap verdiler. Ancak İngiltere paylaşmayı Almanya'nın yenilgisine bıraktı. Fransa ise kendisinin Suriye ve Filistin üzerindeki isteklerini bildirmiş, Rusya da bunları kabul etmişti.

Teşebbüsler böyle devam ettiği sırada Churchill'in meşhur Çanakkale'yi geçme plânları ortaya çıktı. Müttefikler, Rusya'nın da donanmasını İstanbul'a gönderip Boğazı zorlamasını teklif ettilerse de Rusya donanmasını bu işe yeterli görmedi. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Çanakkale'ye saldırdılar. Rusya bu tasarının gerçekleşmesi ihtimali üzerine telâşa düştü. Zira, İngiltere ve Fransa İstanbul'u ele geçirirlerse onları oradan çıkarmak kolay olmayacaktı.

Bu sebeple Rusya'nın baskısı arttı. Nihayet 4 mart 1915' te İngiltere ve Fransa'ya verdiği notalarda isteklerini açıkladı[18] :

> "İstanbul şehri, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara denizinin batı kıyıları ve Midye-Enez çizgisine kadar güney Trakya ile İstanbul Boğazının doğu kıyısı ile Sakarya nehri ve İzmit Körfezinin sonradan

---

[18] P. RENOUVİN etc., Constantinople et les Détroits (Documents Secrets de l'Ancien Ministèrè des Affaires Etrangères de Russie), Livre Premier, Paris, 1930, pp. 175-176.

> tesbit edilecek bir noktası arasında kalan topraklar, Marmara Denizindeki adalar Rusya'ya ilhak edilecektir. İmroz ve Bozcaada'nın kaderi de Rusya'ya danışılmadan tayin edilmeyecektir''.

İngiltere 12 mart, Fransa da 10 nisan 1915'te verdikleri notalarla Rusya'nın bu isteklerini kabul ettiler. Rusya da İngiltere ve Fransa'nın, Asya Türkiyesindeki ve Osmanlılardan ayrılacak Arap ülkeleri üzerindeki nüfuzlarını kabul etti.

1915 yılının sonu geldiğinde, Çanakkale teşebbüsünün muvaffak olmamasının Rus halkı üzerindeki kötü etkilerini silmek isteyen Rusya, İngiltere ve Fransa ile görüşmeler yaparak Doğu Anadolu'da toprak kazanmak istedi. 26 nisan 1916'da yapılan anlaşma ile Rusya, "bağımsız bir Arap Devleti veya Arap Devletleri Federasyonu kurulmasını ve Suriye, Adana ve Mezopotamya'nın, İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmasını kabul'' ediyordu. Buna karşılık, "Erzurum, Van, Bitlik vilâyetleri ile Van'ın güneyinde Fırat, Muş ve Siirt vilâyetleri arasında kalan toprakları ve Trabzon'un batısında, sonradan tesbit edilecek bir noktaya kadar Karadeniz kıyılarını'' Rusya alıyordu.

Diğer devletler de aralarında yaptıkları anlaşmalarla Anadolu'nun geri kalan kısımlarını ve Orta Doğu'yu paylaştılar. Bu vesikalar hep gizli olarak teati edilmişti. 1917'de Bolşevik ihtilâli ile Çarlık yıkılınca, bu vesikalar dünya kamu oyuna açıklandı.

D — RUSYA'DA İHTİLÂL VE BREST-LİTOVSK BARIŞI

Yukarıda 3 mart 1918'de Bolşevik rejimin Brest-Litovsk barışını imzalayarak savaştan çekildiğini kaydetmiştik. Şimdi Bolşevik rejimin iktidara gidişini, antlaşmayı imzalayışını, Boşevik ihtilâli sırasında Rusyadaki Türklerin durumlarını izleyelim.

1. Rusya'da Komünizm.

Artık ellinci yılını tamamlamış bulunan Rus ihtilâli birdenbire ortaya çıkmış değildir. İhtilâlin temelini milliyetler probleminde aramak gerekir. Bu meseleye de iki açıdan bakılabilir.

İlk neden, Rus topraklarının dört yüzyıl süren genişlemesi sonucunda buraların bir "halklar hapishanesi"[19] haline gelmiş olmasıdır. Çeşitli ırklardan, çeşitli dillerden kişiler Rus sınırları içinde bir araya gelmişlerdi. Hattâ hükümran millet olan Ruslar ekseriyette bile değildiler (% 40 civarında). Bu çok çeşitli milletler dizisi içinde Türkler de toplam nüfusun % 10'undan fazla olarak bulunuyorlardı[20]. Tabiatıyla bu hâl —Osmanlı Devleti'nde de gördüğümüz gibi— yer yer bağımsızlık fikrinin **köklenmesine** yol açıyor, zaman zaman bu yüzden isyanlar çıkıyordu.

İkinci olarak, Rusya'da yönetici sınıfların büyük ölçüde yabancı asıllı olmalarıdır. Bu hâl hoşnutsuzluklar doğurmuş, bunun üzerine siyasî iktidarlar baskı yoluna gitmiş ve bu baskı ise XIX. yüzyıldan itibaren milliyetçi hareketleri hızla geliştirmiştir. Bu milliyetçi akımlar, Rus İmapartorluğunun son yüzyılında ortaya çıkan sosyal hareketlerle karışmış, neticede Rus ihtilâli meydana gelmiştir.

Rus ihtilâlinin teorik temelleri ise Alman düşünürü Karl Marx'a dayanmaktaydı. Marx'a göre, insanlık tabiî, bir evrim içindeydi. Kabile hayatından merkantilizme, oradan da kapitalizme geçmişti. Şimdi ise sosyalizme doğru yol alıyordu. Toplumlar kendi hallerine bırakılırlarsa varacakları son durak sosyalizmdi. Ancak bunu beklemek uzun sürerdi. Şu halde tarihin akışını hızlandırmak lâzımdı.

---

19 **Hélène CARRERE D'ENCAUSSE,** L'Union Soviétique: Une Mosáique de Peuples, Le Monde, 7 novembre 1967, supp. au 7097, p. V.

20 Age, p. V.

Karl Marx bunun için ihtilâl yapılmasını teklif ediyordu. İhtilâli ise büyük sermaye sahiplerinin çalıştırdıkları işçilerin dışında kalan işsizler ordusu (Marx'ın deyimiyle yedek sanayi ordusu) yapacak ve siyasi iktidarı ele geçirecekti.

Yeni düzende özel mülkiyet bulunmıyacaktı. Marx'a göre, tüm kötülüklerin temeli buydu. Sermayedar, işçiyi çalıştırıyor, onun yaptığı malı kendisine alıkoyuyor, ona ise ancak geçinmesine yetecek kadar ücret veriyordu. Aradaki fark sermayedarın sermayesine ilâve ediliyordu. Tüm sermaye malları devlete mal edilirse, herkese "istediği kadar" mal verilebilecekti. Ancak herkesin "istediği kadar" mal alabileceği komünizm safhasına gelmeden evvel sosyalizm safhasında herkes "millî gelire olan katkısı kadar" millî gelirden pay alacaktı.

Gene Marx'a göre, bu ihtilâl "tarihin akışı içinde en fazla yol almış ülkede" yâni en ziyade gelişmiş, sanayileşmiş ülkede olacaktı. O sıralarda ise bu ülke İngiltere idi.

İhtilâlin teorik temelinden kısaca bahsettikten sonra ihtilâle varan olaylara bir göz atalım.

Rusya'da ilk ayaklanmaların XIX. yüzyılda başladığını söylemiştik. Gerçekten de kayda değer ilk teşebbüs 1825'lerde olmuştu.

Bu tarihte I. Aleksandr'a karşı ayaklananlar aydın subaylar idi. Dekabrist İhtilâli adıyla anılan bu teşebbüs bastırıldıktan sonra isyanlar durmadı. Sonraları Dostoyevski ve Turgenyev gibi düşünürler bile isyancılıktan idama mahkûm oldular.

1905 yılındaki Rus-Japon savaşında Rusya yenilince bu da içeride bir takım çalkantılara sebebiyet vermişti. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ilk marksist fikirler yayılmaya başladı. İlginç bir nokta olarak bu fikirler, işçiler arasında değil de Rus aydınları arasında yankı yapıyordu. Öte

yandan Marx'ın teorisine göre ihtilâl "en fazla sanayileşmiş ülkede" olacaktı. Halbuki o sırada Rusya "en fazla tarıma dayanan" ülkeydi.

İlk Rus aydınları yeni düzenin nüvesini, etüdümüzün başlarında da kaydettiğimiz gibi **mir** (ortak mülkiyet) esasında görmüşlerdi. Bunun için çeşitli toprak reformları yapıldıysa da bunlar neticesiz kaldı. Bu uygulamaların başarısızlığı Narodnik denen halkçı hareketin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu hareketle aydınlar köylere giderek, köylüyü aydınlatarak sosyal değişimi sağlamak istiyorlardı. Ancak 1870'lerden sonra ortaya çıkan bu hareket hem hükûmetin bunu hoş karşılamaması, hem de köylünün aydına olan güvensizliği sebebiyle başarıya ulaşamadı. Çar II. Aleksandr'ın Narodnaya Volya (Halkın Arzusu) adlı aşırı bir cemiyetin üyeleri tarafından öldürülmesinden sonra, Halkçılar Rusya'dan kaçmak zorunda kaldılar.

Bu hareketin başarısızlığı Marksist hareketi kuvvetlendirmişti. Zira artık yavaş yavaş Rusya'da endüstri gelişmeye ve bir işçi kütlesi teşekkül etmeye başlamıştı. Öte yandan şehire akın da bu kütlenin artışında önemli rol oynamıştır. Şehre akın eden köylüler çok kötü hayat şartları içinde kalıyorlardı. İşçilerin de hayat şartları çok kötüydü. 14 saatlik iş günü, çalışma ve oturma yerlerinin, sağlık şartlarının bozukluğu işçileri sendikalaşmaya götürdü. Bunun sonucu olarak da yer yer grevler çıktı.

Bu atmosfer içinde çeşitli yerlerde marksist dernekler kuruldu. Bunlardan birisi de **Lenin** (Vlâdimir İlyiç Ulyanov) tarafından Petesburg'da kurulan "İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği" ydi. Lenin bu faaliyeti sebebiyle tevkif edilip Sibirya'ya gönderildi. Lenin sürgündeyken 1898'de bugünkü Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin temeli olan **Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi** kuruldu.

Lenin Sibirya'dan dönünce, İsviçre'de Plekhanov'un etrafında toplanan Rus marksistlerine katıldı. Ancak parti 1903

de görüş ayrılığı yüzünden ikiye ayrıldı. Birinci gurup Lenin'in etrafında toplanan Bolşevikler (çoğunluk), ikinci gurup Trotsky'nin etrafında toplanan Menşevik'ler (azınlık) gurubuydu. 1912 Prag kongresinde ise Bolşevikler partiyi ele geçirdiler.

Bununla beraber her iki gurup da gizlice Rusya'da Marksist akımların gelişmesine yardım ettiler. Bunun sonucu 1905 te ocak ayında Petesburg'da Trotsky'nin liderliğinde bir isyan çıktı. Hükûmet ayaklanmayı bastırmakla beraber, Çar da Duma (meclisi) 'yı açmak zorunda kaldı.

Savaş sırasında ise savaşta başarı elde edilmemesi ve gıda sıkıntısı sebebile halk gösterilere başladı. 8 martta başlıyan gösteriler kısa zamanda bir siyasî ihtilâl haline geldi. 12 martta Petersburg'da kurulan **İşçi ve Asker Sovyeti** hükûmet görevlerini üzerine aldığını ilân etti. Sovyet, Cumhuriyet ilân edilmesini istiyordu. 14 martta geçici olarak liberal prens Lvov başkanlığında bir hükûmet kuruldu. 16 martta Çar'ın zorla tahttan ayrılmasıyla da üçyüz yıllık Romanov hanedanı devrini tamamlamış oluyordu.

Geçici hükûmet savaşa devam kararı verdi. Ancak Lenin "ekmek, sulh hürriyet" ve 'tüm iktidar Sovyetlere' propağandası yapıyordu. Harbiye Bakanı Kerensky'nin doğu cephesi harekâtı başarısızlıkla sonuçlanınca yeni bir ayaklanma çıktı Lvov düştü, hükûmeti Kerensky kurdu. Hükûmetin aldığı sert tedbirler sonunda Lenin kaçtı, Trotsky ise tevkif edildi.

14 eylül 1917'de Kerensky, Cumhuriyeti ilân etti. Ancak memleketin durumu karmakarışıktı. Her tarafta köylüler, işçiler zenginlerin malını yağma ediyor, ateşe veriyorlardı. Bu durumdan Bolşevik'ler faydalandı. 7 Kasımda bir hükûmet darbesi ile iktidarı ele geçirdiler. 8 kasımda Lenin gizlendiği yerden çıkıp Petersburg'a geldi. Artık günümüze ka-

dar devam edecek Kızıl rejim başlamıştı.[21] Buna sebep olan köylü ve işçiler şuursuzca sağa sola saldırırken herhalde böyle bir rejimi düşünmemişlerdi[22].

Artık Rusya'da "ne sınıf, ne özel mülkiyet, ne sermaye diktatörlüğü" kalacaktı. "Herkes hür, refah içinde yaşayacak, proletarya kendi iktidarını gerçekleştirecekti".

Oysa fiiliyatta böyle olmadı. Rus ihtilâlinin ilk yılları tam mânâsıyla "temizlik" yılları oldu. Zenginler sürgünlere gönderildiler, öldürüldüler. Özel mülkiyetin kaldırılması da pek başarılı olmadı. Bunun üzerine hükûmet bir süre sonra belli ölçüde özel mülkiyete izin vermek zorunda kaldı.

"Sınıfsız" toplum kurulacağı, "proletarya'nın kendi iktidarını kuracağı" masallarına ise sonradan Türkiye'ye kaçmak zorunda kalan ve daha sonra Meksika'ya giden, orada muhafazasına memur edilen muhafızı tarafından Stalin'in emrile öldürülen bahtsız Lev Trotsky cevap veriyor:

> "... İmdi Sovyet Devleti tarihte eşi bulunmayan bir baskı cihazı haline gelmiştir... Bürokrasi yığınlara hükmeden kontrolsuz bir kuvvet olmuştur... Silâhlı, millet tarafından yeri alınmaktan uzak olan ordu, imtiyazlı bir subaylar kastı (sınıfı) kurmuş, bunun zirvesinde mareşallar peydah olmuştur".[23]

Aynı konuda Prof. Raymond ARON ise şunları söylüyor:

> **"Rus tecrübesi proletaryanın idareci bir sınıf olamıyacağını ispat etmiştir.** Eski asiller ve burjuvalar hiyerarşisi yokedilmiştir ama bunun yerine yeni bir hi-

---

21 Rus ihtilâlinin nesnel bir tarihçesi için: **F. X. COQUİN,** 1917 Rus Devrimi, İstanbul 1966.

22 **Ş. S. AYDEMİR,** Suyu Arayan Adam eserinde (ss. 177-189) bir kasabada şahit olduğu ihtilâl günlerini hikâye etmektedir. "Halk mahkemesi", "İhtilâl mahkemesi" denen mahkemelerin tüm Rusya'da böyle faaliyet gösterdiğinden hiç şüphe edilmesin.

23 **Gaetano MOSCA-Gaston BOUTHOUL** (Çev. S. Tiryakioğlu). Siyasî Doktrinler Tarihi, İstanbul, 1963, ss. 314 - 315.

yerarşi ve —gerçek bir aydınlar, bürokratlar ve askerler burjuvazisi olan— yeni bir idareci sınıf geçirilmiştir. İşbölümü otoriter olduğu için özellikle daha sıkıdır, yaşayış tarzları ve ücretler arasındaki muazzam farklar, görevlerin az çok irsî olması yolundaki eğilim daha şimdiden gerçek sınıflar yaratmış bulunmaktadır".[24]

Şöyle bir soru akla gelebilir. "Pekâlâ Sovyetler 'kalkınmalarını' nasıl gerçekleştirmişlerdir?". Bu sorununun cevabı ayrı bir etüd konusudur. Ancak birkaç satırla izah edelim ki, kan ve hürriyetleri yoketme yoluyla elde edilen kalkınma dışında, yabancı sermaye ve bilhassa İkinci Dünya Harbinden sonra peyk ve mağlûp memleketlerden harp tazminatı adı altında —özellikle Almanya'dan — sökülen fabrikalar bu kalkınma için gerekli hızı sağlamıştır. Ayrıca Sovyet Rusya'da Çarlık devrinde biriken sermayeyi de hesaba katmalıdır. Böylece bir sömürme düzeni kuran Rusya diğer ülkelerden yetişkin insan gücünü de çekip almaktadır.

Öte yandan Sovyetler Birliği, atom silâhları ve feza çalışmalarını büyük fedakârlıklar pahasına, sırf diğer ülkeler üzerinde propaganda yoluyla baskıda bulunmak için devam ettirmektedir. Zaten bu işlerde çalışan uzmanlar büyük ölçüde II. Dünya Harbinden sonra Rus işgal bölgesinde kalıp, Sovyetlerin esir aldıkları Alman bilginleridir.

Yalan ve propaganda Sovyetlerin başlıca silâhıdır. II. Cihan Savaşı sırasında Stalin, ABD'nin Rusya'ya —Almanya'ya karşı savaşması için— hibe ettiği tankların ve diğer malzemenin üzerinden ABD markasını kazıyarak 'kızıl yıldız' bastırıyordu. Böylece tankları kendilerinin imal ettiğini sanan halkın morali yükseliyordu!

Dış politikadaki tutumlarına gelince, bunu da Yugoslav Devlet başkanı Mareşal Tito şöyle ifade ediyor:[25]

---

24 MOSCA, age, s. 315.
25 MOSCA, age, s. 315.

> "Rus ihtilâlinin dış politikası artık geleneksel Rus emperyalizminin —milletleri aldatan— devamından başka bir şey değildir".

Bunu daha sonra Rus politikasını —özellikle Türkiye'ye karşı— incelerken daha açık olarak göreceğiz.

Şimdi Vladimir İlyiç Lenin'i, Almanların da yardımıyla [26] gerçekleştirdiği ihtilâlden sonra, savaşı durdurması safhasında izleyelim.

2 — BREST - LİTOVSK BARIŞI

Barış hususunda Sovyet Dışişleri komiseri Trotsky'nin 21 Kasım 1917'deki tekliflerine, Almanya 27 Kasımda cevap verdi. 15 Aralık 1917'de mütareke yapıldı. 22 Aralıkta başlayan görüşmeler ise hem Almanya'nın aşırı istekleri, hem de yakında Almanya'da bir komünist ihtilâli çıkmasını bekleyen Trotsky yüzünden uzada. Ancak, 3 mart 1918'de Avusturya - Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmaparatorluğunun katıldığı barış yapıldı. Brest - Litovsk barışına göre: [27]

> "Sovyetler, Polonya, Litvanya, Courlande, Estonya ve Livonya'dan çekiliyorlardı. Buraların kaderini merkezî devletler tayin edecekti. Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devletine geri verecekti. Bü-

---

[26] **Prof. KURAT,** (age, ss. 430-432) Lenin'in Almanlardan Rusya'da isyan çıkarmak için para aldığı hususundaki iddiaları anlatır ve Lenin'in şu sözlerini nakleder: "Beni ihtilâlimizi Alman parasıyla yapmakla itham ederler; ben bunu inkâr etmek istemem; fakat bu defa, Rus parası ile ihtilâlin aynını Almanya'da yapacağım". Lenin'in kasdettiği "dünya proleter ihtilâli"dir.

Gene bu hususta Bk.: **JACQUES PIRENNE,** age, C. III., s. 1509.

[27] Bu konuda **J. W. Wheleer - Bennett,** Brest-Litovsk: The Forgotten Peace, London, 1938 ve **P. Milioukov,** La Politique Extérieure des Soviets, Paris, 1934, pp. 16-30.

tün Doğu Anadolu'dan çekilecekti. Ukrayna da Almanların yardımıyla bağımsızlığını ilân etti, Rusya ise bu bağımsızlığı tanıdı.

Bu anlaşma ile Prusya nüfusunun % 26'sını, verimli topraklarının % 27'sini, demiryollarının % 26'sını, endüstrisinin % 23'ünü, demir madenlerinin % 73'ünü, kömür üretiminin % 75'ini kaybediyordu.[28]

Şüphesiz bu anlaşma merkezî devletler için çok kazançlıydı. Ancak ABD'nin Rusya'dan boşalan yeri alarak savaşa girmesi merkezî devletlerin mağlup olmasına yetti,

3 — SAVAŞ SIRASINDA RUSYA TÜRKLERİNİN DURUMU

Eserimizin baş taraflarında Rusya'nın yalnız Türkiye Türklerine değil, Türkistan Türklerine doğru da yayıldığına işaret etmiştik. Hakikaten de Ruslar Birinci Dünya Savaşı'na kadar Doğu Türk illerini istilâları altına almışlardı. Bu Türkler zaman zaman çeşitli sebeplerden isyan ediyorlardı. 1905 yılı geldiğinde ise yalnız "dinî hürriyet" tanınmış olan Türklere "Basın hürriyeti" de tanındı. Bu, Türklerin millî şuurlarını geliştirmelerine yardım etti. O zamana kadar yalnız Kırım'da yarısı Türkçe yarısı Rusça bir tek gazete çıkarken (Tercüman), diğer şehirlerde de Türk gazeteleri çıkarılmaya başlandı. Bu millî uyanışın öncüleri Yusuf Akçura ve Gaspıralı İsmail başta olmak üzere Türk aydınlarıydı.

1916'da Türkistan Türkleri tekrar ayaklandılarsa da bu hareket bastırıldı. Bununla beraber Türkistan Türkleri, Türkiye'ye yardım etmeye devam ettiler. (Esirleri kurtararak kaçırarak v.s.).

1917 Rus ihtilâli patladıktan sonra aşağıda göreceğimiz gibi Ruslar Türkiye'ye yardım ediyorlardı. Rusya'dan gelen

---

28 P. MILIOUKOV, age, p. 30.

bu altınları Türkistan Türkleri'nin verdikleri de iddia edilmektedir.[29]

1917 İhtilâli sırasında ise Türkistan Cumhuriyetleri, bağımszlıklarını ilân ettiler. Ama sevinç uzun sürmedi. Ruslar buraları işgâl ettiler. Üstelik Rusya toprakları içinde yaşayan tüm milletleri "Ruslaştırma" siyasetine başladılar. Bu arada Türkleri Sibirya'ya sürdüler, Ruslarla evlenmeye zorladılar, hattâ II. Cihan harbinde, Türk kadın ve erkeklerini taburlar halinde Stalingrad'da Alman topçusu önüne sürerek Türk ırkını yoketmeye çalıştılar.[30]

Bugün ise Türkistan Cumhuriyetleri birer "Sovyet Cumhuriyeti"dir.

---

[29] **Osman KOCAOĞLU,** (Buhara eski Cumhurreisi, Rus Yardımının İçyüzü, Yakın Tarihimiz, C. I., ss. 292 - 293.

[30] **Erich KERN,** (Çev. Şevket Dilmaç), Der Grosse Rausch (Büyük Sarhoşluk), Ankara, 1949. Bilhassa ss. 30, 95-96.

— X —

TÜRK İSTİKLÂL SAVAŞI VE RUSYA

A — MİLLÎ MÜCADELEDE TÜRK - SOVYET MÜNASEBETLERİ

Millî mücadelede Türk-Sovyet münasebetlerinin fiilî olaylarını incelemeye geçmeden evvel kısaca bu münasebetlerin genel karakteri üzerinde durmalıyız.

Bu hususta çok şey söylenmiştir. Ama gerçek olan şudur ki millî mücadeledeki Türk-Rus yakınlaşmasının esas sebebi

o günlerin şartlarıdır. 1919'dan sonraki bu yaklaşmayı General CEBESOY şöyle izah ediyor:[1]

> "... Türk milleti, İtilâfçıların ve bilhassa İngilizlerin mütareke perdesi altında kendisini esir ve imha etmek istediklerini anlayınca, o zamanki durumu ve cihan umumî efkârını incelemiş ve menfaatleri itibariyle yekdiğeriyle karşılaşmış devlet gruplarından birine katılarak hayatını kurtarma çarelerini aramıştı. O zamanki siyasî vaziyete göre İngilizlerin emperyalizmine set çekebilecek gibi görünen, prensip ve kuvveti itibariyle bu işin uhdesinden gelebileceği sanılan Birleşik Amerika devleti vardı. Fakat Amerika da gelecekteki cihan siyasetinde tutacağı yüksek mevkii göremiyerek eski infiratçı siyasetine dönmüştü. İngiliz emperyalizminin cidal sahnesinden Amerikalılar çekilince, Türkiye mecburen asırdîde düşmanı olan ve ilân ettiği insaniyet prensibine sadakat iddiasında bulunan Ruslara teveccüh etmişti. Ruslar bu müracaatı hüsnü kabul eder gibi görünmüşlerdi."

Gerçekten de Ruslarla bizi anlaşmaya zorlayan sebepler önemli ve hayatî idi. Ancak Rusların da bize ihtiyaçları vardı. Ama bu yakınlaşmayı doğuran sebepler iki ülkede de aynı değildi. Biz Komünist Rusya ile iyi komşuluk ve işbirliği etmek, onlardan silâh yardımı görerek her iki tarafın da şikâyetçi olduğu Batı emperyalizmine karşı mücadele etmek istiyorduk.

Oysa Bolşevik Rus rejimi ise Türkiye'deki Millî Mücadele hareketini, Batılı Kapitalist-Emperyalist tecavüzüne karşı duran bir unsur olarak görmekle beraber, aynı zamanda bunu, Müslüman halkların bir uyanışı olarak kabul etmekteydi. Öte yandan Batılılarla yaptıkları müzakerelerde bizi koz olarak kullanmak istiyor ve Türkiye'de komünist bir rejim meydana getirmeyi tasarlıyorlardı.

---

[1] CEBESOY, age. ss. 112-113.

Bu sebeple 1919 martında kurulan Komünist Enternasyonali (III. Enternasyonal)'nin yürütme komitesi 1 mayıs 1919 günü işçi bayramı münasebetiyle yayımladığı demeçte [2] Türkiye'nin işçi, asker ve köylülerinin "başladıkları ihtilâlin sonunu getirmelerini, kendi Kızıl Ordusunu ve işçi, asker ve köylü Sovyetlerini kurmalarını" istemiştir.

Türk - Rus münasebetlerinin Millî Mücadele sırasındaki genel karakterini böylece belirttikten sonra, fiilî olaylara geçebiliriz.

Komünist Rusya daha 1919 yılından itibaren çeşitli kanallardan Türkiye ile temasa çalışmıştı. Sivas Kongresinden kısa bir zaman sonra Sovyet Rusya'nın Kafkas orduları başkumandanı yoldaş Eliava, gizlice İstanbul'a gönderilmişti. Millî hükûmetin İstanbul'daki gizli teşkilâtıyla temas eden bu zat "Sovyet Rusya'nın emperyalizm cephesine karşı Türk millî haklarını tamamiyle tanıdığını ve millî hükûmete tezelden yardıma başlıyacağını"[3] bildirmişti. Öte yandan üçüncü Enternasyonal'in önde gelenlerinden Bolşevik yazar Radek ise Berlin'de bulunan eski Sadrazam Talât Paşa ile temasa geçerek Enver ve Cemal Paşa'ların Moskova'ya gönderilmelerini talep etmişti. Böylece hem Enver Paşa'nın efsanevî kişiliğinden yararlanarak Hindistan ve Orta Asya'da İngiliz emperyalizmi ile mücadele etmek ve Rusya'nın yeni rejimini güçlendirme, hem de Enver Paşa ve arkadaşlarını Azerbaycan-Kafkas birliklerinin başında ve kendi kurdukları Türk Komünist Partisi teşkilâtıyla Anadolu'ya sokarak Mustafa Kemâl'e karşı oynamak amacını güdüyorlardı.

Bir süre sonra Moskova'ya gelen Enver Paşa ve arkadaşları Türkiye, hattâ Mustafa Kemal Paşa adına Ruslarla

---

[2] Demecin metni: The Communist International (Moscow), No: 1, I May 1919, pp. 21-28.

[3] CEBESOY, age, s. 60.

görüşmelere girişmişlerdi.[4] Bu sırada Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında bir sıra mektuplar teati edilmiş ve Atatürk, Enver Paşa ve arkadaşlarının çalışmalarını Türkiye dışına hasretmelerini ve bu çalışmalarında çok ihtiyatlı ve dikkatli olmalarını tavsiye etmişti.[5] Bir süre sonra Türkistan'a yönelen ve mücadelesini orada yürüten Enver Paşa bu hareketleri sebebile Rusya'ya karşı cephe alınca 5 ağustos 1922'de Ruslar tarafından öldürüldü.

Bu ilk temaslardan sonra Rusya ile Türkiye arasında direkt temaslar başladı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından üç gün sonra Mustafa Kemal, 26 nisan 1920'de Sovyet Dışişleri komiseri Çiçerin'e yazdığı bir mektupta, sınıf mücadelesini söz konusu etmeden, Millî Mücadelenin başarıya ulaşması için faydalı olabileceğini düşünerek, "siyasî ve askerî nitelikte bir ittifak içerisinde" Svyetler Birliği ile işbirliği yapmak istediğini bildirmişti. Mustafa Kemal bu mektupta "her iki memleketi de tehdit eden yabancı emperyalizme karşı birlikte mücadele etmeyi" teklif etmişti. Çiçerin ise mektuba verdiği cevapta askerî yardım ve ittifaktan bahsetmeden iki devlet arasında diplomatik münasebetlerin kurulmasını istemişti. Bunun üzerine Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında 11 Mayıs 1920'de hareket eden Türk murahhas heyeti tam 69 gün sonra Moskova'ya vardı. Moskova'da başlayan temaslar 1 ay kadar sürdü. Nihayet 24 ağustos 1920'de bir anlaşma tasarısı hazırlandı. Ancak bu anlaşmanın imzalanması mümkün olmadı. Zira Sovyetler Bitlis, Van ve Muş illerinin Ermenistan'a terkini

---

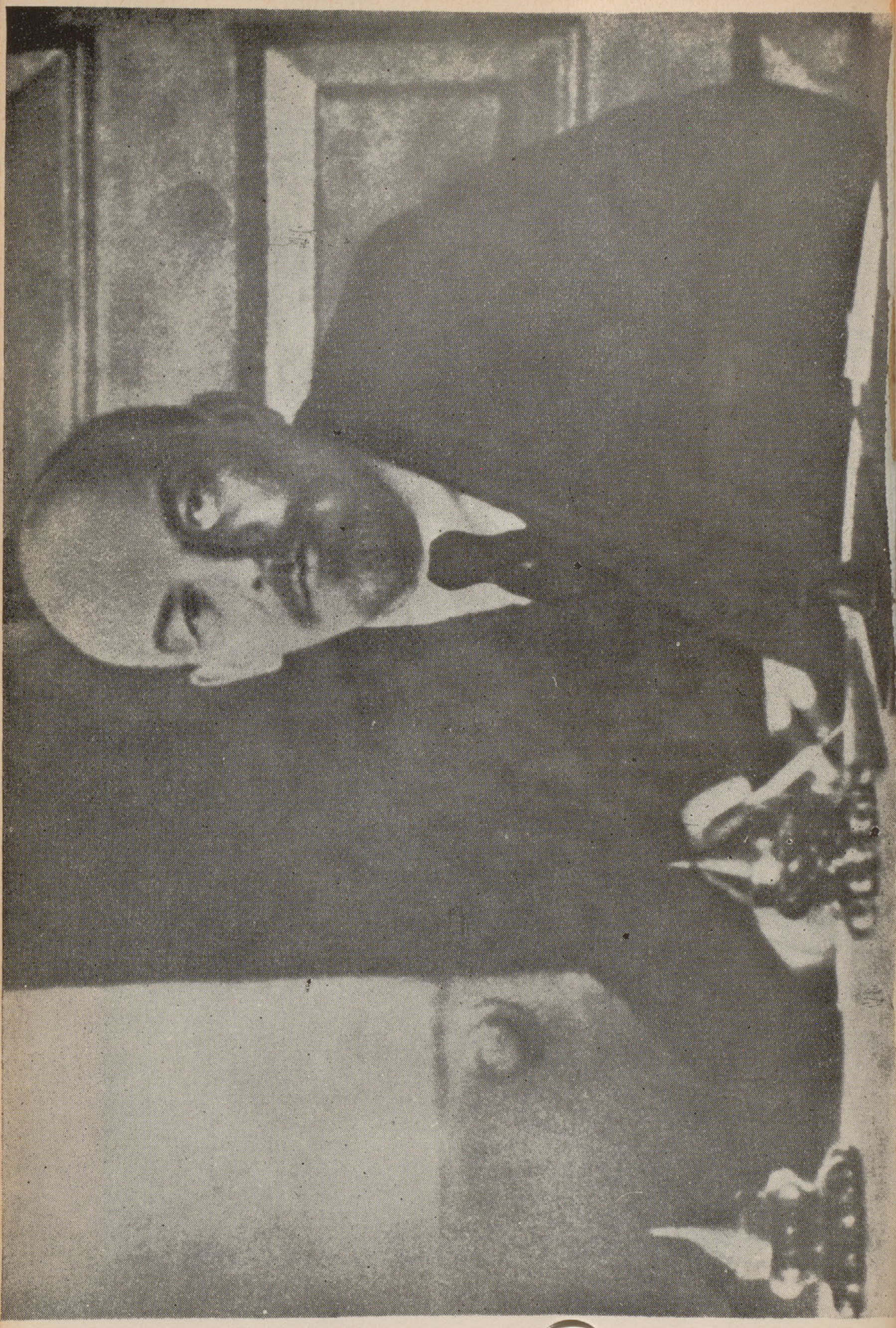
[4] **Sabahattin SELEK,** Anadolu İhtilâli, İstanbul, 1965, c. II., s. 54.

[5] Bu temaslar ve mektupların metinleri için: **CEBESOY,** age, ss. 157-184 ve 313-329.

[6] **Louis FİSHER,** The Soviets in World Affairs, 1917-1929, vol. I., Princeton, 1951, p. 390.

Atatürk, Garp Cephesi Kumandanı İsmet İnönü, Genel Kurmay Başkanı Asım Gündüz ve Sovyet Elçiliği mensupları ile.

talep etmişlerdi.[7] Heyetimize başkanlık eden Bekir Sami Bey, bu isteklere cevap olarak "Ermenilerin memleketimizin her yerinde Müslümanlarla karışık bir halde yaşadığını hiç bir yerde üçte bir derecesinde bile ekseriyette olmadıklarını dolayısıyle bu vilâyetlerin Ermenilere terk ve ilhakının ekseriyeti teşkil eden Müslümanların hukukunu iptal" demek olacağını, "bunun Sovyetlerin prensiplerine de mugayir olacağını" söylemiştir. Gerçekten de Ermenilerin tarihlerine baktığımız zaman M.Ö. I. yüzyıla kadar herhangi bir bağımsızlık hareketi görmüyoruz. Ancak İsa'dan evvel I. asırda Dikran I. güney Kafkasya ile Suriye arasında hakimiyet kurabilmişse de İsa'dan önce 70 yıllarında Romalılarla yapılan savaşlarda dağılmışlardır. O günden sonra Ermenilerin hiçbir bağımsız devleti olmamış ve Ermeniler Roma, Bizans, Arap, Selçuk ve Osmanlı İmparatorluklarının gölgesinde dağınık olarak yaşamışlardır. Ermeni meselesinin ortaya çıkışı daha evvel de açıkladığımız gibi Çarlık Rusyası ile İngiltere'nin eseridir. Bunların kurdukları teşekküllere ve giriştikleri çete hareketlerine değinmiştik. Birinci Cihan savaşında ise Ermeni Komitecilerinin ordu gerisinde isyan ve orduyu arkadan vurma teşebbüsleri üzerine 14 mayıs 1915'de çıkarılan bir tehcir (göç) kanunu ile Ermeniler Anadolu'dan çıkarıldılar. Fakat Dünya savaşı sonunda Paris'de toplanan sulh konferansı Ermeni Meselesini ön plânda tuttu. Hattâ Serves anlaşmasında Ermenilere Doğu Anadolu'da Muş, Bitlis, Van, Erzincan ve Erzurum vilâyetlerinden başka Trabzon ve Rize'yi de içine alan büyük bir Ermenistan veriliyordu. Ama ne var ki buralar Ermenilerin olsa bile buralarda yerleşmiş veya yerleştirilecek Ermeni yoktu. Gene de galip devletler Serves antlaşmasının altına bir Ermeni devleti temsilcisinin imzasını koydurmaktan ge-

---

[7] Dostluk muahedesinin metni ve toprak talepleri için: CEBESOY, age, ss. 79-95.

ri kalmadılar. Galip devletlerin veya Sovyet Rusya'nın meydana getirmek istedikleri Ermenistan'ın altında bu gerçekler vardır ve olaylara bu açıdan bakmak gerekir.

Biz gene Moskova görüşmelerine dönelim. Rusların anlaşmanın imzasını geciktirmelerinin bir sebebi 22 Haziran 1920'de başlayıp, başlangıçta Yunanlılar lehine gelişmeler gösteren Yunan saldırısıdır. Yunan kuvvetleri Bursa, Uşak, Edirne ve Tekirdağ'a girince Sovyetler Birliği beklemeyi tercih etmişti.

Öte yandan Ermeniler de saldırılarını artırmışlardı. Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri eylülde taarruza geçip Sarıkamış ve Kars'ı sonra da Gümrü'yü almışlar, Menşevik Ermeni hükûmeti ile yapılan Gümrü anlaşmasıyla da Gümrü iade edilerek diğer vilâyetler elde tutulmuştu. Daha sonra Sovyetler Ermenistan'ı Sovyetleştirmiş, Ermeni meselesi de kendiliğinden çözümlenmişti.

Bundan sonra 1920 Aralığında elçiler teati edildi. Türkiye elçisi eski Batı cephesi humandanı Ali Fuat Cebesoy, Rus elçisi ise Budu Medivani idi. Bunun üzerine 26 Şubatta tekrar başlayan ittifak görüşmeleri 16 Martta sona ererek bu tarihte bir "dostluk" anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Buna göre: [8]

> "1 — Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tanınmayan antlaşmaların Sovyet hükûmetince de tanınmıyacağı bildiriliyordu (m. 1). Bilindiği gibi bu sırada Sevres anlaşması imzalanmış bulunuyordu. Bu madde ile Sovyetler de bu anlaşmayı tanımıyorlardı.
>
> 2 — Sovyetler, misak-ı millî sınırlarını Türkiye'nin sınırları olarak kabul ediyorlardı.
>
> 3 — Rusya, Çarlık devrinde alınan kapitülâsyolardan feragat etmiştir.

---

8 İmzalanan muahedenin metni: Düstur, 3. Tertip, c. 2, s. 102.

4 — Sovyet hükûmeti Boğazlar ve İstanbul üzerindeki Türk egemenliğini tanımaktadır. Ancak Boğazlar statüsü sadece Karadeniz'e sahildar devletlerce tayin edilecekti. Türkiye verdiği bu tavizi daha sonra Lozan'da telâfi edecektir.

5 — İki devlet aralarında yapılmış tüm anlaşmaları hükümsüz addetmişlerdir.

Bundan sonra Ruslar Türkiye'ye hem silâh, hem de para yardımında bulunmuşlardır. Bunların miktarı bu güne kadar açıklanmamıştır.[9]

Ancak Rusya ile münasebetler bundan sonra da pek sıcak ve samimi olamamıştır. Bunun başlıca sebebi Sovyetlerin komünizmi Türkiye'ye sokmak istemeleri, Türkiye'nin de buna taraftar olmamasıdır.

Bu hususta Mustafa Kemal 14 ağustos 1920 (1336)'da şöyle söylüyordu:

"... Efendiler, her münasebet düştükçe arz etmiştim, bir defa daha tekrar ve tey'it etmek isterim ki, biz Memleket ve Milletimizin mevcudiyetini ve istiklâlini kurtarmak için karar verdiğimiz zaman kendi noktai nazarlarımıza tâbi bulunuyorduk ve kendi kuvvetimize istinat ediyorduk. Hiçbir kimseden ders almadık. Hiç kimsenin mugfil mevaidine aldanarak iş'e girişmedik. Bizim noktai nazarlamız, bizim prensiplerimiz, cümlece malûmdurki, Bolşevik prensipleri değildir. Ve Bolşevik prensiplerini Milletimize kabul ettirmek içün de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim itikadımıza göre, Milletimizin temini-hayatı ve tealisi, kendi kabiliyeti hazmiyesiyle mütenasip olan noktai nazarlardır. Esas itibariyle tetkik olunursa bizim noktai nazarlarımız — ki Halkçılıktır — kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idare'nin doğrudan doğruya halk'a verilmesidir, halk'ın elinde bulundurulmasıdır.

---

9 Bu konuda **F. ARMAOĞLU** (age, s. 635 -Rus belgelerine dayanarak-) ve **A.F. CEBESOY** (age, s. 78) bazı bilgiler vermektedirler.

Bolşevizm ise Millet içinde mağdur olan bir sınıf halk'ı nazarı-mütalâaya alır. Bizim Milletimiz ise hey'eti umumiyesiyle mağdur ve mazlumdur. Bu itibarla dahi bizim Milletimiz beşeriyeti tahlise müteşebbis olan kuvvetler tarafından da himayeye şayestedir. Bunları söylemekten maksadım, bu noktayı açık, samimî ve kalbî olarak ifade ediyorum, memleket ve milletimizi kurtarabilmek için, Memleketin ahengini ve intizamını muhafaza etmek lâzımdır.

Her tarafta muhtelif kafaların, dimağların ve vücutların teşebbüsü Memleket içinde muhtelif ceryanlar, muhtelif vaziyetler tevlit edebilir. Halbuki Efendiler, biz her taraftan, hariçten ve hariç'in tesiriyle dahilden namütenahi taarruzlara, hücumlara mâruz bulunmaktayız. Bu vaziyet içinde bizim için esas, sakitane vahdeti muhafaza etmektir. Bu vahdeti böyle teşebbüsatımünferide ile halele duçar ettiğimiz gün, bunların münferit neticeleri en parlak dahi olsa hey'eti umumiyeyi kurtarmak kabiliyetinden mahrumdur."

Şu sözleri de 1921 de Mustafa Kemal söylemişti: [10]

"Komünizm içtimai bir meseledir. Memleketimizin hali, memleketimizin içtimai şeraiti, dinî ve millî ananelerinin kuvveti Rusya'daki komünizmin bizce tatbikine müsait olmadığı kanaatini teyid eder bir mahiyettedir. Son zamanlarda memleketimizde komünizm esasatı üzerine teşekkül eden fırkalar da bu hakikati bittecrübe idrak ederek tatil-i faaliyet lûzumuna kani olmuşlardır... Binaenaleyh bizim Ruslarla olan münasebat ve muhadenetimiz ancak iki müstakil devletin ittihad ve ittifak esasları ile alâkadardır."

Oysa Sovyetler böyle düşünmüyorlardı. Anadolu ihtilâlini, komünist bir hareket haline getirmeye çalışıyorlardı.

Aslına bakılırsa Türkiye'de sol akımlar 1921'lerden çok daha evvel başlamıştı. Bu konuda **Laqueur** şunları söylüyor: [11]

---

10 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III, Ankara, 1954, s. 21.

11 **Walter Z. LAQUEUR,** Communism and Nationalism in the Middle East, London, 1961, p. 207.

"1908'de Jön Türkler ihtilâli ve yeni anayasa, Türkiye'ye sosyalist partiyi getiren amillerden biri olmuştu. İlk teşebbüs 1909'da Selânik'te Benaroi'nin başkanlığındaki bir gurup tarafından meydana getirilmişti. Üyelerinin ekserisi Rum, Yahudi ve Bulgar'dı. Bu teşekkül, İkinci Enternasyonal'e bağlanmaya karar verdi. Seçimlere katılarak (1908 kasım) oldukça mühim bir başarı sağladı ve Türk parlamentosuna temsilci soktu. 1912'de Selânik'de "Türkiye Sosyalist Birliği" kuruldu. İstanbul'a nazaran Selânik'deki iklim ve şartlar, böyle yeni teşekküllerin kurulup gelişmesine daha elverişli idi. 1912'lerden sonra bu yeni sosyalist gruplara birçok Türk üyelerin de katılmaya başlamaları, teşkilâtın genişlemesini ve Birinci Dünya Savaşından sonra bu cereyanın İstanbul, İzmir ve diğer Asya yakası bölgelere sıçramasını ve yayılmasını kolaylaştırdı."

1917'de Rus ihtilâli patlayıp, Sovyetler "dünya ihtilâli" fikrinin şampiyonu haline gelince sol cereyanlar merkez değiştirdi ve Moskova'dan idare edilmeye başlandı. Sovyetler, 1920'lerin ortamında "Gizli Komünist Partisi", "Türkiye Halk İştirakiyûn" Fırkası, Bakû'da "Türkiye Komünist Merkez-i Umumisi" gibi teşekküller meydana getirdiler. Yeşilordu hareketini de bunlara ilâve etmeliyiz.[12]

Elimizdeki bilgilere göre,[13] 14 temmuz 1920'de evvelâ Ankara'da gizli Komünist Partisi kurulmuş ve daha sonra bu kuruluş Yeşilordu ile birleşmiş, baytar Salih Zeki ve Şerif Manatov tarafından ise, hükûmetten izin alınmak suretiyle resmî Türkiye Komünist Partisi haline getirilmiştir.

---

[12] Yeşilordu (Tevetoğlu, ss. 124-183) ve diğer sol faaliyetler için:

1) **Doç. Dr. Mete TUNÇAY,** Türkiye'de Sol Akımlar, 1921-1925, Ankara, 1967.

2) **Dr. Fethi TEVETOĞLU,** Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, 1910 - 1960, Ankara, 1967.

[13] **TEVETOĞLU,** age, pp. 189-190.

Parti "Sultanların mutlakiyeti ile olduğu kadar Mustafa Kemal'in sahte politikası ile de mücadele edeceğini" ilân edince Şerif Manatov sınırdışı edilmiş, parti de kapatılmıştı. Gene Atatürk "bilâ kayd-ü şart Rus tâbiiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilâtı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilâtını her surette tevkif ve teb'id etmek mecburiyetindeyiz" [14] diyordu.

Ve Atatürk, hareketi kontrol altına almak amacıyla arkadaşlarına bir "Türkiye Komünist Partisi" kurdurdu (18 ekim 1920).

1-8 Eylül 1920'de Bakû Şark Milletleri kurultayı toplandığı sırada kurulan Türkiye Komünist Fırkasının başında ise sonradan Trabzon'da öldürülen Mustafa Suphi vardı, 1921 yılı geldiğinde bütün sol hareketler bastırılmıştı. Bu hareketlerin bastırılması Sovyet basınında tepki ile karşılanmışsa da gene de Türk-Sovyet münasebetleri devam etmiştir.

Sakarya savaşının arkasından BMM'nin çıkardığı bir kanunla, mahkûm edilmiş bir kısım solcular salıverilince, sol akım tekrar ortaya çıkmıştır. Bu devrede Millî Mücadele sırasında kurulmuş olan Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası (komünist eğilimli) canlandırılmış Yeni Hayat adlı bir de dergi çıkarılmıştı. 1922'de Türkiye'ye elçi tayin edilen Aralof, hatıralarında bu fırkanın liderlerinden eski Tokat milletvekili Nâzım'ın kendisine "BMM'de 120 oy toplayabileceğini" söylediğini ve "1922 Temmuz seçimlerinden sonra Rus taraftarı bir kabine kurulması için kendisine yardım etmesini istediğini" nakletmektedir. Teklifi şüphe ile karşılayan Aralof durumu Ankara hükûmetine bildirmiş, bunun üzerine bir süre sonra Yeni Hayat dergisi kapatılmıştır.[15]

---

14 **CEBESOY,** Millî Mücadele Hatıraları, 1953, İstanbul, ss. 471-475'de Garp Cephesi Kumandanı Cebesoy'a, Atatürk'ün cevabı (16 eylül 1930).

15 Aralof'un bu hareketini, Lenin'in Aralof'a Ankara'ya hare-

Bundan sonra Türkiye'de 1923 ile 1952 yılları arasında çeşitli komünist faaliyetleri ortaya çıkarılmıştır.[16] Ancak bunlar mevzii kalmıştır. Biz gene millî mücadeleye dönelim.

Millî Mücadelede Türk - Sovyet münasebetlerinin fazla samimi olmamasının bir diğer sebebi Sovyetlerin, Mustafa Kemal'in Batılılarla uyuşma ve uzlaşması ihtimalinden duydukları endişedir. Sovyetler, Millî Mücadele Türkiye'sinin Batılılarla hiç uzlaşmamasını arzu etmişlerdir. Çünki bu halde yeni Türkiye Sovyetlere daha fazla dayanma zorunluluğunda kalacak, bu da Anadolu'da bir proleter ihtilâlinin gerçekleşmesini kolaylaştıracaktı.[17]

---

ketinden evvel verdiği talimatla izah edebiliriz. 1922'lerde başlayıp 1939'lara kadar devam edecek olan Türk - Rus dostluğu sırasında Lenin'in Türkiye'yi ve Atatürk'ü nasıl gördüğünü açıklayan talimat birçok yönlerden ilginçtir. Bu sebeple bir kısmını buraya alıyoruz: "... Tabii Mustafa Kemal Paşa sosyalist değildir, fakat öyle görünüyor ki, iyi bir teşkilâtçı, kaabiliyetli bir asker. İlerici yönelimleri olan bir insan, akıllı bir devlet adamı. Bizim sosyalist devrimimizin anlamını kavramış, Sovyet Rusya'nın lehine bir tutumu var. Saldırganlara karşı bir kurtuluş savaşı yürütüyor... Halkın ona inandığını söylüyorlar. Bizde ona, yani Türk halkına yardım etmeliyiz. Sizin işiniz bu. Türk hükûmetine ve Türk halkına saygı gösterin. Kibirli olmayın. İşlerine karışmayın... Çarlık Rusyası, Türkiye ile yüzyıllarca dövüştü; bu tabiatiyle halkın hafızasında büyük bir iz bırakmıştır. Bilirsiniz güvensizlik çabuk geçmez. Onun için bu, sabır, dikkat, itina isteyen büyük bir iş. Eski Çarlık Rusyası ile Sovyet Rusya arasındaki farkı sözlerle değil, hareketlerle ortaya koymak akıllıca inandırmak gerekecek. Bu bizim işimiz ve siz sefir olarak onların işine karışmamak yolundaki Sovyet politikasını yürütmekle, halklarımız arasında gerçek dostluğun öncüsü olmakla siz yükümlüsünüz." (International Affairs, Moscow, 1960, No: 8 - 10 ve **Mete TUNÇAY,** age ile **Ş.S. AYDEMİR,** Tek Adam, c. II., ss. 386-387).

16 Bu hususta: **TEVETOĞLU,** age, s. 383.

17 **F. ARMAOĞLU,** age, s. 638.

Ama buna mukabil kendileri kendi menfaatleri bakımından Batılılarla ilişkilerini geliştirmekten hiç de geri kalmamışlardı. 16 mart 1921 **dostluk** antlaşması yapılırken, kendileri de İngiltere ile bir ticaret anlaşması yapmışlar ve İngiltere'yi darıltmamak için bizimle **ittifak** antlaşması yapmamışlardı. Böylelikle hem o "nefret ettikleri emperyalist"-lerle ticaret ilişkisi kurmuşlar hem de bu sebeple bizi koz olarak kullanmışlardı.

Sovyetlerin yardımı olmadan kazanılan İkinci İnönü savaşından sonra Türkiye'ye daha çok yardım edeceklerine bu yardımları durdurmuşlar ve Yunanistan'la diplomatik ve ticarî ilişkilere girmişlerdir[18]. 1922'de ise Sovyet hükûmeti, Yunan hükûmetince tanınması karşılığı, "Mustafa Kemal'i desteklemekten ve ona yardım etmekten vazgeçmeyi, Anadolu'nun sahil kısmında da bir bölgenin bağımsız kılınması için bütün nüfuzunu kullanmayı" Yunanistan'a teklif etmiştir.[19]

İşte bir kısım yazarlaca övülen Millî Mücadele sırasındaki Türk - Rus münasebetlerinde Sovyetlerin "samimiyet" derecesi!

B — LOZAN'DA RUSYA: BOĞAZLAR

Yeni Türkiye'yi kuran Lozan Antlaşmasını imzalamak için devletler İsviçre'nin Lozan şehrinde toplandıkları zaman, sadece Boğazlar meselesi görüşüldüğü sırada Rusya'yı da toplantılara davet etmişlerdi. Zaten Türkiye de Rusya'nın davet edilmesini —Batılılar karşısında yalnız kalmamak için— arzulamıştı.

---

18 **CEBESOY,** age, ss. 201-202, 244-246.

19 **Dr. Dimitri KİTSİKİS,** Yunan Propagandası (Milletlerarası Politikada Propağanda ve Baskı, 1919-1920 Paris Barış Konferansında Yunanistan ve Toprak Talepleri), İstanbul, 1965 (?), ss. 68-70.

Bu görüşmeler sırasında Boğazların görüşüldüğü ilk oturum olan 4 Aralık 1922 oturumunda söz alan Sovyet delegesi Çiçerin, Boğazların kendileri de dahil bütün gemilere kapatılmasını istiyordu. Bu, Türkiye'nin öteden beri izlediği siyasetti. Lozan'daki Türk delegasyonu reisi İsmet Paşa da Rus görüşünün Türk görüşüne uygun olduğunu, kendi tekliflerini ileri sürmeden evvel diğer temsilcilerin görüşlerini öğrenmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine İngiliz başdelegesi ve konferans başkanı Lord Curzon "demek Türkiye kendisini en çok ilgilendiren bir konuda şahsi görüşünü açıklamıyor, buna karşılık Ruslar kendilerini Türklerin yerine koyuyor ve onlar adına kendi görüşlerini açıklıyorlar" diyerek durumun hayret verici olduğuna işaret etti ve "eğer gözlerimi kapamış olsa idim, Çiçerin'in bir fes giyip kendisini İsmet Paşa olarak takdim ettiğine inanacaktım" dedi.[20]

Neticede müzakereler Rus teklifleri etrafında devam etti. 5 Şubatta Lozan müzakereleri İsmet Paşa'nın İngiliz tekliflerini reddetmesi üzerine kesildi. 23 nisanda konferans tekrar açıldığında bu kez artık Boğazlar meselesi üzerinde tartışılmadığı için Sovyetler de konferansa davet edilmemişlerdi.

24 Temmuz 1923'de Lozan konferansı sona erip de Lozan antlaşması imzalanacağı zaman Boğazlar rejimi ile de ilgili olarak bir sözleşme hazırlanmıştı. 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile kaldırılan bu sözlemeye göre,[21] Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının her iki kıyıları ile Marmara Denizindeki adalar gayrı askerî hale getirilmiş ve bu bölgelerde tahkimat yapmak ve asker bulundurmak yasaklanmıştı. Buna karşılık, bu bölgelerin herhangi bir saldırıya karşı gü-

---

[20] John GREW, Atatürk ve İnönü, İstanbul, 1966, ss. 17-18.

[21] Sözleşmenin metni: İ. SOYSAL, Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Andlaşmaları, Ankara, 1965, ss. 98-110.

venliği de sözleşmeyi imza eden devletler ile Milletler Cemiyetinin garantisi altına konulmuştu.

Sovyetlere gelince Boğazlar rejiminin Karadenize kıyıdar devletlerce tayinini istedikleri için —hattâ 1921'de Moskova'da imzalanan Türk - Sovyet Dostluk anlaşmasına bu yolda bir kayıt da koydurmuşlardı— sözleşmeyi beğenmediler. Ancak o sırada Sovyetlerin tanınması da günün aktüel meselesiydi. Milletler arası bir anlaşmaya imza koydukları takdirde, bunun imzacı devletler tarafından **de jure** (hukuken tanıma demek olacağını hesaplıyan Sovyetler, antlaşmayı imzalamaya karar verdiler. Ancak imzanın Lozan'da değil, İstanbul'da olmasını istiyorlardı. Zira İsviçre'yi boykot etmişlerdi. Sovyetler sonunda sözleşmeyi imzaladılar, fakat tasdik etmediler ve Lozan antlaşmasına göre kurulan Boğazlar komisyonuna giremediler.[22]

Sovyetler daha sonra kuvvetli devletlerce ayrı ayrı tanınmıştır.

C — LOZAN'DAN İKİNCİ DÜNYA HARBİNE KADAR TÜRK - SOVYET MÜNASEBETLERİ

Lozan antlaşmasının imzasından İkinci Dünya Savaşının patladığı 1939 yılına kadar geçen devredeki Türk - Sovyet münasebetlerini başlıca iki başlık altında incelemek kabildir: Birincisi Sovyetlerin 1925'lerden sonra izlemeye başladığı "saldırmazlık ve tarafsızlık" politikası, diğeri de Montreux Boğazlar sözleşmesinin imzası sırasında Rus politikası.

1 — SOVYETLERİN "SALDIRMAZLIK VE TARAFSIZLIK" POLİTİKASI

1925'lerden itibaren Rusya'nın politikası daha ziyade

---

22 **P. MİLİOUKOV,** La Politique Extérieure des Soviets, Paris, 1934, pp. 132-133.

"kendini korumaya" yönelmiştir. Bunun başlıca sebebi Sovyetlerin Batılılardan duyduğu korkudur. Şöyle ki, 16 Ekim 1925'de İsviçre'nin Locarno şehrinde toplanan Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere ve İtalya aralarında yaptıkları antlaşmalarla Almanya'nın o günkü sınırlarının kesin olduğunu kabul etmişlerdi. Antlaşmanın mağlûp Almanya'yı tekrar milletlerarası işbirliği çerçevesine sokması bakımından önemi vardı. Oysa, 1922'de Rapallo'da imzalanan bir antlaşma ile Almanya'yla normal münasebetlere geçmiş olan Sovyetler Locarno'dan hoşlanmamışlardı. Almanya'nın Batı ile anlaşmasının Rapallo'yu etkisiz bırakmasından korkuyorlardı. Bu sebeple 1926 nisanında Sovyetler Berlin'de Almanlarla yeni bir antlaşma yaptılar. Buna göre taraflardan biri bir saldırıya uğrarsa diğeri tam bir tarafsızlık güdecek ve bir devletler koalisyonu tarafından birine ekonomik ve malî tedbirler (yaptırımlar - sanksiyonlar) uyuglanırsa öteki buna katılmıyacaktı. Kaldı ki Almanya, Locarno antlaşmaları imzalanırken, Sovyetlere karşı uygulanacak tedbirlere katılmıyacağını Batılılara kabul ettirmişti. Ama genede Rusya Locarno sistemini kendilerine yönelmiş bir ittifak olarak sayıyorlardı. Milletler Cemiyetini ise "emperyalist bloku" olarak görüyorlardı.

Buna mukabil Sovyetlerin davranışı da Batılılara güven vermiyordu. 1927'de Trotsky'nin komünist partisinden tasfiyesine kadar "dünya proleter ihtilâli" tasarısından vazgeçmedi. Ancak ondan sonra dünya ihtilâli ikinci plâna atıldı. Sovyet Rusya Batılılardan duyduğu bu endişe ile etrafını çevreliyen devletlerle bir "saldırmazlık ve tarafsızlık" politikasına girdi. İstediği, kendisine komşu devletlerin Batılıların bir saldırısına alet olmaması ve Sovyet Rusya'nın Batılılardan herhangi biriyle çatışması halinde bu komşu devletlerin tarafsız kalmaları idi.

Bu politikayı ilk kez Türkiye'ye uyguladı. O sıralarda Musul meselesi yüzünden Türk - İngiliz münasebetleri pek

iyi değildi. Dış politikada Türkiye Sovyet Rusya'ya önem vermekteydi. Bunun sonucu 17 Aralık 1925'de Paris'te Çiçerin ile Türk Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras arasında bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalandı. Buna göre,[19] taraflardan biri saldırıya uğradığı zaman diğeri tarafsız kalacak, taraflar birbirlerine saldırmıyacakları gibi, birbirlerine yönelen ittifak ve antlaşmalara da katılmıyacaklardı. Bu anlaşma çeşitli yenilemelerle 1945 yılına kada devam etmiştir. Öte yandan Sovyet Rusya diğer komşuları ile de buna benzer antlaşmalar imzalamıştır.

Bundan sonra 1928'de savaşı milli politika aleti olmaktan çıkaran **Kellogg Paktı** imzalandıktan sonra Sovyetler, daha Birleşik Amerika tasdik etmeden komşularıya —bu arada Türkiye ile de— imzaladıkları **Litvinof Protokolü** denen bir antlaşma ile bu paktı çabucak yürürlüğe soktular. Görüldüğü gibi Rusya artık kollektif güvenlik sistemine gidiyordu. Gerçekten de 1929'da Rus Dışişeri bakanlığına Litvinof'un gelişi Sovyet dış politikasında bu çığırı açmıştır. 1933'lerde Almanya'da Hitler'in iktidara gelişi ise Rusya'yı yeni bir endişeye sevketti. Batılıların Hitler'e karşı yumuşak davranışlarını Ruslar, Batı'nın Almanya'yı kendi üzerlerine saldırtmak istediği şeklinde yorumladılar. Ama 1939'da Almanya ile anlaşarak Batılılara en büyük sürprizi yaptılar. Bunu ayrıca inceleyeceğiz.

İki savaş arası devrenin büyük bir kısmında Rus - Türk münasebetlerinin genel karakterinin, böylece Rusya'nın Batılılar karşısında yalnız kalarak onların bir saldırısıyla yok olmak korkusu ile komşularıyla —bu arada Türkiye ile de— iyi münasebetlere girişmesi olduğunu söyledikten sonra şimdi Türk - Rus münasebetleri arasında soğukluk yaratan bazı meselelere temas edelim.

---

23 Antlaşmanın metni: **SOYSAL**, age, ss. 210-212 ve Düstur, III. tertip, C. 7 ss. 460-463.

Bu meselelerden birincisi ticaret ilişkileridir. Rusya bu devrede Türkiye.'yi ticarî ve ekonomik münasebetler yoluyla nüfuzu altında tutmak istemiş ancak Türkiye buna yanaşmıyarak Batı ile de tecari münasebetler tesisine gitmiştir. Öte yandan Rusya, Türkiye'nin birçok yerlerinde ticaret temsilcilikleri açarak bunları komünist propagandası için kullanmak istemiş, Türkiye bu oyuna gelmemiştir[24].

Türk - Rus münasebetlerinde ikinci bir soğukluk noktası ise Lozan antlaşmasından sonra Türkiye'nin içerideki komünizm hareketlerini daha sıkı kovuşturmasıdır. Türkiye, hükûmetler seviyesindeki münasebetler ile Türkiye'deki komünizm propagandasını ayrı ayrı şeyler olarak anlıyordu ki, bu tutum gayet tabii ve isabetliydi. Oysa Sovyetler, komünizm propagandası ile hükûmetler arası münasebetleri ayrılmaz bir bütün olarak mütalâa etmişler ve Türkiye'nin 1929 yazında komünistlere karşı aldığı tedbirleri şiddetle tenkid etmişlerdi.

Üçüncü olarak Türkiye'nin Lozan barışından sonra Batılılarla münasebetlerini düzelterek Rusya'nın tekelinden kurtulmasını da Ruslar hoş karşılamamışlardır. Sovyetler Batılıların Türkiye'yi kesin olarak kendi saflarına çekmesinden korkmuşlardır. Ancak o sıralarda her ne kadar Türkiye Batılılarla münasebetleri düzeltmişse de durum henüz ittifaka varacak nitelikte değildi.

2 — MONTREUX VE RUSYA

1936 yılı geldiğinde dünya, II. Dünya Harbine varacak buhranlar dizisi içine girmişti. 1934'ten itibaren Almanya silâhlanmaya başlamış, 1935'te ise mecburi askerlik sistemini ihdas etmişti. Daha sonra İtalya, Habeşistan'a saldırmış (hem de Milletler Cemiyeti'nin zorlama tedbirlerine rağmen), bunun üzerine Almanya da Versailles antlaşmasına

[24] ARMAOĞLU, age, s. 653.

aykırı olarak Ren bölgesine askerini sokunca Türkiye daha fazla beklememişti. Zira Lozan'da "garanti" vermiş olan devletlerin kendileri (İtalya gibi) saldırgan duruma geçmişti.

Türkiye, imzacı devletlere verdiği notalarla, Lozan'daki kollektif garantinin günün şartlarıyla işlemez hale geldiğini bildirdi ve Boğazların askersizliğinin kaldırılmasını istedi.

İngiltere, bu isteğe olumlu cevap verdi. Şimdi, Millî Kurtuluş savaşından sonra İngiltere'nin tutumu değişmişti. Türkiye'yi Akdeniz'de kendine bağlamak istiyordu.

Rusya ise, daha Lozan'da iken muhalefet ettiği askersizleştirme kararının kaldırılmasını desteklediğini bildirdi. Diğer devletler de İngiltere ve Rusya gibi yaptılar. Ancak İtalya olumsuz cevap verdi.

22 haziran 1936'da İsviçre'de Montreux'de toplanan konferans aralarına İtalya'yı almaksızın 20 Temmuz 1936'da 1923 Lozan Boğazlar sözleşmesini değiştiren Montreux sözleşmesini imzaladılar.[25]

Bununla Boğazlar hakkındaki silâhsızlanma hükümleri ve Boğazlar komisyonu kaldırılıyor ve Boğazlar üzerinde Türk hakimiyeti tamamen kuruluyordu. Öte yandan Türkiye bir harpte tarafsız ve savaş dışı ise, savaşan tarafların savaş gemileri Boğazlardan geçemiyecekti. Türkiye bir savaşa girer veya "kendisini yakın bir savaş tehlikesi karşısında hissederse", diğer devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi tamamen Türkiye'nin arzusuna bağlıdır. Sözleşme ayrıca Karadenizde kıyısı olan devletlerin güvenliği bakımından, Karadeniz'e girecek gemilerin toplam tonajının, o tarihte Karadeniz'deki toplam olarak en büyük filoya

---

25 Sözleşmenin tam metni: Düstur, III. tertip, c. 17, ss. 665-679 ve **COLLİARD,** Droit International et Histoire Diplomatique, Paris, 1950, pp. 96-105 ile **SOYSAL,** age, ss. 233-258.

sahip kıyıdar devletin tonaj taplamını geçemiyeceği esasını da getirmişti.

Yirmi yıl için imzalanan antlaşmaya 1938 yılında İtalya da katılmış, bu güne kadar imzacılardan hiç birisi tarafından feshedilmediği için şimdiye kadar yürürlükte kalmıştır.

Montreux dolayısıyla ortaya çıkan Türk - İngiliz yakınlaşması, Türk - İngiliz ve Türk - Rus münasebetlerinin birer dönüm noktası olmuştu.

İngiltere, her şeyden evvel İtalya'nın Doğu Akdeniz'de yarattığı tehlikeli durumu dikkate alarak Türkiye'ye yaklaşmıştı. Bu yakınlaşma daha sonra ticaret münasebetleri ile daha da hızlandı. 1939 yılı gelip de Avrupa, II. Dünya Harbinin eşiğine gelince, Türkiye ile İngiltere de bir ittifak için ilk adımları atmakta tereddüt etmediler.

Rusya'ya gelince Türk - İngiliz yakınlaşmasından hiç de memnun kalmamıştı. Ama gene de münasebetler dostane devam edebilmiştir. Çünki Türkiye İngiltere'ye yaklaşırken hiçbir zaman Rusya'yı terketmeyi düşünmemiştir. 1939 yazında ise Türkiye muhtemel bir harpteki yerini tayin ederken İngiltere ve Rusya'nın da bulunduğu Batı ittifakını seçmiştir.

Ancak 23 Ağustos 1939'da Rusya Almanya ile ittifak yapınca Türkiye ile Rusya'nın yolları ayrılmış ve iş harp sonrasında Türkiye'den toprak istemeye kadar varmıştır.

Bundan sonraki bölümlerimizde bu gelişmeleri sırayla izleyeceğiz.

— XI —

İKİNCİ DÜNYA HARBİ SIRASINDA TÜRK - RUS MÜNASEBETLERİ

A — 1939 YILINDA TÜRKİYE VE RUSYA

1939 yılı başları geldiğinde dünya siyaset ufuklarında kara kara bulutlar toplanmış, fırtına bekleniyordu. Mussolini İtalya'sı, 7 Nisan 1939 günü başlayan hareketle Arnavutluğu kendi topraklarına katmıştı. Duçe (Benito Mussolini) elini hâlâ Akdeniz'in mavi sularına uzatıp "mare nostrum" (bizim deniz) diye haykırıp duruyordu. 1935'te Habeşistan'ı işgâl etmişti. Bu da yetmemişti Duçe'ye... Yunanistan ve Türkiye gibi devletler tehdit altındaydı.

1933 senesinde Almanya'nın başına geçmiş olan Adolf Hitler ise, harbin çıktığı 1 Eylül 1939'a kadar, Avusturya'yı, Çekoslovakya'yı ve Litvanya toprakları içinde bulunan Memel'i harpsiz olarak bir takım kombinezonlarla ele geçirmişti. Ama Hitler bunlarla yetinmek niyetinde değildi. "Lebensraum (hayat sahası) isterim" diyordu.

Kısacası harp bekleniyordu... Oysa Atatürk daha 1931 yılında harbin olacağını anlamıştı. O yıl Ankara'yı ziyaret eden Amerika'lı general Mc Arthur'a, Atatürk şunları söylüyordu: [1]

> "Versailles muahedesi, Birinci Dünya Harbine sebebiyet vermiş olan amillerden hiç birini ortadan kaldıramamıştır. Tersine olarak dünün başlıca rakipleri arasındaki uuçrumu büsbütün derinleştirmiştir. Zira galip devletler mağlûplara sulh şartlarını zorla kabul ettirirken, bu memleketlerin etnik, jeopolitik ve ekonomik özelliklerini asla gözönüne almamışlardır. Sadece husumet hislerinden ilham almışlardır. Böylelikle de, bugün içinde yaşadığımız sulh devresi, sadece bir mütarekeden ibaret kalmıştır... Bence dün olduğu gibi yarın da Avrupa'nın mukadderatı Almanya'nın alacağı vaziyete bağlı bulunacaktır. Fevkalâde bir dinamizme malik olan 70 milyonluk çalışkan ve disiplinli millet, üstelik millî ihtiraslarını kamçılayabilecek siyasî bir cereyana kendini kaptırdı mı, ergeç Versailles muahedesinin tasfiyesine girişecektir".[2]

---

[1] 8 Kasım 1951'de Washington'da yayımlanan The Caucasus dergisinde acıklanan bu hususları, henüz Türk arşivlerinde yayımlanmadığı için, doğrulamak ve ne dereceye kadar böyle söylendiğini anlamak mümkün değildir. Ancak kısmen doğru olsa bile Ulu Önder'in dehâsını göstermeye kâfidir. Biz çeviriyi **Ş.S. AYDEMİR'**-in İkinci Adam kitabının (İstanbul, 1967) 86 - 90 sayfalarından aldık.

[2] Bu sözler söylendiği sırada Hitler henüz iktidarda değildi. 1933'de iş başına gelen Adolf Hitler 1936'larda "Versailles'in zincirleri"nden kurtulmuş, yeryüzündeki tüm Almanları bir bayrak

Almanya, İngiltere ve Rusya hariç olmak üzere Avrupa kıtasını işgal edebilecek bir orduyu kısa bir zamanda teşkil edebilir. Bianenaleyh harp, 1940 - 1945 seneleri arasında olacaktır. Fransa ise artık kuvvetli bir ordu yaratmak için lâzım gelen hassaları kaybetmiştir. Artık İngiltere, adalarını müdafaa etmek için Fransa'ya güvenemez"

İtalya'ya gelince: İtalya Mussolininin idaresi altında, şüphesiz büyük bir kalkınmaya ve inkişâfa mazhar olmuştur. Eğer Mussolini gelecekteki bir harpte İtalya'nın zahirî heybet ve azametini, harp dışında kalmak suretiyle gereği gibi kullanabilirse, sulh masasında başlıca rollerden birini oynayabilir. Fakat korkarım ki İtayla'nın bugünkü şefi, Sezar rolünü oynamak hevesinden kendisini kurtaramıyacak ve İtalya'nın askerî bir kuvvet yaratmaktan henüz çok uzak olduğunu derhal gösterecektir."

Atatürk, Amerika'nın geçen harpte olduğu gibi bu harpte de tarafsız kalamıyacağını ve Almanya'nın ancak bu Amerikan müdahalesi dolayısıyla mağlûp olacağını da ilâve etmiş ve şu sözleri söylemiştir:

Avrupa devlet adamları, başlıca anlaşmazlık konusu olan önemli siyasî meseleleri, her türlü millî egoizmden uzak ve yalnız umumun menfaatına olarak, son bir gayret ve tam bir iyi niyetle ele almazlarsa korkarım ki felâketin önü alınamıyacaktır. Zira Avrupa meselesi, İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki anlaşmazlıklar meselesi olmaktan artık çıkmıştır. Bugün Avrupa'nın doğusunda bütün medeniyeti ve hattâ bütün insanlığı tehdit eden yeni bir kuvvet belirmiştir. Bütün

---

altında birleştirmek demek olan "ein volk, ein Reich" (bir millet bir devlet) politikasına başlamıştı. O da bitince nazi emperyalizmine yeni bir ad bulundu: Lebensraum (Hayat Sahası). Alman milleti şimdi göz diktiği yerleri bu adla almak istiyordu. Polonya'nın işgali ile başlayan harp ise hem Alman milletini ikiye ayırdı, hem de dünyayı kana buladı. Hitler'in "1000 yıllık" dediği "imparatorluğu" da oniki sene dokuz ay içinde tarihe karıştı.

maddî ve mânevî imkânlarını topyekûn bir şekilde cihan ihtilâli gayesi uğruna seferber eden bu korkunç kuvvet, üstelik Avrupalı'lar ve Amerikalılarca henüz malûm olmayan yepyeni siyasî metodlar tatbik etmekte ve rakiplerinin en küçük hatalarından bile mükemmelen istifade etmesini bilmektedir.

Avrupa'da vukubulacak bir harbin başlıca galibi, ne İngiltere, ne Ffransa, ne de Almanya'dır. Sadece Bolşevizm'dir. Rusya'nın yakın komşusu ve bu memleketle en çok harp etmiş bir millet olarak biz Türkler, orada cereyan eden hâdiseleri yakından takip ediyoruz. Ve tehlikeyi bütün çıplaklığıyla görüyoruz. Uyanan Doğu milletlerini zihniyetlerini mükemmelen istismar eden, onların millî ihtiraslarını okşayan ve kinleri tahrik etmesini bilen bolşevikler, yalnız Avrupa'yı değil, Asya'yı da tehdit eden başlıca kuvvet halini almışlardır."

Şimdi tekrar 1939 Nisanına gidelim... Arnavutluk İtalya tarafından işgal edilince İngiltere ve Fransa 13 Nisanda Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişlerdi. Aynı gün Türkiye'ye teklif edilen garantiye verdiği cevapta Türkiye "Akdeniz'in İtalyan egemenliği altına düşmesi ihtimalinin İngiltere için olduğu kadar Türkiye için de açık bir tehlike teşkil ettiğini" bildirmiş ve garantinin tek taraflı değilde karşılıklı olmasını istemiştir. Zira Türkiye, tek taraflı bir garantinin Mihver devletlerinin (Almanya, İtalya, Japonya) kızgınlığını davet edebileceğini dolayısıyle harp tehlikesi yaratabileceğini, hesaplamıştır. Bunun üzerine başlayan Türk - İngiliz görüşmeleri devam ederken Almanya, eski Başbakanlarından Franz von Papen'i Ankara büyükelçiliğine tayin etti. Papen'in görevi Türkiye'nin İngiltere cephesine kaymasına engel olmaktı. Ankara'ya geldiğinde hemen görüşmelere başlıyan Papen'e, Türk devlet adamları İtalya'nın Arnavutluğa 30 tümen asker yığmasının ve oniki adada yığınak yapmasının doğurduğu endişeleri söylediler. Bunun üzerine Papen, Berlin'e Arnavutluk garnizonlarının azaltılmasını ve oniki adadan Türk karasuları içinde bulunan iki tanesinin Tür-

kiye'ye terkini tavsiye etmişti.[3] Ama Berlin aldırmadı bile.

Öte yandan Türk - İngiliz görüşmeleri devam ederken Sovyet Dışişleri bakanı yardımcısı Potemkin 28 Nisanda Ankara'ya geldi. 5 Mayısa kadar Türk yetkilileriyle görüştükten sonra Moskova'ya döndü. Yayınlanan bildiride "İki ülkeyi ilgilendiren meselelerde görüş birliği olduğu"[4] söyleniyordu. Bununla beraber Sovyetler, Türkiye'nin İngiltere ile yaptığı görüşmelerde vardığı noktayı hayretle karşıladıklarını da ifade etmişlerdi. Mamafih Türkiye, İngiltere ile anlaşmaya hazırlanırken Rusya'yı terketmek niyetinde değildi. Bu sebeple de Rusya'nın İngiltere ve Fransa ile yaptığı "barış cephesi" görüşmelerini memnunlukla izliyordu.

Nihayet Türk-İngiliz görüşmeleri 12 Mayıs 1939'da bir deklarasyonla sonuçlandı. Buna göre iki hükümet "vukubulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mıntıkasında bir harbe varması halinde" birbirlerine her türlü yardımı yapacaktı. Görüşmeler esnasında İngiltere deklarasyonun Akdeniz'den başka Balkanları da içine almasını istemiş ancak Türkiye bunu kabul etmemişti. İngiltere 13 Nisanda Romanya'ya verdiği garanti sebebiyle, bu devletin yardımına koşabilmek için bunu istiyordu. Böyle bir yardımı ancak Boğazlardan harp gemilerini geçirerek yapabilirdi. Oysa Montreux sözleşmesine göre Türkiye'nin İngiltere'ye, savaşan devlet olarak Boğazları açabilmesi için harbe girmesi gerekiyordu. Ama Romanya aynı zamanda Sovyet tehdidi altındaydı. Böyle bir hüküm Türkiye'yi Sovyetlerle çatışmaya götürebilirdi. Görülüyor ki Türkiye Ruslarla çatışmaktan kaçınıyordu.

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul ettikten sonra Fransa ile de 23 Haziran 1939'da aynı deklarasyon imzalandı.

---

[3] **Von Papen,** Mémoires, Paris, 1953, p. 289.
[4] Ulus Gazetesi, 7 Mayıs 1939.

Deklarasyonlar Almanya' yı telaşlandırmıştı. Papen bunun harp tehlikesini arttıracağını söylüyordu. Ama kendisine, bu deklarasyonlara İtalya'nın Arnavutluk'taki durumunun sebep olduğu hatırlatıldı ve artık geri dönülemiyeceği bildirildi.[5] Şimdi Türkiye yolunu seçmişti. Yaklaşan harpte Türkiye batı ittifakına meylediyordu.

Zaten Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1939'da şunları söylüyordu :

> "Nazilerin ve özellikle Faşistlerin Türkiye'ye karşı tutumlarını, fırsat bekleyen hırslı bir istilâ heveslisi görüyordum. Habeşistan seferinin başında ciddi endişe geçirmiştik. Naziler Balkanlara hemen hemen hakim olma yolundaydılar. Bizim selâmetimiz, Garpla beraber olmaktaydı. Bu temel kanaat üzerine olayları ve ilişkileri geliştirecektik..." [6]

İkinci Dünya harbi arefesinde şu sözleri de İnönü söylüyordu :

> "İngiltere, Fransa ve Sovyetlerle beraber bir ittifak ihtimali var idi. Bunun neticesi olarak, hep bir safta muharebeye tutuşmak hesap içindeydi. Neticelerini ilk günden beri, menfaatimize en az zararlı sayıyordum.
>
> Olaylar tahmin hudutlarını aşıp uygulanma alanında geliştiği vakit ise, tedbirler zamana ve ihtiyaca göre uydurulmak lâzımdı..."[7]

4 Ağustos geldiğinde Sovyetler, Ankara'ya müracaat ederek 1939 Martında feshedilen "1929 tarihli Türk-Sovyet Saldırmazlık ve Tarafsızlık" antlaşmasının yerini alacak bir antlaşma için görüşmeler yapılması talebinde bulundular. Bu maksatla da Ankara'dan Hariciye vekili Şükrü Saracoğlu, Feridun Cemal Erkin ve Cevat Açıkalın'dan müteşekkil he-

---

5 Documents on British Foreign Policy, 1919 - 1939 3th. series, Vol: Vp. 464.

6 Ş.S. AYDEMİR, İkinci Adam, C. II, s. 157.

7 Ş.S. AYDEMİR, İkinci Adam, C. II s. 109.

yetimiz 21 Eylülde Moskova'ya hareket etti. Ama bu arada çok şaşırtıcı bir şey oldu. 23 Ağustos 1939'da Rusya, Almanya ile bir saldırmazlık paktı yaptı.

1 Eylül 1939'da Polonya üzerine harekete geçmeye hazırlanan Hitler daha fazla sabredememiş, Dışişleri Bakanı Ribbentrop'u 23 Ağustos günü Moskova'ya göndermişti. Aynı gün öğleyin Moskova'ya varan Ribbentrop derhal Sovyet liderleriyle müzakerelere oturmuştu. 24 Ağustos sabahı tan ağarırken Rusya ile Almanya bir "saldırmazlık" paktı yapmış ve antlaşmaya ekli bir "gizli protokol" ile de Avrupa'yı bir uçtan öbür uca paylaşmışlardı. Ancak antlaşmaya 23 Ağustos tarihi kondu[8]. Gizli protokolda Litvanya'nın kuzey sınırının yukarısında kalan Baltık bölgesi, yâni Finlandiya, Estonya ve Letonya Sovyet nüfuz alanı oluyordu. Polonya ise ikiye ayrılıyor, yarısı Rus, yarısı Alman nüfuzu altına konuluyordu. Romanya'ya ait olan Besarabya'yı Rusya'nın eline geçirmesine razı olunuyordu. Protokolde Türkiye ve Boğazlardan bahis yoktu. Ama Ribbentrop 1940 senesinde Hitler'e yazdığı bir mektupta 23 Ağustos paktı için şunları söylemektedir[9] :

> "Moskova'ya hareket etmeden evvel Führer (yani Hitler) bana özel bir talimatla, Güney-Doğu bölgelerine hatta lüzûm hasıl olursa, İstanbul ve Boğazlar dahil olmak üzere bu bölgedeki Alman ilgisizliğini bildirmem için yetki vermişti".

Bu sözlerle Ribbentrop, Hitler'e İstanbul ve Boğazların Rus nüfuz bölgesi olarak tanındığını hatırlatmak ister. Ama

---

[8] Bütün dünyayı şaşırtan bu paktın hazırlanışı ve sebepleri için: **William L. SHIRER,** Le Troisième Reich, des Origines àlla Chute, Paris, 1965, Tome: I, pp. 675-714.

[9] Nazi - Soviet Relations'dan çeviri: "Sovyet - Nazi Siyasi Münasebetlerine Ait Gizli Vesikalar ve Türkiye" çev. H. Keleci, İstanbul, 1948, Ş.S.A., İkinci Adam, C. II, s. 169.

kanımızca bu fedakârlığı Hitler, **her ne pahasına olursa olsun** Rusya ile anlaşmak istediği için yapmıştır. Polonya'ya saldırmasına az bir zaman vardır. Rusya ile derhal anlaşması lâzımdır. Ama sonra Rusya'ya bu verdiklerini bırakmıyacaktır. Bu sebeple Boğazları Rusya'ya "vermekte" tereddüt etmez. Yâni 23 Ağustos protokolü Almanya'nın Türkiye'de gözü olmadığını göstermez. Eğer öyle olsaydı 26 Aralık 1940'da büyük Amiral Raeder, Hitler'e şu tabloyu çizemezdi :

> "... Süveyş Kanalının ele geçirilmesi bize, İsrail ve Suriye üzerinden, Türkiye kapılarına kadar ilerlemek imkânı verecektir. Eğer bir kez oralarda görünürsek, bu sonuncu ülke (Türkiye), hakimiyetimiz altına düşecektir. (Balkanların Nazi işgâli altında bulunduğunu hesaba katarsak Türkiye iyice sarılmış bulunmaktadır. Bu halde, Raeder'in fikri gerçekleşebilirdi). O zaman Rusya problemi başka bir görünüş alacaktır; artık Rusya'ya ayrıca Kuzeyden de saldırmanın gerekip gerekmediği şüphelidir"[10]

Görüldüğü gibi Almanya hem Türkiye'yi, hem Rusya'yı yutmak istemektedir. Almanya'nın baskısı harp esnasında zaman zaman Türkiye üzerine yönelecektir. Bunları yeri geldikçe kısaca kaydedeceğiz.

Şimdi biz gene Moskova'ya dönelim. Sovyet-Alman paktı imzalandıktan sonra Ruslar, Moskova'nın başka bir köşesinde cereyan etmekte olan "barış cephesi" görüşmelerine son vererek İngiliz ve Fransız temsilcilerini memleketlerine gönderdiler.

1 Eylülde ise sabahın ilk saatlerinden itibaren 5 tanesi zırhlı olmak üzere 52 tümenlik bir Alman kuvveti Polonya'yı işgale başladı. Artık II. Dünya Harbi patlamıştı.

---

[10] **William L. SHİRER**, age, Tome: II, p. 270.

25 Eylül sabahı ise Saraçoğlu heyeti Moskova'ya vardı. İlk gün işler iyi gitti. Ancak 27 Eylülde Tass ajansı şöyle bir tebliğ yayınladı:

"Öyle zannediliyor ki Saracoğlu'nun yarın gece nihayet bulması icabeden Moskova ikametinin, Sovyetler tarafından, Polonya'daki vaziyetten çıkan meseleleri halletmek üzere acele Moskova'ya çağırılan Alman Hariciye nazırı Von Ribbentrop'un gelişi sebebiyle, bir müddet uzaması muhtemeldir. Ve gene bu sebeple Saracoğlu ile Molotof arasında yarın için kararlaştırılan görüşmeler ertelenmiştir".

16 Eylülde Kızıl Ordu zaten Polonya'ya girmişti. Ribbentrop'un ziyareti ancak fiilî paylaşmayı kâğıt üzerine dökmek amacını güdüyordu. Saracoğlu heyetine gelince, 23 gün heyetimiz, tiyatro temsilleri, ziyafetler, at yarışları ile oyalandı. 16 Ekimde Saracoğlu, Moskova'dan ayrıldı. Görüşmeler sonuçsuz kalmıştı.

Başbakan Refik Saydam 17 Ekimde, Rus tekliflerinin Türk-İngiliz ve Türk-Fransız deklarasyonlarının esasları ile uzlaşmaz nitelikte olduğunu, Sovyet garantilerinin Türkiye'den istedikleri taahhütleri karşılamadığını açıkladı. Sovyetlerin başlıca istekleri şunlardı :

"1 — Çanakkale Boğazının müşterek müdafaası.

2 — Karadenizde sahilleri olan devletlerden başka devletlere ait harp gemilerinin Karadeniz'e geçemiyecekleri hakkında Türk garantisi.

3 — Bir Sovyet - Türk anlaşmasının, Sovyetleri, ne doğrudan doğruya ne de dolayısıyla, Almanya ile silahlı bir çatışmaya götürmeyeceği hakkında kesin kayıtlar".

19 Ekimde ise Ankara'da Fransa, İngiltere, Türkiye bir ittifak imzaladılar.[11] Bunda deklarasyonların ruhu esas ola-

---

[11] İttifak ve ekleri için: **SOYSAL**, age, ss. 281 - 289.

rak hâkimdir. Ancak farklı olarak, İngiltere ve Fransa'nın bir **Avrupa** devletinin saldırısına uğraması halinde Türkiye'nin "hayırhah bir tarafsızlık" izleyeceği belirtilmiştir. Öte yandan İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantiler yüzünden savaşa girerlerse Türkiye de onların yanında savaşa katılacaktı.

İttifaka ek 2 numaralı protokole göre de "antlaşmanın Türkiye'ye yüklediği taahhütler onu Sovyet Rusya ile bir çatışmaya götürürse" ittifak işlemeyecekti.

Üç numaralı protokol Türkiye'ye yapılacak yardımın "bir **Avrupa** devletinin Bulgaristan veya Yunanistan sınırına varan askerî harekâtı ile başlıyacağını" bildirmektedir. Ayrıca bir ticaret anlaşması ile bir askerî antlaşma yapılmaktadır[12].

İttifak, Rusya'da tepki ile karşılandı. 31 Ekimde Molotof şöyle diyordu[13] :

> "Türkiye, böylece ihtiyatlı tarafsızlık siyasetini terkederek Avrupa harbinin içine dalmıştır. İngiltere ve Fransa'ya gelince, onlar memnundurlar; çünkü mümkün olduğu kadar fazla sayıda devleti savaşa sürüklemek isterler. Türkiye'nin bir gün durumundan üzüntü duyup duymıyacağını göreceğiz".

Komintern (Dünya Komünist Kuruluşları Merkezi) organı **Communist International** dergisi 7 Aralıkta şöyle yazıyordu[14] :

---

12 3 numaralı protokol, ticaret anlaşması ve askerî antlaşma henüz Türkiye'de neşrolunmamıştır. Bunun için, ittifakı Fransa adına imzalayan René Massigli'nin eserine bakınız: **René MASSİGLİ**, La Turquie devant la Guerre, Paris, 1964, p. 96.

13 **R. LACOSTE**, age, p. 72.

14 **George KİRK**, The Middle East in the War, London, 1953 (3 th. imp.) p. 445.

"İngiltere ve Fransa, harbi Balkanlara yaymak ve orada Almanya'ya karşı askerî bir cephe kurmak istediler. Bu plânlarını yürütmek için de, Türkiye'yi stratejik bir üs haline getirmek istediler".

Artık Sovyet idarecilerinin gözünde İngiltere ve Fransa'nın öncülük ettiği "emperyalist-saldırganlar" la işbirliği yapan Türkiye için, Moskova'da yayımlanan "Siyaset Sözlüğü" dergisi de şunları yazıyordu[15] :

"Türkiye'nin İngiltere ve Fransa antlaşmasıyla izlediği siyaset çok tehlikelidir ve bu politika Ankara hükûmetinin üzerine ağır bir sorumluluk yüklemektedir".

Böylece Sovyet Rusya ile Türkiye'nin yolları daha 1939' dan günümüze kadar devam edecek şekilde ayrıldı. Olaylar, yirmi yıllık dostluğunu (1919-1939) ve iyi komşuluğun Rusya'nın zaafı olarak ihtiyar edilmiş geçici bir politikadan başka bir şey olmadığını göstermişti[16].

B — 1940-1942 YILLARINDA TÜRK-SOVYET MÜNASEBETLERİ

1940 yılı geldiğinde Polonya'nın işgali ve paylaşılması bittiği için Almanya Nisanda Norveç'e saldırdı. Danimarka'nın da işgalinden sonra 10 Mayıs 1940'da Hollanda ve Belçika'ya taarruz etti. Rusya ise daha 30 Kasım 1939'da Finlandiya'ya harp ilân etmişti.

Mayıs 1940 saldırısı "harbi Akdeniz'e intikal" ettirmişti. Bu hal 19 Ekim 1939 İngiliz-Fransız-Türk ittifakının ikinci maddesinin birinci fıkrası uyarınca Türkiye'nin harbe katılmasını gerektiriyordu.

---

15 LACOSTE, age, p. 72.

16 A. AKŞİN, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri, kısım: I, İstanbul, 1964, s. 94.

Bu durumda müttefikler Türkiye'nin harbe girmesini veya hiç olmazsa İtalya ile münasebetlerini kesmesini ve müttefiklere Boğazlardan geçiş serbestisini tanımasını istediler. Türkiye ise 1925 tarihli dostluk antlaşmasına dayanarak Rusya'ya vaziyeti açıkladı. Rus Dışişleri Bakanı Molotof Boğazların açılacağını duyunca telaşlandı ve hattâ Türkiye'yi tehdit bile etti. Müttefiklerin Hitlere karşı Balkanlarda ikinci bir cephe açmasından ve Karadeniz-Bakû petrol bölgelerine bir taarruzda bulunmalarından şüphelenmişti. Bunun üzerine Türkiye iki numaralı protokole göre "kendisini Rusya ile çatışmaya götüreceği için" savaşa katılmadı. Ancak savaş boyunca hem müttefikler, hem de Almanya zaman zaman Türkiye'ye çeşitli baskılarda bulunarak harbe girmesini temine çalıştılar.

28 Ekim 1940'da İtalya Yunanistan'a saldırdığı zaman Türkiye için gene harbe girme durumu söz konusu oldu. Ama Türkiye gene harbe girmedi. Yalnız İtalya Selâniğe saldırdığı veya Bulgaristan, Yunanistan üzerine yürüdüğü takdirde kendini tehdide maruz kalmış sayacağını bildirdi.

1941 Nisanında ise Bulgaristan mihver devletleriyle bir anlaşma yaparak onlara katıldı. Bunun üzerine Almanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan ve bütün Ege adalarını işgal etti.

Bu sırada artık Rus-Alman münasebetleri soğumaya başlamıştı. Bu sebeple Hitler ile Molotof aralarındaki meseleleri halletmek için 12-13 Kasım 1940'da Berlin'de buluşmuşlardı[17]. Bu görüşmelerde Ruslar diğer isteklerle birlikte[18] Boğazlar üzerinde de bazı istekler ileri sürmüşlerdi[19] :

---

17 Görüşmeler için: **W.L. SHIRER,** age, tome: II, pp. 253-269.

18 **F. H. ARMAOĞLU,** İkinci Dünya Harbinin Önemli Olayları ve Paktları, Ankara, 1958, ss. 3-4.

19 Nazi - Soviet Relations, 1939-1941, Departement of State Publication, No. 3023, Washington, 1948, pp. 258-259.

"Boğazlar Rus harp gemilerine her zaman tamamen açık olmalı ve Rusya Kırım harbinde olduğu gibi, Boğazlar yoluyla kendisine yönelen tehlikeleri karşılayabilmek için Boğazlarda, deniz, kara ve hava üslerine sahip olmalı idi".

Rusya bunu sağlamak için Romanya ve Bulgaristan'ın da kendisine bırakılmasını istiyordu. Çünkü bu halde Türkiye ile başbaşa kalabilecek ve arzularını kabul ettirebilecekti.

Molotof, Rusya'nın bu istekleri için kâğıt üzerinde değil, "fiilî" garantiye ihtiyacı olduğunu söylüyordu. Bunun mânâsı açıktı. Bu sözler Hitler'in çok canını sıkmıştı. Rusya'nın bu isteklerini kabul etmemekle beraber, Montreux mukavelesinin değiştirilmesine ve Rus harp gemilerine sınırsız geçiş serbestisi tanınmasına ve Karadeniz'de sahildar devletlerden başkasına geçiş hakkı tanınmamasına taraftar olduğunu bildirdi.

Böylece görüşmeler anlaşmazlık noktaları sebebiyle neticesiz kaldı. Oysa dünyayı taksim eden anlaşma projesi imzaya hazırdı[20]. Bu taslaklara göre Sovyet toprak istekleri "Sovyetler Birliği millî bölgesinin güneyinde ve Hint denizi istikâmetinde" toplanıyordu.

Olaylar Almanya'nın Rusya'ya saldırmasına vardı. Ruslar da durumu daha önceden anlamışlardı. 1 Mart 1941'de Bulgaristan Üçlü Pakt'a katılınca, 25 Martta Türk hükûmetine başvurup 1925 tarihli tarafsızlık ve saldırmazlık paktını teyid ettiler ve Türkiye'nin Almanya'ya karşı harbe girmesi halinde, Sovyet Rusya'nın tam bir tarafsızlığına güvenebileceğini bildirdiler. Balkanların Alman işgali altına düşmek üzere olduğunu gören Sovyetler, Türkiye'nin Almanya'ya karşı göstereceği mukavemetin önemini farketmişlerdi[21].

---

20 Bu hususta: **Ş.S. AYDEMİR,** İkinci Adam, C. II, ss.' 172-181.

21 **ARMAOĞLU,** Siyasî Tarih, 1789 - 1960, Ankara, 1964, s., 739 - 740.

18 Haziran geldiğinde ise Türkiye ile bir **saldırmazlık paktı** imzalayan Almanya 22 Haziran 1941'de Rusya'ya saldırdı[22]. Ertesi gün CHURCHİLL, Rusya'yı müttefik ilân etti. Rusya gene başka bir cepheye geçmişti. Rus baskısı artık hafiflemişti. Fakat çeşitli şekillerde Alman baskısı ortaya çıktı. Almanya Türkiye'nin geçit vermesini veya Almanya yanında harbe katılmasını istiyordu[23]. Hattâ bunun için Türkiye'ye bir takım toprakları da vermek istiyorlardı. Aynı yolda müttefikler de Türkiye üzerine baskılarda bulunuyorlardı. 18 Haziran 1941 Türk-Alman saldırmazlık paktı müttefikleri çok kızdırmış, bu arada Amerika da İngiltere aracılığıyla Ödünç Verme ve kiralama kanunu gereğince Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı kesmişti. 22-25 Aralık tarihlerinde İngiliz Dışişleri bakanı Eden Moskova'yı ziyaret ettiğinde Stalin ile sınırlar meselesi görüşülmüş, bu arada Stalin, Türkiye'ye Oniki ada ile Bulgaristan'ın güneyi ve Suriye'nin kuzeyinden arazi verilmesini istemişti[24]. Bu tâvizin karşılığında ise Boğazları ve Türkiye'nin Almanlara mukavemet etmesini isteyecekti.

Ama Türkiye harp dışında kalmaya kararlı görünüyordu. Zamanın Cumhurbaşkanı İnönü bir kabine toplantısında şöyle konuşuyordu[25] :

> "Bir harbe girersek, kazanacağımız bir karış toprak olacaktır. Oysa kaybedeceğimiz şeyler çoktur. Bir millet ve memleket... Ülkemiz harpten harabe halinde çıkacaktır".

---

22 Türk - Alman saldırmazlık paktının metni: Düstur 3. tertip, C. XXII s. 1355 ve Soysal, age, ss. 291 - 294.

23 Bu hususta bk.: **F. ARMAOĞLU,** İkinci Dünya Harbinde Türkiye SBFD, c. XIII, No: 2, Ankara, 1958, ss. 157 - 165.

24 **Winston S. CHURCHİLL,** The Grand Alliance, Boston, 1951, p. 628.

25 Sayın Prof. Nihat Erim'den naklen.

Başbakan Şükrü Saracoğlu ise 27 Ağustos 1942'de Von Papen ile yaptığı görüşmede şunları söylüyordu :

"Bir Türk milleti olarak Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ediyorum ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini biliyorum. Fakat bir başvekil olarak, Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık izlemesinin zaruri olduğuna inanıyorum".

Almanya ise hâlâ Türkiye üzerine baskılarda bulunuyordu. Bunlardan netice alamayınca Turancılık tahriklerine girişti. Bunun sonucu 1942-1943 yıllarında Türkiye'de bir Turancılık hareketi vukubuldu. Vesikalar, bu iş için Almanya'nın büyük paralar sarfettiğini bize göstermektedir[27]. Hattâ Almanya Kırım ve Kafkasya'daki Türklerin teşkilâtlandırılmaları hususunda Türkiye ile görüşmelerde bulunmuştur[28]. Ancak Turancılık hareketi 1944 yılında bastırılmıştır.

Konumuzun çerçevesi dışına çıkmış olmamak için Sovyetlerin Stalingrad galibiyetine kadar Türkiye'ye karşı iyi davrandıklarını tekrar ederek bu bahsi bitiriyoruz.

C — STALİNGRAD GALİBİYETİNDEN SONRA TÜRK-RUS MÜNASEBETLERİ

1942 Kasımında Almanlar Stalingrad önünde yenildiler. Böylelikle Almanlar ilk kez büyük bir savaş kaybediyorlardı. Bundan sonra müttefikler Almanya'yı nihai yenilgiye uğratmak için plânlar yapmaya başladılar. Tabiî bu plânlar

---

[26] F. H. ARMAOĞLU, İkinci Dünya Harbinde Türkiye, ss. 164 - 165 ve G. LENCZOWSKİ, The Middle East in World Affairs, 1953 p. 142 ilev von PAPEN, Mémoires, p. 306.

[27] La Politique Allemande, 1941 - 1943: Turquie, (Documents Secrets du Ministère des Affaires Etrangères d'Allemagne), Paris, 1946, p. 115.

[28] George KIRK, The Middle East in the War, London, 1954, (3 rd imp.), p. 454.

içinde Türkiye de yer alıyordu. Bu sebeple 1942 Kasımından sonra Alman baskısının yerini müttefik baskısı aldı. Türk-Rus münasebetlerinde ise Stalingrad bir dönüm noktası oldu. Sovyetler bu galibiyetten sonra tekrar 1941 öncesi politikalarına döndüler.

Bu devrede Türkiye'nin durumu müttefikler arasında yapılan bazı konferanslarda söz konusu oldu. Şimdi kısaca sırayla bunlara değinelim :

14 Ocak 1943'de ABD Başkanı Roosevelt ile Churchill, Casablanca'da buluştular. Burada yapılan görüşmelerde Türkiye de söz konusu oldu. İki devlet Türkiye'nin harbe katılmasını temin için teşebbüste bulunmaya karar verdiler. Bu sebeple 30 Ocak - 1 Şubat 1943'de İnönü ile Churchill görüştüler. Başbakan Şükrü Saracoğlu da bu görüşmelerde hazır bulunmuştu.

Churchill'e göre İtalya'ya karşı müttefikler bir sefer açacaklar, bunun sonucu İtalya yenilince Almanya'ya da bu büyük bir darbe olacaktı. Bundan sonra Rusya kuzeyden, müttefikler de Türkiye vasıtasıyla güneyden Balkanlara doğru harekete geçecekti. Özellikle Romanya petrol sahaları bombalanacaktır. Bu sebeple Türkiye harbe girmelidir.

Bu görüşmelerde Türkiye başlıca iki nokta üzerinde duruyordu :

> "1 — Türkiye Sovyet Rusya'dan emin değildir ve ondan çekinmektedir. Almanya'nın yenilmesiyle Sovyet Rusya Avrupa'da hakim duruma geçebilir.
>
> 2 — Türkiye'nin harbe girmesi için Türk ordusunun malzeme bakımından büyük ölçüde teçhizatla takviyesi gerekir".

Churchill birinci hususa verdiği cevapta artık komünizmin değişmiş olduğunu, harp sonrasında Rusya Türkiye'ye taarruz etse bile, kurulacak milletlerarası teşkilâtın (Birleşmiş Milletler Teşkilâtının) gereken tedbirleri alarak Rusla-

rı Türkiye'den uzaklaştıracaklarını söyledi. İkinci hususta da İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'ye istediği yardımı yapacağını söyledi. Başbakan Saracoğlu ise, Türkiye'nin fiilî garantiye sahip olmak istediğini, Almanya yıkıldığı takdirde tüm yenilen ülkelerin bolşevik olacağını söyledi. Harp sonrası komünist peyklerinin kuruluşu, daha o zamandan Türk devlet adamlarının durumu ne kadar iyi görebildiklerini gösterir. Öte yandan Türkiye İngiltere'den öyle yardım istedi ki, bu malzemenin nakli yıllarca sürer o zamana kadar da harp biterdi. Neticede Balkanlarda ikinci cephe plânı gerçekleşmedi[29].

11-24 Ağustos 1943'de Quebec'te Roosevelt ile Churchill arasında yapılan görüşmelerde Türkiye gene söz konusu oldu. Burada Türkiye'nin henüz harbe katılmasının zamanının gelmediğine ve bu devlete askerî yardıma devama karar verildi. Ayrıca "askerî değeri haiz" gemilerin Boğazlardan geçmesine müsaade etmesi ve Almanya'ya yaptığı, silâh imâlinde kullanılan krom sevkiyatını azaltması adı geçen devletten istenecekti.

Almanya'nın yenilgisi yaklaştıkça, Türkiye'nin harbe katılmaması müttefiklerce ve özellikle Rusya tarafından daha şiddetle tenkid konusu oluyordu. Nitekim 19 Ekim 1943'de Moskova'da toplanan İngiliz, Amerikan ve Rus Hariciye vekilleri toplantısına bir memorandum veren Rus Dışişleri Bakanı Molotof diğer istekleri yanında Türkiye'nin harbe katılmasının teminini de istiyordu. Ona göre Türkiye'nin harbe girmesi talebi, bu devletten "telkin" şeklinde değil bir "emir" olarak istenmeliydi.

Diğer iki müttefik Rusya'nın bu tekliflerini kabul etmediler. Zira o sırada Fransa'ya yapılacak çıkartmanın hazırlıkları devam ediyordu. Türkiye'nin harbe girmesinin isten-

---

29 Adana görüşmeleri için: **Winston S. CHURCHİLL**, the Hinge of Fate, Boston, 1950, pp. 705 - 716.

mesi halinde isteyeceği malzeme yardımını yapmaya imkân yoktu. Bununla beraber konferansta Amerika ve İngiltere, Türk hava alanlarının kullanılmasını ve 1943 yılı sona ermeden Türkiye'nin savaşa girmesini istemeyi kabul ettiler.

İngiliz Hariciye vekili Eden, Londra'ya dönerken Kahire'de Türk Hariciye vekili ile buluşarak Moskova kararlarını açıkladı. Türkiye bunları kabul etmedi. Zira alanlarının kullanılmasına razı olmak harbe girmekle birdi. Eden, bu sebeple yapılacak Alman hava hücumlarına karşı koymak için yeterince avcı uçağı verileceğini söylediyse de bu teminat Türkiye için kâfi görünmedi.

Moskova konferansı daha sonra yapılacak Tahran konferansı için hazırlık mahiyetindeydi. Tahran konferansı 28 Kasım 1943'de toplandı. Toplantıya Roosevelt, Churchill ve Stalin katıldılar. Toplantıda Stalin "Türkleri gerekirse enselerinden yakalıyarak" harbe sokmak gerektiğinden bahsetti. Ama fazla da ısrar etmedi. Zira hem o sırada açılacak ikinci cephenin zayıflatılmamasını istiyor, hem de Türkiye'nin harbe girmiyeceğine kesin olarak inanmış bulunuyordu.

Konferansta Türkiye ile ilgili olarak şu kararlar alındı[30] :

> "Türkiye'nin harbe girmesi, bu memleketin hava alanlarının müttefikler tarafından kullanılması için zarûridir. Almanya'nın cephe durumları ve kışın da artık gelmiş olması sebebiyle, Almanlar Türkiye'yi istilâya cesaret edemezler. Hava taarruzunda bulunurlar ki, buna karşı Türkiye'ye 20 uçak filosu ve uçaksavar topları vermek kâfidir. Eğer Bulgaristan, Türkiye'nin harbe girmesi üzerine bu memlekete karşı harekete geçerse Rusya da Bulgaristan'a karşı harekete geçe-

---

30 Tahran kararları için: **Claude - Albert COLLIARD,** Droit International et Histoire Diplomatique, Documents Choisis, Paris, 1950, (IIème éd.) pp. 608 - 610.

cektir. Bu hal çaresi Türkiye'nin büyük devletlerle beraber barış masasına oturması için son fırsattır. Türkiye'nin harbe giriş tarihi olarak 15 Şubat 1944 tesbit edilmiştir''.

Konferanstan sonra İnönü, kararlaştırıldığı gibi Kahire'ye davet edildi. İnönü'nün cevabı şuydu: ''Kahire'ye gidecektir, fakat Tahran kararlarını tebellûğ etmek (yani kararlar kendisine bildirilmek) için değil eşit taraflar arasında yapılan serbest münakaşa yolu ile müzakere etmek için gidecektir''.[31]

Kahire konferansı 4 - 6 Aralık 1943'de yapıldı. Rusların katılmadığı bu konferansta Churchill Türkiye'nin harbe katılmasında çok ısrar etti. Müttefiklerin baskısı öyle ağırdı ki İnönü neticede Türkiye'nin ''prensip olarak'' harbe girmesini kabul etti. Ancak, Türkiye'nin savunma gücü için gerekli olan malzeme verilmedikçe harbe girilmiyecekti. Bunun için de görüşmeler Ankara'da yapılacaktı. Aynı akşam ise Churchill, İngiliz genel kurmayına gönderdiği memorandumda, İngiliz uçaklarının 15 Şubat 1944'de Türk hava alanlarından havalanmaları için hazırlık yapmalarını bildiriyorlardı. 15 Şubattan sonra da İngiliz denizaltıları Boğazlardan Karadenize geçebileceklerdi.

Ankara'da yapılan askerî görüşmeler neticesiz kalınca müttefik baskısı gene arttı. Bu arada gene bu baskının neticesinde, Türkiye Almanlarla süresi biten krom ticaret anlaşmasını yenilemedi. Öte yandan Ruslarla yakınlaşma siyaseti güden Ankara, Turancılara karşı tedbirler aldı. Rusya'nın ise siyasî işbirliği teklifine cevabı Türkiye'nin harbe girmesi oldu. Türkiye bunu kabul etmeyince yakınlaşma da doğmadı.

Müttefikler ise hiç olmazsa mihver devletleri ile Türkiye'nin diplomatik münasebetleri kesmesini istiyorlardı. Ni-

---

31 Memories of Cordell Hull, New York, 1948. vol. H. p. 1369.

hayet Türkiye 2 ağustos 1944'de Almanya ile diplomatik münasebetlerini kesti. Ancak Rusya bu hareketi yarım bir tedbir saydığını açıklamaktan geri kalmadı.

Türk - Sovyet münasebetlerinin böylece soğuması ve 1944 yazında Romanya ve Bulgaristan'ın Rusya tarafından işgali Türkiye'yi endişeye sevketti. Bu sebeple Türkiye Yunanistan'a İngiliz askerlerinin çıkarak burayı işgal etmesini memnunlukla karşıladı. Şimdi Türkiye 19 Ekim 1939 ittini memnunlukla karşıladı. Şimdi Türkiye kendisi için tek güvenlik unsuru olarak 19 ekim 1939 ittifakını görüyordu.

Harbin son yılına girerken Türkiye kendisini Sovyet tehdidi altında hissediyordu. 1945 ve sonrasının olayları bu endişeyi haklı çıkaracaktır.

D — YALTA VE POTSDAM'DA TÜRKİYE

1945 yılı Mihver ülkelerinin sonunun yaklaştığını da gösteriyordu. Bu sebeple üç büyükler 4-11 Şubat 1945'de Kırım'da Yalta'da toplandılar.

Koferansın 7. oturumunda 10 Şubat günü Stalin Boğazlar meselesini açtı. Ona göre Montreux mukavelesi eskimiş olup, revizyona tabi tutulmalıydı. Japon imparatoru bile Boğazlar'da Rusya'dan daha büyük role sahipti. Montreux, İngiliz - Rus münasebetlerinin iyi olmadığı bir zamanda yapılmıştı. Herhalde şimdi İngiltere'nin Japonya ile birleşip Rusya'yı boğmaya niyeti yoktu. Bu sebeple Boğazlar statüsü Rusya'nın menfaatleri dikkate alınarak değiştirllmeliydi. Türkiye'nin Boğazlar vasıtasıyla Rusya'nın gırtlağına sarılmasına Rusya tahammül edemezdi.

Churchill'in teklifi ile Montreux anlaşmasındaki değişiklik için Rusya'nın müşahhas bir teklif getirmesi ve bu teklifin gelecek Hariciye vekilleri toplantısında ele alınma-

sı kabul edildi.[32] Ancak İngiltere ve Amerika'nın bu konuda sarih bir fikirleri yoktu. Ancak 22 ekim 1944'de Churchill'in Moskova'dan Roosevelt'e çektiği bir telgraf ile ABD görüşünü kısmen tesbit etmişti.

Bunda "Montreux'nün iyi işlediği, Amerika'nın Boğazlar rejiminde esaslı bir değişikliğin kabulünün Balkanlar ve Yakın Doğu'da dengeyi bozacağı, bununla beraber Boğazlar rejiminde küçük değişikliklere Amerika'nın razı olabileceği" [33] bildiriliyordu.

Yalta'da alınan bir diğer karar da nisan ayı sonunda San Francisco'da toplanacak Birleşmiş Milletler konferansına kurucu üye olarak katılacak devletlerin Mihver devletlerine harp ilân etmiş olmasının şart koşulması oldu. Bu kararın Türkiye bakımından mânâsı, bu konferansa katılabilmek için Almanya'ya karşı harp ilân etmesi gerektiği idi. Bu sebeple Türkiye 23 Şubat 1945'de Almanya ve Japonya'ya harp ilân etti. Ama bu hareket Sovyetleri tatmin etmedi. 19 mart 1945 günü Molotof Moskova büyükelçimiz Selim Sarper'e verdiği bir nota ile 17 Aralık 1925 tarihli "dostluk saldırmazlık paktını" feshettiğini bildirdi. Notada "İkinci Dünya Harbi sırasında vaki köklü gelişmeler sebebiyle, bu anlaşmanın artık yeni şartlara uymamakta olduğu ve ciddî değişikliklere ihtiyaç gösterdiği"[34] söylenmekteydi.

Türkiye açısından mühim olan fesholunan bu antlaşmanın bir "saldırmazlık" antlaşması olmasıydı. Adana'da Şükrü Saracoğlu'nun Churchill'e söyledikleri doğru çıkmıştı. Avrupa'da denge Ruslar lehine bozulmuştu. Bunun üzerine Türkiye, Sovyetlerle anlaşmak istedi.

---

32 Yalta'da Türkiye için: **The Conferences of Malta and Yalta, 1945,** Departement of State Publication, No: 6199, Washington, 1955, pp. 903 - 905.

33 **The Conferences Malta and Yalta, 1945,** pp. 328-329.

34 **George KIRK,** age, p. 465.

4 Nisanda Sovyet hükûmetine verdiği notada "İki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun ve ciddî tadilâtı... kabul eden Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin... bu maksatla yapılacak teklifleri büyük bir dikkat ve hayırhahlıkla tetkike amade"[35] olduğunu bildiriyordu. Molotof'a göre ise, Türkiye bundan sonra bir ittifak anlaşması teklif etmiştir.[36]

Sovyetler 7 haziran 1945'de Türkiye'ye verdikleri yeni bir notada ittifakın şartı olarak Kars ve Ardahan'ın Sovyet Rusya'ya terkini ve Sovyetlere Boğazlarda üs verilmesini ileri sürdüler,[37] Molotof notayı Türkiye büyükelçisine verirken "Bu toprakları 1921'de size terkettiğimiz zaman Sovyetler Birliği zayıftı"[38] diyerek 1921'lerin Rus politikasının gerçek yönünü açıklamıştı. 19 Mart 1945 tarihli Rus notasındaki "yeni şartlar' ın neler olduğu şimdi anlaşılmıştı.

Bu gergin durum devam ederken 7 Mayıs 1945'de Almanya teslim oldu. Bunun üzerine üç büyükler harp sonrası meselelerini ve Uzakdoğu harbine Rusya'nın katılarak harbin orada da bitirilmesi hususlarını incelemek üzere 17 temmuz 1945'de Potsdam'da toplandılar.

Konferansın ilk gününden itibaren Sovyetler Akdeniz'deki İtalyan sömürgeleri üzerinde hak iddia etmeye başladılar. Bunlar üzerinde vesayet istiyorlardı. Balkanlarla üstün duruma geçen Sovyet Rusya'nın şimdi de Akdeniz'e sarkmak istediği anlaşılıyordu. Churchill ise sözü Boğazlar konusuna getirerek, Sovyet taleplerinin ve Bulgaristan'a kuvvet yığ-

---

35 Ayın Tarihi, nisan 1945, No: 137, s. 63.

36 **Harry S. TRUMAN,** Year of Decisions, New York, 1955, p. 375.

37 **Harry S. TRUMAN,** age, p. 375. **Necmeddin SADAK,** "Turkey Faces the Soviets", Foreign Affairs, vol. 27, No: 3, April 1949, p. 458.

38 **Ahmet Şükrü ESMER,** "Türk - Sovyet Münasebetleri", Ulus, 9 nisan 1958.

masının Türkiye'yi endişeye sevkettiğini, Rusya'nın Türkiye ile başbaşa kalarak boğazlar meselesini halletmek istemesini İngiltere'nin tasvip etmediğini bildirdi.[39]

Molotof ise cevabında, ittifakı Türkiye'nin kendisinin istediğini bunun için de Rusya'nın bir "sınır tashihi" talebinde bulunduğunu, Boğazlar konusunda ise üs istemekte bir gariplik olmadığını, zira Türkiye'nin bundan evvel Çarlık Rusyası ile 1798, 1805 ve 1833'de [40] bu yolda antlaşmalar yaptığını söyledi. Stalin de aynı yolda iddialarda bulundu. Churchill ise, İngiltere'nin bu Rus taleplerini kabule Türkiye'yi zorlıyamıyacağını bildirdi.

Bunun üzerine İngiltere ve Amerika, Rus ticaret ve harp gemilerine harpte ve sulh zamanında tam geçiş serbestisi tanınmasını teklif ettiler. Böylece Rusya'nın Boğazlarda üs istemesine lüzum kalmayacaktı.

Ruslar bunu kabul etmeyince, Potsdam anlaşmasına her üç devletin, Boğazlar hakkındaki görüşlerini Türkiye'ye bildirmesine dair bir madde ilâve edildi.[41]

Potsdam konferansı 2 ağustosta kapandı.

14 Ağustosta ise iki atom bombası atılınca Japonya teslim oldu. İkinci Dünya harbi sona ermişti. Ama Türkiye hâlâ tehdit altındaydı. Sovyetler isteklerinden vazgeçmeyeceklerdi, Bu gelişmeleri son bölümümüzde izliyeceğiz.

---

[39] Potsdam'da Türkiye için: **TRUMAN,** age, pp. 375-377, 385-386 ve **James F. BYRNES,** Cartes Sur Table, Paris, 1948, pp. 159 - 160.

[40] Bakınız: Supra, IV. böl. ve VI. böl. 2. kıs.

[41] Potsdam antlaşmasının metni için: **COLLIARD,** age, pp. 640-658 (Boğazlar hakkındaki maddeler: p. 656).

— XII —

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA TÜRK — RUS MÜNASEBETLERİ

A — HARPTEN SONRA RUS EMPERYALİZMİNİN CANLANMASI

Harp bitince Amerika yine infirad (isolation) politikasına dönmeye, yâni milletlerarası politika sahnesinden çekilmeye meylediyordu. Ancak Rusya'nın durumu sebebiyle bu mümkün olamadı. Zira Rusya yayılma ve genişleme siyasetine geçmişti. Tehditlerin toplandığı bölgeler Orta Doğu'da İran, Türkiye, Yunanistan, Avrupa da bugünkü Sovyet peyk-

lerinin bulunduğu bölge ve Uzakdoğu'da komünist bir rejim altına düşen Çin'dir.

Türkiye'yi, daha derin olarak inceliyeceğimiz için şimdilik onu bırakıp diğer bölgelere kısaca göz atalım:

Harp sonrası, daha evvel yapılan antlaşmalara göre harp sırasında Rus ve İngiliz askerleri tarafından işgal edilmiş bulunan İran'ın boşaltılması gerekiyordu. Tabiî Sovyetler buradan çıkmak istemediler. Mesele Güvenlik Konseyine havale edildi. İş uzadı.

Nihayet kabineye bazı komünist bakanların alınması ve İran petrollerinin % 51 hissesinin Ruslara verilmesi şartıyla Ruslar burasını boşalttılar. Ancak İran başbakanının Sovyetlere karşı yumuşak davranması tepki ile karşılanınca başbakan petrol antlaşmasını meclise onaylatmaya cesaret edemedi. Bunun üzerine Ruslar İran hududuna kuvvet yığdılar. 1947 yılı geldiğinde Amerika işe karışmak zorunda kaldı. "İran'ın kendi egemenlik ve bağımsızlığını korumaya karar verecek olursa, Amerika tarafından tam mânâsıyla destekleneceğini"[1] bildirdi. Bunun üzerine petrol antlaşması onaylanmadı. Rusya da daha ileri gidemedi.

Yunanistan'a gelince; 1946 yılında kuzey Yunanistan'da komünistler general Markos liderliğinde isyan ettiler. Yunanistan gerçek bir iç savaş içine girdi. Zira Markos'a komünistler yardım ediyorlardı. Yunanistan çok kötü bir duruma düşebilirdi. Ama Yunanistan'da bulunan İngiliz işgal kuvvetleri sayesinde komünistlere karşı konabildi. Öte yandan general Markos'un kurduğu geçici hükûmet diğer devletlerce "tanınmayı" talep ediyordu. Bunun üzerine gene Amerika 30 Aralık 1947'de "bu hükûmetin özellikle Yunanistan'ın kuzey komşularınca tanınmasının vahim sonuçlar doğuracağını "ihtar edince, Sovyetler ve peykleri bu hükûmeti tanıma-

[1] Ayın Tarihi, eylül 1947, No: 166, s. 190.

ya cesaret edemediler. 1948 senesinde ise Markos Yugoslavya'ya sığındı. Komünistler Yunanistan'da da başarı kazanamamışlardı.

Ama İran, Türkiye ve Yunanistan'da başarı kazanmamaları Sovyetlerin Avrupa'nın yarısını Bolşevikleştirmesine engel olamadı. Macaristan'da, Bulgaristan'da, Romanya'da, Polonya'da, Çekoslovakya'da komünistler iktidarı ele aldılar[2]. Yugoslavya ve Arnavutluk ise daha evvel komünistlerin iktidarı altına alınmıştı.

Sovyetler böylece Avrupa'nın yarısını ele geçirdikten sonra peyk memleketleri Moskova'dan idare edilen bir blok haline getirdiler. Churchill'in "Demir Perde" dediği bu bloku daha sağlam şekilde kontrol altında tutabilmek için de 1943 Mayısında harp dolayısıyla lağvedilen III. Enternasyonal'in yerine 1947'de Kominform'u kurdular.

Yayımlanan belgelere göre kurulan bu milletlerarası komünizm teşkilâtının gayeleri şunlardı[3] :

> "1 — İşçilerin yegâne vatanı olarak telâkki edilen Sovyetler Birliğinin savunması,
>
> 2 — Birleşik Amerika tarafından temsil edilen emperyalizme karşı mücadele,
>
> 3 — Bütün dünyaya şamil bir Sovyetler Cumhuriyetinin kurulması,

Bu gayelerin tahakkuk ettirilmesi için kullanılacak vasıtalar olarak da **proleter hareketleri, sömürgelerin bağımsızlık hareketlerinin desteklenmesi ve köylüler arasında propaganda** gösteriliyordu.

Yayımlanan bir "Beyanname" ile de dünyanın iki bloka ayrılmış olduğu, bir yanda emperyalizmi peyderpey yok

---

[2] Peyklerin kuruluşu için: **Z.K. BRZEZİNSKİ,** The Soviet Bloc, Cambridge, 1960, pp. 3-40 ve **Hugh SETON-WATSON,** The East European Revolution, New York, 1951.

[3] **ARMAOĞLU,** Siyasî Tarih, s. 767.

etmeye ve demokrasiyi kuvvetlendirmeye çalışan Sovyetler Birliği ve demokrat memleketlerin bulunduğu, öte yandan ise demokrasiyi boğmağa ve emperyalizmi takviyeye çabalıyan Amerika ve İngiltere'nin bulunduğu söylenmekteydi.

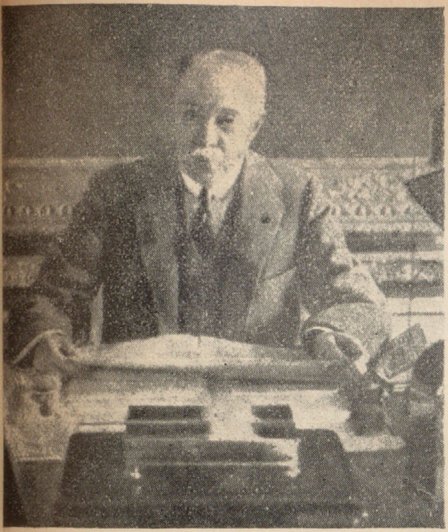
Bütün bunlara bakılınca 1967'ye kadar Sovyetlerin yukarıdaki prensiplere tamamen sadık kalarak hareket ettiklerini söylemek yanlış olmaz sanırız. Hattâ Türkiye'de bile...

Burada son olarak Sovyetlerin yardımıyla komünistlerin 1949'da Mao Tse-Tung liderliğinde Çin'i de ele geçirdiklerini kaydedelim. 1950'de Sovyet Rusya ile komünist Çin arasında bir ittifak antlaşması imzalandı. Ama artık bu iki komünist ülke "düşman kardeşler" haline gelmiştir. Birbirlerini kıyasıya suçlamaktadırlar. Bu mücadelenin altında yatan esas sebep ise dünya komünist hareketinin liderliği meselesidir. Kızıl Çin bu liderliği ele geçirmeye çalışmakta, Sovyetler ise liderliği kaçırmamaya çabalamaktadırlar.

Bu münakaşa konumuzun dışına taştığı için burada bırakıp, 1945 sonrası Türk-Rus münasebetlerini izlemeye devam edelim.

B — RUSYA'NIN TÜRKİYE'DEN TOPRAK TALEPLERİ

1946 yılı Sovyet tehdidinin 1945'den daha ağır olarak ortaya çıktığı yıldır. Daha evvelce de bildirdiğimiz gibi Potsdam konferansı üç devletin görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmelerine karar vermişti. İlk kez Amerika görüşünü 2 Kasım 1945 tarihli notasıyla bildirdi. Amerika Potsdam'da belirttiği gibi, ticaret gemileri için tam serbesti, Karadeniz'e kıyıdar devletlerin savaş gemilerinin geçişi için geniş serbesti ve Karadeniz'e kıyıdar olmayan devletlerin savaş gemileri için ise belli tonilatoda geçiş istiyordu. Aynı nitelikte İngiliz görüşü ise 21 Kasım 1945'de Türkiye'ye bildirildi. Sovyetler ise görüşlerini bir yıl sonra bildirdiler.

Rus Dışişleri Bakanı Izwolski

Rusya'nın altı aylık diktatörü: Kerenski.

Troçki İstanbul'da (1929).

Bir konuşma sırasında Hitler.

Ancak 1945 Martında Sovyetlerin "saldırmazlık paktını" feshetmelerinden bu yana ortaya çıkan gergin hava devam ediyordu.

"Vatan" gazetesi "Sovyet emperyalizminin bir üçüncü dünya harbi tehlikesi yarattığını"[4] yazarken Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise "Türkiye'nin bir karış toprağını bile veremiyeceğini, gerekirse şerefleriyle öleceklerini"[5] söylüyordu.

Türk-Rus münasebetlerindeki bu soğukluk bir olayla gerginliğe döndü. 4 Aralık 1945'de İstanbul Üniversitesi gençliği galeyana gelerek sol yayınlar yapan **Yeni Dünya, Tan** ve fransızca çıkan **La Turquie** gazetelerinin idarehanelerini bastı ve Beyoğlunda bir Sovyet vatandaşına ait olan **Berrak kitabevi**'ni tahrip etti. Sovyet hükûmeti olayları protesto ederken, olaylar sırasında Sovyetler Birliğine hakaret edildiğini, nümayişçilerle Türk polisinin işbirliği yaptığını iddia ediyordu. Sovyet Rusya'ya bunun bir iç işimiz olduğu hatırlatılarak cevap verildi.

20 Aralık 1945 günü ise TBMM'de Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken kürsüye gelen İstanbul milletvekili General Kâzım Karabekir şunları söylüyordu[6] :

> "Yabancı gazete ve ajanslardan aldığımız malûmat doğru ise şimal komşumuzun bizden bazı istekleri varmış. Bütün dünya bilmelidir ki Boğazlar milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırtmayız. Fakat şu da bilinmelidir ki, Kars yaylası da millî belkemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz."

21 Aralık 1945'de ise Moskova'nın başlıca gazeteleri bir Gürcü profesörünün mektubunu yayımladılar. Bu mektuba göre, Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşa-

---

[4] **LACOSTE,** age, p. 88.

[5] 1 kasım 1945.

[6] Konuşmanın metni: Ayın Tarihi, Aralık 1945, no: 145, ss. 83 - 89.

ne, Trabzon ve Giresun bölgelerini içine alan Doğu Anadolu kısmının Gürcistan topraklarından olması hasebile Gürcistan Cumhuriyetine iadesi gerekiyordu. Ruslar şimdi Rus vatandaşlarının ağzından toprak istekleri ileri sürüyorlardı.

Tabiî Türk basını ve Türk devlet adamları bunları cevapsız bırakmadı. 6 Ocak 1946 günü Başbakan Şükrü Saracoğlu "I. Dünya Harbinden sonra, Doğu Anadolu'da hak iddia edilen vilâyetlerin, sadece meşru sahibine iade edildiğini"[7] söyledi.

21 Şubat 1946'da ise İngiliz Dışişleri bakanı Bevin "şunu açıkça söylemeliyim ki, Türkiye'nin bir peyk devleti haline geldiğini görmek istemem. İstediğim şey, Türkiye'nin bağımsız ve hür bir devlet olarak kalmasıdır... Öte yandan Türk - Sovyet sınırı cebren çizilmiş bir sınır değildir. Değiştirilmesine taraftar değilim"[8] diyordu. Gerginlik 1946 yılının 7 Ağustosunda Sovyetlerin Türkiye'ye verdikleri nota ile bir buhran haline geldi.

1. I. RUS NOTASI :

Sovyetler, Potsdam kararlarına uygun olarak görüşlerini 7 Ağustos tarihli bir nota ile açıkladılar[9]. Notada Türkiye'nin Montreux'de kazandığı yetkilerini kötüye kullandığı ileri sürüldükten sonra yeni Boğazlar rejiminin yer alması gereken hususlar şu 5 madde halinde sayılıyordu :

> "1 — Ticaret gemilerinin barışta ve savaşta tam geçiş serbestisine sahip olması,
>
> 2 — Karadeniz'e kıyısı olan devletlere her zaman geçiş serbestisi, tanınması,

---

[7] **OKÇU**, age s. 193.

[8] **OKÇU**, age, s. 194 ve Ayın Tarihi, şubat 1946, No: 147, s. 96 ile **Rıfkı Salim BURÇAK**, "İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi" Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi, c. II, sayı: 1-2 s. 203.

[9] Notanın metni: Ayın Tarihi, ağustos 1946, No. 153, ss. 72-74.

3 — Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri için - istisnai bazı haller dışında - barışta ve savaşta geçiş yasağı konması,

4 — Yeni Boğazlar rejiminin yalnız Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından (yani Türkiye ile Sovyetler Birliği ve onun iki peyki Romanya, Bulgaristan) düzenlenmesi,

5 — Ticaret ve geçiş serbestisi ile Boğazların güvenliğinin, en ziyade ilgili ve bu işe en liyakatli devletler olan Sovyet Rusya ile Türkiye tarafından ortak vasıtalarıyla sağlanması."

Böylece Sovyet Rusya Boğazların kontrolünü eline almak hususundaki isteklerini resmen açıklamış oluyordu. Amerika ve İngiltere 19 ve 21 Ağustosta Rusya'ya verdikleri notalarla 4. ve 5. maddelerdeki Rus isteklerini kabul etmediklerini, "Türkiye'nin Boğazları kontrol ve savunmasında tek sorumlu olarak kalması" görüşünde olduklarını bildirdiler[10].

Türkiye ise Sovyet notasına 22 Ağustos 1946'da cevap verdi[11]. Bunda Sovyet teklifleri madde madde ele alınıyordu. Evvela II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin yetkilerini iyi kullanmadığı yolundaki ithamlara cevap verildikten sonra 4. ve 5. maddeler de reddedediliyordu. Beşinci madde hakkındaki Sovyet teklifinin "Türkiye'nin hiçbir bakımdan feragat edemiyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı" olduğu bildirilip bunun Türkiye'nin güvenliğinin imhası demek olacağı belirtiliyordu. Nota şöyle devam ediyordu: "Tarih, Türkiye'nin dahil olup Türk Milletinin memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiçbir savaş misâli kaydetmemiştir". Bu son sözler Sovyet Rusya'nın kuvvete baş vurma hareketi karşısında Türkiye'nin aynı şekilde cevap vereceğini gös-

---

10 Amerikan ve İngiliz notaları için: Ayın Tarihi, ağustos 1946, No: 153, ss. 74-75 ve LACOSTE, age, pp. 110-111.

11 Nota için: Ayın Tarihi, ağustos 1946, No: 153 ss. 76-83.

teriyordu. Gerçekten de o sırada Rusya boş durmuyordu. Doğu sınırları ve Trakya boyunca kuvvet yığıyorlardı, Amerika ise donanmasını Türk karasularına göndermişti[12]. Türkiye'nin sert cevabında Amerika'nın enerjik reaksiyonunun etkisini görmek kabildir.

2. II. SOVYET NOTASI :

24 Eylül günü Sovyetler Birliği Türkiye'ye ikinci bir nota daha verdi[13]. Bu notada Türk hükûmetinin cevabî notası çürütülmeye çalışıldıktan sonra birinci notadaki ithamlar tekrar ediliyordu. Ayrıca "Sovyet isteklerinin bu ülkenin hayatî menfaatleriyle alâkalı olduğu, Birleşmiş Milletler anayasasına aykırı olmadığı ve Türkiye'nin egemenlik haklarını zedelemiyeceği"[14] ileri sürülüyordu.

Bu nota üzerine İngiltere ve Amerika 9 Ekim tarihli notalarıyla, tarafların Türk hükûmetine ancak birer nota vermeye hakları olduğunu, yoksa cevaplaşma suretiyle meselenin tartışmasına giremiyeceklerini bildirdiler.

28 Eylülde ise Türk ordusu alârma geçirilmişti. 30 Eylülde Amerikan Bahriye Bakanı Forrestal "Amerikanın Türkiye'yi savunmaya karar verdiğini, Amerikan deniz kuvvetlerinin Amerikan politikasını desteklemek üzere, doğu Akdeniz'de bulunduklarını" açıklıyordu[15]. Aynı gün **Tasvir** şunları yazıyordu :

> "Sovyet uçakları bölgede kol geziyor, Sovyetler tarafından hududa getirilen sayısız uçaksavarlar devamlı manevralar yapıyorlar. Top gürültüleri, aralıksız olarak hududun bir ucundan diğer ucuna, Kars'tan Hopa'ya kadar işitilmektedir".

---

12 Bu hususta bk.: **LACOSTE,** age, pp. 114-120.
13 Bu nota için: Ayın Tarihi, eylül 1946, No: 154, ss. 46-51.
14 **LACOSTE,** age, p. 121.
15 **LACOSTE,** age, pp. 121-122.

Durumun ağır olduğu şüphesizdi. Bu sırada Yunanistan'da da bahsettiğimiz komünist ayaklanması çıkmıştı. Yunanistan ve Türkiye, Anglo-Amerikan desteğiyle mukavemete karar verdiler.

Türkiye 18 Ekimde verdiği ikinci cevapta birinci cevabî notasındaki hususları tekrar etti[16].

Böylece İngiltere ve Amerikan'ın 9 Ekim notasında belirttikleri gibi, Boğazlar konusundaki tartışma sona eriyordu. Şimdi meselenin görüşülmesi için bir konferans toplanmalıydı. Ancak bu konferans bugüne kadar toplanmamıştır. Boğazlar Montreux rejimiyle idare edilmektedir.

Bununla beraber Sovyet tehlikesi geçmemişti. Bu sebeple Türkiye bir büyük devlete dayanmak zorundaydı. Günün şartları içinde bu devlet Amerika'dan başkası olamazdı. Nitekim 12 Mart 1943'de Amerika Truman Doktrini ile Türkiye'ye 100 milyon dolarlık yardımda bulundu. Daha sonra 1948 de Marshall plânı tüm Avrupa'ya ekonomik kalkınma imkânları sağladı.

C — TÜRKİYE'NİN GÜVENLİK ÇABALARI

Sovyet tehdidi üzerine Türkiye'nin Amerikan ittifakını aradığını kaydetmiştik. Ancak ikili ittifaklar Amerika'nın prensibi değildi. Gerçi Truman Doktrini ve Marshall plânı ile Amerika Türkiye'yi ve Avrupa'yı yalnız bırakmıyacağını göstermişti. Ama bu yeterli değildi. Bunu Amerika da görmüştü. Bu sebeple 4 Nisan 1949'da NATO (Kuzey Atlantik Paktı Teşkilâtı) 'yu kurarak kollektif güvenlik sistemine gitti.

Tabiî Türkiye hemen bu ittifaka girmek istedi. Lâkin Norveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika gibi küçük ülkeler buna itiraz ediyorlardı. Bu devletler Türkiye'nin ittifaka

---

16 Nota için: Ayın tarihi, ekim 1946. no: 155, ss. 58-70.

alınması halinde Rusya'nın kızıp savaş açmasından korkuyorlardı. Oysa onlar NATO'yu savaşa karşı kurulmuş bir düzen olarak görüyorlardı. Mamafih 1950'de Kore Savaşı, Türk askerinin savaş gücünü herkese ispat edince itirazlar da bertaraf edildi ve Türkiye ile Yunanistan 17 Ekim 1951'de NATO'ya alındılar[17]. 1955'de Batı Almanya'nın da üyeliğe kabulü ile Türkiye Sovyet tehdidine karşı daha 14 devletin ittifakını kazanmış oluyordu.

NATO ittifakına giriş, Türk Dış politikasında da kollektif ittifaklar devrini açmıştır. Türkiye bundan sonra Yugoslavya ve Yunanistan ile uzun ömürlü olmayan Balkan ittifakını (Bled ittifakını) yapmıştır (1954).

1955 Şubatında yapılan Bağdat Paktı ise daha sonra 1958 de Irak'daki rejim değişikliği üzerine bu devletin çekilmesiyle CENTO adını almış ve faaliyet yönünü daha ziyade üyeler arasında teknik ve ekonomik işbirliği sağlamaya yöneltmiştir.

Türk-Sovyet ilişkilerine gelince, 1953'de Sovyetler Türkiye'ye verdikleri yeni bir nota ile "1945'deki arazi taleplerinden iyi komşuluk ilişkilerinin muhafazası, barış ve güvenliğin kuvvetlendirilmesi için vazgeçtiklerini" bildirmişlerdir.

Bundan sonra Rus politikası NATO ve Bağdat Paktı sebebiyle ihtar ve tehditlerle yürütülmüştür. Bununla beraber D.P. iktidarının son yıllarında Sovyetlere bir yaklaşma siyaseti güdülmeye başlanmıştır. Bu cümleden olarak 1960 Haziranında Adnan Menderes'in Sovyet Rusya'yı ziyareti kararlaştırılmıştı.

1960 Devriminden sonra ise Krutchef 28 Haziran 1960'da Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e gönderdiği bir mesajda önceki Türk hükûmetinin siyasetini bloklara hizmet etmekle suçlamış ve yeni hükûmetten tarafsızlık politikası talep et-

---

17 NATO antlaşmasının metni: **SOYSAL,** age, ss. 363-374.

mişti. Gürsel ise verdiği cevapta Türkiye'nin milletlerarası vecibelerine bağlı kalacağını açıklamıştır. Bunların tamamen tedafüi mahiyette olduğuna işaret eden Gürsel, Birleşmiş Milletler antlaşmasına ve Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki iyi komşuluk ilişkilerine de uygun bulunduğunu ilâve etmiştir.

1960 sonrası Türk-Rus münasebetleri başlıca iki yönde gelişmiştir. 1. Sovyetlerin Kıbrıs politikası, 2. Türkiye'nin kalkınma gayretlerine Sovyetlerin ekonomik yardımla katılmaları.

Kıbrıs buhranının başlangıcında (1963 Aralık) Sovyetler, daha ziyade Kıbrıs rumlarının lehine bir tutum içine girmişler ve Makarios'u desteklemişlerdir. Yaptıkları bir ticaret anlaşmasıyla, adaya silâh v.s. göndermişler ve adanın bağımsızlığından yana görünmüşlerdir. Prof. Armanoğlu'na göre bunun başlıca iki sebebi vardır [18]:

> a) İster Enosis olsun, ister taksim olsun, meselenin her iki çözüm şeklinde de, Rum halkının yüzde kırkını teşkil eden komünistlerin durumu ve yaşama imkânları çok güçleşecektir. Halbuki Kıbrıs meselesi bu iki şekilden herhangi birine ulaşmadığı sürece, bu komünist yuvası, gerek Yunanistan'daki, gerek Orta Doğu'daki komünist faaliyetleri için kıymetli bir üs olarak devam edebilir.
>
> b) Kıbrıs meselesi uzadıkça, Türk ve Yunan milletlerinin birbirlerine karşı duydukları kin ve nefretin açmış olduğu uçurum da gittikçe derinleşecektir. Bu ise NATO'nun sağ kanadının müessiriyetini azaltacak ve hattâ zayıflatacaktır.

1964 yılında ise zamanın Dışişleri bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova'yı ziyaretinden sonra münasebetler daha olumlu bir havaya girmiş ve Sovyetler, ilk kez 6 Kasım 1964

---

[18] **Prof. Fahir H. ARMAOĞLU**, Kıbrıs ve Sovyetler, Cumhuriyet, 4.3.1964.

de Moskova ziyaretinden sonra yayımlanan ortak bildiride olmak üzere müteaddit defalar, Türkiye'nin ısrarla üzerinde durduğu "Kıbrıs konusundaki Londra ve Zürich andlaşmalarının yürürlüğü" ve "adada iki millî cemaatin varlığı" nı kabul etmişlerdir.

Daha sonra 1964'de Türk Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü Moskova'yı ziyaret etmiş ve Sovyetlerin "Türkiye ile münasebetlerin gelişmesi bakımından daha müşahhas adımlar atılması" isteğine uygun olarak, Rusya tarafından finanse edilmesi isteğiyle 40 kadar yatırım projesi götürmüştür.

1967 Ekiminde Türk Başbakanı Süleyman Demirel'in Rusya gezisinde son şeklini alan ekonomik yardım programının ana hatları şöylece sıralanabilir :

a — Türkiye, Sovyet Rusya'dan 200 milyon dolarlık malzeme ve teçhizat alacaktır.

b — Bu bedel % 60'ı millî tarım ürünleri, % 40'ı sanayi ürünleri olarak ödenecektir. Böylece, Türkiye Rusya'ya sınaî mal ihraç edebilecek duruma getirilmiştir.

c — Alınacak yardım ile yapılacak fabrikalar daha ziyade bol yedek parça ithaline ve yabancı uzmana ihtiyaç göstermeyen —Ereğli demir-çelik tesisinin tevsii, üçüncü demir-çelik tesisi, bir petrol rafinerisi kurulması, bir sülfürik asit fabrikasının yapılması vs.— beş yıllık plânda yer alan ve temel yatırımlardan bazılarıdır.

Görülüyor ki, yardım Türkiye için avantajlıdır.

Rusya'nın, Türkiye'de gözü olmadığı, kendi rejimini Türkiye'ye ihraç etmeyi düşünmediği sürece komünist Sovyetler Birliği ile Batı ittifakını seçmiş bulunan Türkiye'nin iyi komşuluk ve çeşitli alanlarda işbirliği münasebetleri ve dünya sulhüne katkıları gittikçe büyüyecek, gelişecektir.

Başbakan Demirel de, Sovyetler Birliği ziyaretinin sonunda 29 Eylül 1967'de Türk-Sovyet münasebetlerinin son şeklini şöylece özetlemişti :

"... (SSCB), Türkiye'nin bir NATO üyesi olduğunu da peşinen kabul etmek zorundadır. Türkiye bakımından NATO üyeliğimiz Sovyet Rusya ile ikili münasebetlerimizi genel bir çerçeve içinde geliştirmeye engel olmadığı gibi, Türk - Sovyet ikili münasebetlerinin, bu çerçeve içinde gelişmesi de Türkiye'nin NATO üyeliğini gölgeliyemez. Çünki bu günkü Türk dış politikasının bir önemli ilkesi de, hangi ülke ile olursa olsun, andlaşmalarla yüklendiği taahhüt ve vecibelerine sadakattir."

Yolumuz, Ulu Önder'in çizdiği yola uygundur. O, "Yurtta sulh, cihanda sulh" diyordu. Yâni içte kaynaşmış ve iktisaden kalkınmış müreffeh bir Türkiye, dışta da dostluğu aranan, düşmanlığından çekinilen, barış unsuru Türkiye!

Hedefimiz budur.

SON

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Bibliyografya kısmında konunun genişliği karşısında tam bir bibliyografya vermek elbette imkânsızdır. Bu sebeple biz de burada sadece tetkik etmek fırsatını bulduğumuz veya dip notlarda kaynak olarak gösterdiğimiz eserlerin bir listesini vereceğiz. Kaydettiğimiz eserlerin büyük bir kısmı Siyasal Bilgiler Fakültesi kitaplığında, Türk Tarih Kurumu kitaplığında ve Özel kitaplığımızda bulunmaktadır.

Lüzumsuz tekrarlardan kaçınmak için kaynakları bölümler itibariyle vermiyoruz.

BİBLİYOGRAFYALAR

1 — Türkçe ve diğer dillerde:

1 — KORAY, Enver — Türk Tarih Yayınları Bibliyografyası, İstanbul, 1959.

2 — BENGESCO — Essais d'Une Notice Bibliographique sur la Question d'Orient de 1821 à 1897.

3 — LOVENTHAL, Rudolf — Russian Materials on Turkey, a selective Bibliography, Department of State, Washington, 1958.

4 — SAVADJAN, L. — Bibliografie Balkanique, Paris, 1931.

GENEL MÜRACAAT KİTAPLARI

1 — Türkçe ve diğer dillerde:

1 — ERİM, Nihat — Devletler Arası Hukuku ve Siyâsî Tarih Metinleri, Cilt: 1, Ankara, 1953.

2 — HAYAT Ansiklopedisi, Muhtelif cilt ve madd.

3 — İSLÂM Ansiklopedisi, Muhtelif cilt ve madd.

4 — SOYSAL, İsmail (derleyen) — Türkiye'nin Dış Münasebetleri ile ilgili Başlıca Siyasî Anlaşmaları, Ankara, 1945.

5 — TESTA — Recueil des Traités de la Porte Ottomane avec les Puissances Etrangerés dupuis 1536, C. 1-12, Paris, 1865-1896.

MAKALE, HATIRAT, BELGE ve DİĞER ESERLER

1 — Türkçe:

1 — ALTUNDAĞ, Dr. Şinasi — Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı, Türk Tarih Kurumu, VII. seri No. 7, 1945.

2 — AKŞİN, Aptülahat — Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, kısım I ve II, İstanbul, 1964 ve 1967.

3 — ARIN, Engin (Dr.) — Atatürkçülük ve Moskofluk-Türklük Savaşları.

4 — ARMAOĞLU, Fahir — Bolşevik İhtilâli ve Self-Determination, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XVII, No. 2, Haziran 1962, ss. 211-258.

5 — ARMAOĞLU, Fahir — İkinci Dünya Harbinde Türkiye, SBFD, C. XIII, S. 2, 1958, ss. 139-179.

6 — ARMAOĞLU, Fahir — II. Dünya Harbinin Önemli Olayları ve Paktları, Ankara, 1958.

7 — ARMAOĞLU, Prof. Dr. Fahir — Siyasî Tarih (1789-1960), Ankara, 1964.

8 — ATATÜRK, Mustafa Kemal — Nutuk, I, II, III, İstanbul, 1934.

9 — ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, II, III, Ankara, 1952, 1954, 1961.

10 — AYDEMİR, Şevket Süreyya — Tek Adam (Mustafa Kemal), C. I, II, III, İstanbul, 1963-1964.

11 — AYDEMİR, Şevket Süreyya — Suyu Arayan Adam, İstanbul, 1965.

12 — AYDEMİR, Şevket Süreyya — İkinci Adam (İsmet İnönü), C. I, II. İstanbul, 1966-1967.

13 — BAGIROV, Yuri — Türkiye Lozan Konferansında.

14 — BAYUR, Yusuf Hikmet — Atatürk, Hayatı ve Eseri.

15 — BAYUR, Yusuf Hikmet — Türk İnkılâbı Tarihi, Muhtelif cilt ve kısımlar, İstanbul.

16 — BAYUR, Yusuf Hikmet — Yeni Türk Devletinin Harici Siyaseti, 1938.

17 — BERKOK, Gnl. İsmail — Tarihte Kafkasya, İstanbul, 1958.

18 — BIYIKLIOĞLU, Tevfik — Atatürk Anadolu'da (1919-1921), Ankara, 1959.

19 — BİLSEL, Prof. Cemil — Türk Boğazları, İstanbul, 1948.

20 — BORAK, Sadi — Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk, İstanbul, 1966.

21 — BOZKURT, M. Esat — Atatürk İhtilâli, İstanbul, 1940.

22 — BRİAND-CHANİNOV, N. (Çev. Galip Kemalî Söylemezoğlu), Rusya Tarihi, İstanbul, 1939.

23 — CEBESOY, Gnl. Ali Fuat — Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955.

24 — CEMİL, M. — Lozan, II. cilt, İstanbul, 1933.

25 — DALLİN, David J. — Rusya'nın Yeni İmparatorluğu.

26 — ERGİN, Feridun — Türk Rus Münasebetleri, İş ve Düşünce, XXVI, s. 225-226.

27 — ERİM, Nihat — Türkiye'nin Yirmi Yıllık Dış Siyaseti, Ankara, 1945.

28 — ERTÜRK, Cebbar — Türkiye Türkleri, 1957.

29 — ESMER, Ahmet Şükrü — Siyasî Tarih (1919-1939), Ankara, 1953.

30 — GÖNLÜBOL, M. — Atatürk Devrinde Türkiye'nin Dış Politikası, Dış Münasebetler Yıllığı, 1961, ss. 197-226.

31 — GÖNLÜBOL, Doç. Dr. Mehmet ve Dr. Cem SAR — Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, İstanbul, 1963.

32 — GREW, John — Atatürk ve İnönü (Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Hatıraları, Çev. M. Aşkın), İstanbul, 1966.

33 — GÜRGÜÇ, Hamza — Rus Meselesi Karşısında Türkiye, İstanbul, 1950.

34 — IORGA, (B. S. Baykal) — Osmanlı Tarihi, C. I, II, III, IV, V.

35 — İNAN, Abdülkadir — Türk Edebiyatı ve Tarihi Üzerinde Rus Baskısı, Yüksek Ticaretliler Dergisi, ocak 1960, s. 41-42.

36 — İNÖNÜ'nün Söylev ve Demeçleri, İstanbul, 1946.

37 — KANDEMİR, F. — Yakın Tarihimiz Mec. Cilt: I-IV, İstanbul, 1963.

38 — KARAL, Enver Ziya — Fransa, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Semineri VIII, 1938.

39 — KARAL, Enver Ziya — Osmanlı Tarihi, V, VI, VII, VIII, ciltler, TTK. yayını, Ankara.

40 — KARAL, Enver Ziya — Yeni Türkiye, Türkiye'nin Siyasî Olayları, 1959.

41 — KURAT, Akdes Nimet — Prut Seferi ve Barışı, Cilt: 1 ve II, Ankara, 1951.

42 — KURAT, Akdes Nimet — Panislavizm, Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi, C. XI, ss. 2-4.

43 — KURAT, Prof. Dr. Akdes Nimet — Rusya Tarihi, TTK. yayını, Ankara, 1948.

44 — LESTIEN, George ve Roger CERE — İki Dünya Savaşı, İstanbul, 1966.

45 — MOSCA, Gaetano ve Gaston BOUTHOUL — (Çev. S. Tiryakioğlu), Siyasi Doktrinler Tarihi, İstanbul, 1963.

46 — MOZGFEESKY (Çev. F. Kurtoğlu) — Rus Karadeniz Filosu Tarihi, İstanbul, 1935.

47 — OKÇU, Yahya — Türk-Rus Mücadelesi Tarihi, Ankara, 1949.

48 — ÖZTUNA, Yılmaz — Türkiye Tarihi, Hayat Yayını, muhtelif ciltler, İstanbul.

49 — CEMAL PAŞA — Hatıralar, İstanbul, 1959.—

50 — REFİK, A. — Türkler ve Büyük Petro, İstanbul, 1932.

51 — SELEK, Sabahattin — Anadolu İhtilâli, İstanbul, 1963.

52 — TANSU, Samih Nafiz — İki Devrin Perde Arkası, Albay Hüsamettin Ertürk'ün Hatıraları, İstanbul, 1957.

53 — TUKİN, Cemal — Osmanlı İmparatorluğunda Boğazlar Meselesi, İstanbul, 1945.

54 — TUNÇAY, Mete (Doç. Dr.) — Türkiye'de Sol Akımlar, Doçentlik Tezi, Ankara, 1967.

55 — TURGAY, E. F. — Rusya Tarihi, İstanbul, 1948.

56 — ÜLMAN, Halûk — İki Cihan Savaşı Arasında Türk-Sovyet Münasebetleri, 1923-1938, Forum, C. XIII, No. 150, ss. 9-11.

57 — ÜLMAN, Halûk — İkinci Cihan Harbi Sırasında Türk-Sovyet Münasebetleri, Forum, C. XIII, No. 153, ss. 10-11.

2 — Diğer Dillerde:

58 — ANCEL, Jacques — Manuel Historique de la Question d'Orient, 1792-1930, Paris, 1930.

59 — ARALOV'un Hatıraları, International Affairs, Moscow, 1960, No. 8-10 ve Vospominaniya Sovietskago Diplomata, 1922-1923, Moscow, 1960.

60 — ARIN, Dr. Engin — The Voice of Turkism From Behind of Iron Curtain, İstanbul, 1964.

61 — BOLSOVER, Prof. Dr. G. H. — Aspects of Russian Foreign Policy, 1815-1914 (1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış, Çev. Y. T. Kurat), Belleten, C. XXX, No. 118'den ayrı basım, Ankara, 1966.

62 — BOURGEOİS, Emil — Manuel Historique de Politique Etrangère, C. III, Paris, 1913.

63 — BUCHANAN, Sir G. — Memoires.

64 — BUGİSTRE-BELLEYSAN — Les Intriques Moscovites en Turquie, Budapest, 1877.

65 — BYRNES, James F. — Carter sur Table, Paris, 1948.

66 — CHAMBRE, Henri — Union Soviétique et Développement Economique, Paris, 1967.

67 — CHAUET, Albéric — La Question d'Orient dans l'Histoire Contemporaine, 1821-1905, Paris, 1905.

68 — CHURCHİLL, Winston S. — The Hinge of Fate, Boston, 1950.

69 — CHURCHİLL, Winston S. — Closing the Ring, Boston, 1951.

70 — CHURCHİLL, Winston S. — The Grand Alliance, Boston, 1951.

71 — CHURCHİLL, Winston S. — Triump and Tragedy, Boston, 1953.

72 — COLLİARD, Claude — Alberto La CConvention de Montreux, Nouvelle Solution du Problème des Détroits, Lyon, 1936.

73 — COLLİARD, Claude — Albert — Droit İnternational et Histoire Diplomatique, 1950, Paris.

74 — CRONYN, George W. — Komünizm Hakkında Tafsilât, 200 Soru ve Cevap, Ankara.

75 — DALLİN, David J. — The Future of Dardanelles, (Free Europe), Juin, 1936.

76 — DANİLOF, Youri — La Russie dans la Guerre Mondiale, 1914-1917, Paris, 1927.

77 — DASCOVİCİ, N. — La Question du Bosphore et les Dardanelles, Genève, 1918.

78 — DEGRAS, Jean (haz.) — Soviet Documents on Foreign Policy, Vol. I, London, 1951.

79 — DJUVARA, T. G. — Gent Projets de partage de la Turquie, (1281-1913), Paris, 1914.

80 — DOCUMENTS on British Foreign Policy, 1919-1939, London, Third Series, Vol. V.

81 — DOCUMENTS on German Foreign Policy, 1918-1945, Series D, Vol. VIII, London,

82 — FAY, Sidney Brandshaw — The Origins of the World War, New York, 1950, (14th. printing), Vol. I.

83 — FERRO, Marc — La Révoluiton de 1917, La Chute du Isarisme et les Origines d'Octobre, Paris, 1967.

84 — FİSHER, Louis (trad. en fr.) — Les Soviets dans les Affaires Mondiales, tr. S. J. Baron et P. Nizau, Paris, 1933.

85 — FİSCHER, Louis — Lénine, Paris, 1967.

86 — GAFENCO, G. — Préliminaires de la Guerre à l'Est, 1945.

87 — GAUCHER, Roland — 1917, Le Vrai Roman de la Révolution Russe, Paris, 1967.

88 — GAUCHER, Roland — L'Opposition en URSS, (1917-1967), Cinquante Ans de Contre-Revolution, Paris, 1967.

89 — GOOCH, G. P. — Before the War, London, 1938.

90 — GOTTLİEB, W. W. — Studies in Secret Diplomacy during the First World War, London, 1957.

91 — GRAVES — The Question of the Straits, London, 1931.

92 — GREY, (Mémoires de) Edward — Paris, 1927.

93 — GURİAN, Waldema — Soviet Imperialisme, its Origins, 1953.

94 — HEADIAM-MORLEY, Sir James — Studies in Diplomatic History, London, 1930.

95 — HİSTORİA — Hors-série no. 5, 1917-1939, de Lénine à Staline, 1967.

96 — HİSTORİA — Hors-série no. 6, 1939-1967, La Guerre et la Paix, 1967.

97 — HOLDSWORTH, Mary — Turkistan in Nineteenth Century, London, 1959.

98 — HOURİE, Paul — Exposé Simple et Claire de la Question d'Orient, Paris, 1913.

99 — HOWARD, Harry N. — "Germany, the Soviet Union and Turkey during World War II." The Departement of State Bulletin 18/7/1948.

100 — HULL, Cordell — The Memoirs of Cordell Hull, 2, vol, New york, 1948.

101 — JAESCHKE, Gotthard — Kommunismus und Islam im Turkischen Befreiungskriege, (Die Welt des Islams), 1938.

102 — JASCHKE, Gotthard — Le Rôle du Communisme dans les Relations Russo-Turques de 1919 à 1922, Orient, Vol. VII, No. 26, pp. 31-46, Paris, 1963.

103 — JELAVICH, Charles — Barbara Jelavıch — Russia in the East, Leide, 1959.

104 — JONQUİÈRE — Histoire de l'Empire Ottoman, Paris, 1914.

105 — KİNROSS (Lord) 'Çev. Ayhan Tezel' — The Rebirth of a Nation (Bir Milletin Yeniden Doğuşu), London, 1964 (Çeviri: İstanbul, 1966).

106 — KİRK, George — The Middle East in the War, London, 1953.

107 — LACOSTE, Raymond — La Russie Sovietique et la Question d'Orient, La Poussée Sovietique vers les Mers Chaudes Mediterranée et la Golfe Persique, Paris, 1946.

108 — LAQUEUR, Walter Z. — The Middle East in Transition, New York, 1958.

109 — LAQUEUR, WALTER Z. — The Soviet Union and the Middle East, New York, 1959.

110 — LAQUEUR, Walter Z. — Communism and Nationalism in the Middle East, 3th. Edition, London, 1961.

111 — LARMEROUX, Jean — La Politique Extérieure de l'Autriche — Hongrie, 1875-1914, Tome: I.

112 — LAROUSSE — La Russie, Paris.

113 — LEDERER, Ivo — Russian Foreign Policy, 1962.

114 — LENCZOWSKİ, G. — The Middle East in World Affairs, 1953.

115 — LİEBMAN, Marcel — La Revolution Russe, Origines, Etapes et Signification de la Victoire Bolchevique (préface de Isaac DEUTSCHER), Paris, 1967.

116 — MASSİGLİ, René — La Turquie devant la Guerre, Paris, 1964.

117 — MİLİOUKOV, Paul — Bolchevisme: an International Danger, London, 1920.

118 — MİLİOUKOV, Paul (Ancien Ministre des Affaires Etrangères de Russie), La Politique Extérieure des Soviets, Paris, 1934.

119 — MİLLER — Ottoman Empire and its Succesors, Cambridge, 1936.

120 — NİCHOLSON, Harold — Curzon, The Last Phase.

121 — PAPEN, Franz von — Mémoires, Paris, 1953.

122 — PHİLİPSON, Coleman and Noel BUXTON — The Question of the Bosphorus and Dardanelles, London, 1917.

123 — PİCHON, Jean — Le Partage du Proche Orient.

124 — PİRENNE Jacques — Les Grands Courants de l'Histoire Universelle (Çev. Meydan Yayını, Dünya Tarihi, I, II, III, IV ciltler, İstanbul).

125 — POPOVSKİ, J. — L'Antagonisme de l'Angleterre et de la Russie en Asie, Vienne, 1890.

126 — PRADT — Question de l'Orient, Paris, 1936.

127 — RAWLİNSON, Sir Henri — England and Russia in the East, 1876.

128 — ......, Les Relations Russo-Turques Depuis l'Avènement du Bolchevisme, (Revue du Monde Musulman), 1922, Vol. LII.

129 — RENOUVİN, Pierre — Historie des Relations Internationales, Tome: V, Paris, 1905.

130 — RENOUVİN, Pierre etc. — Constantinople et les Détroits, (Documents Secrets de l'Ancien Ministère des Affaires Etrangères de Russie), Paris, 1930, Cilt: I ve II.

131 — ROBİEN, Louis de (Ambassadeur de France) — Journal d'un Diplomate en Russie (1917-1918), Paris, 1967.

132 — ROUX, J. P. — La Turquie, Paris, 1952.

133 — RUSSELL, Frank S. — Russia Wars With Turkey, London, 1877.

134 — SADAK, Necmettin — "Turkey Faces the Soviets", Foreign Affairs, Vol. 27, No. 3, April 1949, P. 458.

135 — SMİTH, Elaine Diana — Turkey, Origins of the Kemalist Movement and the Government of the Grand National Assembly, (1919-1923).

136 — SOREL, Albert — La Question d'Orient au XVIII ème Siècle, Paris, 1889.

137 — TAUBE, Baron M. de — La Politique Russe d'Avant-Guerre et la Fin de l'Empire des Tsars, (1904-1917), Paris, 1928.

138 — TAYLOR, A. J. P. — The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1914, London, 1954.

139 — TOYNBEE, A. J. — Turkey, New York, 1927.

140 — TOYNBEE, A. J. — Survey of International Affairs, 1936.

141 — TROTSKY — Histoire de la Revolution Russe, II tome, Paris, 1967.

142 — TRUMAN, Harry S. — Year of Decisions, New York, 1955.

143 — US Departement of State — Nazi-Soviet Relations, 1939-1941, Publication No. 3023, Washington, 1948.

144 — VERE-HODGE, E. R. — Turkish Foreign Policy, 1918-1948, Genève, 1950.